

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ
СВЕТЛАКОВА МАРІЯ АНДРІЇВНА**

**СУЧАСНА ПАРТІЙНА СИСТЕМА ІТАЛІЇ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Маріуполь – 2017

УДК 329.05(450)
ББК 66.69(4Іта)
Б 20

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Хома Наталія Михайлівна, доктор політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка;

Шергін Сергій Олександрович, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»;

Тодоров Ігор Ярославич, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету.

Балабанов К. В., Светлакова М. А. Сучасна партійна система Італії: політологічний аналіз. — Маріуполь : МДУ, 2017. — 210 с.

Монографію присвячено аналізу сучасної партійної системи Італійської Республіки та узагальненню практики функціонування політичної системи в контексті досвіду для України. Систематизовано концептуальні підходи вивчення партійних систем. Досліджено фактори, під якими йде процес трансформації партійної системи Італії. Визначені нові якісні та кількісні показники сучасної партійної системи Італії. Розглянуто правове поле, в рамках якого діє партійна система країни. Визначено етапи трансформації партійної системи та їх особливості, розкрита структура, виявлено тенденції розвитку та еволюції партійних програмних установок, характер взаємодії партій з електоратом.

У контексті трансформації партійної системи було визначено низку факторів, серед яких історичні особливості регіонів і специфіка їх функціонування, що представляє інтерес для України.

© Балабанов К. В., 2017

© Светлакова М. А., 2017

© Маріупольський державний університет, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	6
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ	46
2.1. Суспільно-економічні та політичні умови розвитку сучасної партійної системи Італійської Республіки	46
2.2. Партії правоцентристського напрямку та їх установчі документи	62
2.3. Ліберальний напрямок у партійній системі Італії	85
2.4. Лівоцентристський спектр італійської партійної системи	92
РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ	106
3.1. Виборча кампанія чергових парламентських виборів 2006 р.	106
3.2. Дострокові парламентські вибори 2008 р. як результат політичної кризи в Італії	122
3.3. Зміна політичної палітри італійського парламенту в контексті парламентських виборів 2013 р.	156
3.4. Проблеми регіоналізму в програмних документах італійських партій: досвід для України.	160
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ	204

ПЕРЕДМОВА

Суспільно-політична ситуація сучасного світу характеризується активізацією суспільних трансформацій у країнах різного рівня розвитку й можливостей. У зв'язку з цим, в умовах модернізації суспільства, виникають глобальні зрушення в характері функціонування політичних систем. У ході цього процесу відбувається еволюція партійних систем і політичних партій. Партійна система є одним із найважливіших інститутів, що впливає на тип політичного режиму та політичну систему суспільства в цілому.

Партійні системи країн Європи мають глибоку історію та є одними з найбільш розвинутих у світі. Втім, на сучасному етапі свого розвитку багато з них зазнають значних трансформацій. Досить актуальними є дослідження партійних систем країн, які мають вагомий політичний вплив у світі. До таких держав, безумовно, можна віднести Італію. Італія є членом багатьох впливових міжнародних організацій, таких як: ЄС, НАТО, ОБСЄ, ВТО тощо. Італійська Республіка є державою з досить насиченою та нетривіальною політичною історією. Партійна система країни має досить довгі етапи свого формування, але підґрунтя її сучасної системи закладене в період Першої Республіки. З цього часу партійна система Італії перебувала в постійному процесі трансформації.

Особливістю дослідження італійської партійної системи є те, що її трансформація відбувалася поетапно (країна пройшла від монархії через фашизм, двопартійність до багатопартійної системи Другої Республіки). Сучасна Італія має яскраво сформовану багатопартійність, втім, частіше за все має коаліційний характер. Окрім цього, на сучасному етапі внутрішнього становища Італії спостерігається процес прагнення до консолідації наявних партійно-політичних

сил з метою створення дієздатної партійної системи. Специфіка цієї системи і представляє значний інтерес для політологічних досліджень.

Трансформація партійної системи Італії, яка починається з 1990-х рр. і триває до сьогодні, вона являє собою унікальну для країни політичну ситуацію. По-перше, це позначилося на зникненні двопартійності та переході до багатопартійної системи; по-друге, було переглянуто роль політичних партій стосовно ставлення до суспільства; по-третє, було здійснено фундаментальний перегляд програмних положень партій.

Для України актуальним є досвід політичних трансформацій країн, що перебувають у схожих умовах, зокрема Італійської Республіки, яка за своїми історичними, політичними, соціокультурними особливостями є близькою до України. Ця схожість проявляється у виборчій системі (обидві країни мали пропорційну систему голосування) та в регіональній диспропорції. Проблема децентралізації окремих регіонів знаходить свій відбиток в програмних установах політичних партій. З огляду на це підхід італійських партій до питань регіоналізації є досить актуальним для України.

Хронологічно монографія обмежена періодом 2005 – 2015 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена проведенням чергових парламентських виборів за новим виборчим законом, який було прийнято у 2005 р. завдяки ініціативі чинного прем'єр-міністра С. Берлусконі. Новий закон отримав назву «Закон Кальдеролі» та діяв від 21 грудня 2005 р. Водночас слід зазначити, що автори частково були змушені звертатися і до більш ранніх подій та процесів, які відбувалися в політичному житті Італії, оскільки процес трансформації партійної системи Італії розпочався з 1990-х рр. з виникненням нових політичних партій.

Верхня хронологічна межа доходить до 2015 р., що обґрунтовано внесенням змін до закону про вибори італійським парламентом. На думку італійських політиків, ці зміни мають сприяти забезпеченню політичної стабільності в країні та уникненню проблеми частої зміни урядів.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Італійська Республіка займає одну з провідних позицій на світовій арені. Вона є членом таких впливових міжнародних інституцій, як Європейський Союз та Північноатлантичний Альянс. Як одна з розвинених та більш-менш стабільних країн Південної Європи та Середземномор'я, Італія викликає інтерес великого загалу науковців, як вітчизняних, так і представників іноземних наукових шкіл. У свою чергу, Італійська Республіка є країною з досить нетривіальною політичною історією, яка стала об'єктом уваги багатьох політологічних досліджень.

Аналіз сучасного стану партійної системи Італії неможливий без вироблення чіткого категоріально-понятійного апарату дослідження, до якого увійшли філософські, політологічні, соціологічні, юридичні питання, які мають універсальний характер застосування. Значну роль у процесі роботи над монографією відіграли такі широко розповсюджені категорії та терміни, як: «політична система», «партійна система», «партія», «багатопартійність», «електоральний процес» тощо.

До важливих системоутворюючих понять належить поняття політичної системи, яке для Італійської Республіки є досить актуальним. В останні роки італійське суспільство зазнало значних змін, які відбувалися під впливом загальносвітових тенденцій. Країна перебувала в потенційно новій політичній та соціально-економічній ситуації. Злам політичної структури, який відбувся на початку 1990-х рр., певні соціальні зрушення, формування нової політичної свідомості та політичної культури італійців – усі ці факти є особливостями існування сучасного політичного процесу в країні. Загалом сучасна політична

система Італії являє собою складний комплекс елементів, структур, норм, традицій.

Поняття політичної системи є одним з основних у політології. Будь-яке суспільство, яке політично сформоване, має механізм влади, який забезпечує його функціонування як єдиного соціального механізму, такий механізм і є політичною системою. Політична система складається з багатьох компонентів, у межах яких усі політичні рішення повинні здійснюватися та є обов'язковими. Наприклад, для політичної партії повинні бути враховані межі дії уставу, програми та партійних рішень.

Поняття «політична система» набуло значного поширення та обґрунтування тільки в середині ХХ ст. Американський політолог Д. Істон виклав засади аналізу будь-якої політичної системи країни, а також основні компоненти цієї системи, зокрема такі: парламент, уряд, місцеве самоуправління та політична партія. За трактуванням Д. Істона, політична система – це саморегульований та самостійно розвинутий організм, який реагує на імпульси, які надходять ззовні [102].

Інший політолог Г. Алмонд розглядає політичну систему як сукупність взаємодій, як державних, так і недержавних. Він зазначає, що будь-яка політична система має свою власну структуру та є багатофункціональним механізмом. За визначенням Г. Алмонда, «політична система» – це сукупність ролей та їх взаємодія між собою, вони визначаються не тільки керівними інститутами, але й усіма структурами суспільства стосовно політичних питань [102].

На відміну від Д. Істона, Г. Алмонд враховує психологічні та індивідуальні аспекти політичної взаємодії, які йдуть не тільки ззовні, а безпосередньо від керівної еліти. Наприклад, уряд вирішує багато тих питань, які в підсумку не мають майже нічого спільного з інтересами та бажаннями громадян.

Існують також й інші варіанти поняття політичної системи. Відзначимо ще тлумачення політичної системи Д. Трумена [280], який виходить з постулатів теорії «груп натиску», теорію Г. Пауела та М. Каплана [223], яка являє собою

спробу перенесення основних положень концепції Д. Істона зі внутрішньополітичного життя конкретної країни до сфери зовнішніх відносин.

Отже, політична система належить до класу відкритих систем та зазнає впливу не тільки внутрішніх, а й зовнішніх факторів. У цілому, різні системи мають неоднакові механізми опору зовнішнім чинникам. Внутрішні кризи, які присутні в політичних системах, свідчать про необхідність корегувань або самої політики, або її системи. Отже, політичні діячі, а разом з цим і партії, повинні з особливою увагою ставитися до різного роду криз та тупикових процесів, задля можливості врегулювати їх ще на ранніх етапах та уникнути серйозних втрат.

Проявом здорового функціонування політичних систем є електоральний процес, який є важливим компонентом політичної системи. Успішне функціонування політичної системи держави, заснованої на принципах демократії, не може існувати без активної участі громадян у суспільно-політичному житті. Серед закордонних авторів, які певним чином досліджували проблему електоральних процесів та пов'язані з ними питання, слід відзначити Р. Арона [132], П. Кравері [158], А. Лейпхарта [57], М. Макфола [244]. Дослідники розглядали електоральний процес, заґрунтований на функціонуванні виборчої системи держави, яка забезпечує певний тип організації суспільства, політичну участь громадян та політичну участь партій у формуванні органів державної влади.

Якщо звернутися до перших досліджень ролі електоральних переваг у виборчій системі, то слід згадати А. де Токвіля [156]; дослідник А. Зігфрід [269] запропонував першу аналітичну модель, яка пояснювалася голосуванням. Вивченням сучасної електоральної системи займалися Н. Уріна [105, 106], А. Сироткіна [96], Г. Ерцентгель [118], які зазначали, що електоральний процес - це фактор раціоналізації виборів, він викликаний рядом динамічних змін соціокультурного та соціально-політичного характеру.

У різних політичних умовах електоральний процес може виступати як стимулятор розвитку партійної системи, закріплення демократичних інститутів, включення громадян у політичний процес та формування в них громадянської свідомості. Будь-яким продовженням електорального процесу виступають вибори. У першому випадку вибори можуть мати позитивні наслідки, як в економічній, так і в соціальній підсистемі держави, а в другому – можуть викликати стагнацію, яка надалі призведе врешті-решт до політичної кризи. Вибори проводяться регулярно, через певний час, визначений законом. Так, свої владні повноваження суспільство може реалізувати через тих, кому віддасть на виборах перевагу керувати країною. Отже, чим ширше та краще будуть враховані інтереси різних груп населення країни, тим авторитетною буде система правління. Втім, останнім часом постає нагальна політична проблема прийняття рішень з організації етапів самого електорального процесу та структурування виборчої системи.

Формування теоретико-методологічних основ «партології» як одного з напрямків вивчення політичних систем пов'язане з активним розвитком демократії, у рамках якої все більшу роль відіграє такий політичний інститут, як партія, який є найважливішим елементом політичної системи.

Політичні партії та інші суспільно-політичні рухи традиційно виступають проміжною ланкою між державою та політикою, за допомогою яких здійснюється вплив на політику держави. У зв'язку з цим політична партія за своїми ідейними уподобаннями може виражати інтереси соціальних верств населення та доносити потреби громадян до політичної верхівки. У сучасній науці загальноприйнятого визначення політичної партії не існує, так само не має і єдності підходів до розуміння її сутності.

Теоретико-методологічні основи вивчення політичних партій були закладені в роботах Дж. Брайса [13], М. Вебера [24], Р. Міхельса [69], М. Острогорського [73], Д. Сарторі [265], А. де Токвіля [161], М. Дюверже [37], К. Джанди [36], Р. Шварценберга [113], Б. Чічерина [112] тощо, праці яких стали

базою наукового розуміння політичних партій. Серед праць сучасних українських науковців, які присвячені проблемам функціонування політичних партій, можна виокремити дослідження М. Ставнійчук [99], В. Журавського [39], Ю. Шведа [114].

«Партії – це особливий політичний інститут суспільства, який спирається на підтримку громадян з метою заміщення урядових посад своїми визнаними представниками», - зазначав авторитетний учений К. Джанда [36]. Французький політолог Р. Шварценберг трактував поняття «партія» як добровільне некомерційне суспільне об'єднання, яке за ідейними міркуваннями та політичними принципами, прагне досягнення своїх політичних цілей [113].

Російський науковець М. Острогорський розробив декілька аспектів партогенезу. Перший аспект, а саме процес створення партій, розглянуто на прикладі політичної історії Великобританії, де партії виникли і тривалий час існували в парламенті. Другий аспект полягає в тому, що партія являє собою складний механізм, призначений задля трансформації розпорошеної політичної енергії виборів в організовану парламентську діяльність. За визначенням М. Острогорського, партія – це дієва політична машина, особливий тип організації, який розвивається за особливими законами [73]. Саме через них, політичні партії перетворюються в самодостатні механізми, для яких і демократія, і держава є тільки засобами втілення їх дій у життя. Оскільки партії частіше за все функціонують у державах з демократичними режимами, то дослідник зазначив, що демократія – найгірший спосіб правління, хоча інші ще гірші [73]. Учений підтверджував це тим, що демократія проявляється в постійному зіткненні протилежних інтересів, соціальних верств населення, партій. Таким чином, думки М. Острогорського змушують замислитися над деякими спадковими вадами демократії.

Класифікацію партій у конституційній державі схарактеризував Б. Чічерин [112]. Дослідник запропонував розподіл партій за основними

ідеологічними поглядами: консервативними, ліберальними, радикальними та реакційними. У будь-якому цивілізованому суспільстві одні партії дотримуються чинного порядку, а інші потребують змін та покращень. На думку вченого, партія - це суспільна сила, до якої приєднуються маса людей, партії існують та знаходять собі прихильників у всіх верствах населення, утім, кожному класу природно властиве спрямування, яке буде в ньому переважним.

На початку ХХ ст. дослідник Ю. Гамбаров, висловлюючи визначення політичної партії, відзначив: «Політична партія є суспільним угрупованням. Вона не являє собою цілого народу або суспільства, є тільки частиною того чи іншого, тому однієї партії або партії в єдиному числі існувати не може» [29]. Визначення партії ґрунтується на виокремленні, у першу чергу, електоральної функції як найважливішої з усіх, які здійснює партія. У зв'язку з цим вважаємо доречним визначення Д. Сарторі, який трактує політичну партію як політичну групу, що активно бере участь у проведенні виборів та завдяки цьому має можливість залучати своїх кандидатів до державних установ [265].

У роботі Р. Міхельса «Соціологія політичної партії в умовах демократії» містяться положення, що суспільство не може існувати без політичного класу, хоча його елементи і піддаються оновленню [69]. Учений присвятив своє дослідження здебільшого аналізу діяльності партій країн Західної Європи показавши, що влада в цих партіях належить фактично вузькому колу осіб, які безпосередньо існують на найвищих щаблях партійної ієрархії. У свою чергу, необхідність управління організацією потребує створення апарату, який буде складатися з професіоналів, і партійна влада повинна концентруватися саме в їх руках [69].

В умовах глобалізації разом із виникненням нових елементів політичних систем, наприклад, міжнародних політичних систем, проходить процес трансформації партійних систем. У різних країнах ці процеси мають свою специфіку. Так, в Англії наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., відбувся перехід

від усталеної двопартійної системи до багатопартійної. Принципово змінилася партійна структура і в Італії, де до початку 1990-х рр. авторитетними та керівними були тільки три партії, але після падіння політичної системи Першої Республіки. Італія стала багатопартійною (нині в парламенті представлено близько 50 партій).

Стійкі відносини між партіями, які беруть безпосередню участь у здійсненні політичної влади, поєднуються в понятті «партійна система». Сучасна теорія партійних систем бере свій початок від загальної теорії систем, започаткованої Л. фон Берталанфі, а також системного аналізу суспільства, заснованого Т. Парсонсом [74]. Саме Т. Парсонс відводив політиці місце однієї з підсистем суспільства та пов'язував її з функцією ціледосягнення. У сучасній політичній науці досить часто послуговуються визначенням партійної системи, запропонованим Т. Шмачковою: «Партійна система визначена контурами політичного простору, який складається з незалежних елементів (партій), визначається їх кількістю, параметрами, а також коаліційними можливостями» [116].

На нашу думку, справжнім засновником сучасної теорії партійних систем слід вважати М. Дюверже. Учений запропонував таке визначення партійної системи, яке набуло найбільшого поширення в політичній науці. Отже, партійна система – це конфігурація політичних партій, які функціонують виходячи з загальноприйнятих практик політичної поведінки, які існують в рамках структурованого політичного простору [37]. Крім цього, дослідник присвятив свої дослідження аналізу партійних систем та виокремив їх таку класифікацію:

- за кількісною ознакою, а саме двопартійність, однопартійність, багатопартійність;
- зв'язок кількісного складу партійних систем з виборчою формулою;
- співвідношення однопартійної системи та демократії;
- кількість партій у системі та їх коаліційна політика;
- партії та вибори;

- партії та структура управління;
- партії та функція опозиції.

Таким чином, французький політолог М. Дюверже визначив головну тезу в понятті партійної системи, саме вона стала підґрунтям подальших студій, а також він схарактеризував кількісний критерій типології партійних систем.

Для створення узагальненої моделі структури партійної системи важливими видаються думки П. Бурдьє щодо соціального та політичного поля. Політичне поле, на його думку, це місце, де в конкурентній боротьбі між агентами, які виявляються в неї втягнутими, народжується політична продукція, проблеми, програми, аналізи подій, з яких і повинні обирати середньостатистичні громадяни [14].

Соціальне коло партійних систем дуже чітко виявив С. Ліпсет. Учений установив прямий зв'язок між суспільним статусом громадян і партійною орієнтацією [234]. Це полягало в тому, що виборці з низькими доходами (робочі з низькою кваліфікацією, дешева робоча сила, безробітні, релігійні та національні меншини), як показує практика, частіше віддають свої голоси лівим партіям та блокам, соціалістам, а іноді й комуністам. Виборці із середнім достатком (професори, доктори, юристи, дрібні бізнесмени та ін.) зазвичай віддають перевагу правоцентристам та центристським угрупованням. За крайні праві партії голосують робочі та службовці, молодь, яка ризикувала залишитись без роботи у випадку затяжної економічної або політичної кризи. За твердженням С. Ліпсета, стійкість партійно-політичної системи залежить від її врівноваженості та порозуміння між лівими та правими [234].

Італійській політолог Д. Сарторі вперше ввів поняття «поляризованість» партійних систем. Під цим поняттям він розумів центр сили та тяжіння, складений з однієї або декількох партій, які визначали головну роль в партійній системі. У своїй класифікації партій Д. Сарторі враховує перш за все ступінь політичного впливу на суспільство в цілому та політичну систему, зокрема партій, які

функціонують у цій системі [265]. Таким чином, Д. Сарторі визначає сім типів партійних систем:

- однопартійна система, яка характерна в основному для авторитарних або тоталітарних режимів (така система хоча і здатна шляхом жорсткої експлуатації та порушення прав мобілізувати як промислові, так і людські ресурси, але вона приречена на поразку);

- система з партією-гегемоном (допускає існування декількох партій, але провідною залишається тільки одна, є також характерною для авторитарних та тоталітарних режимів);

- домінантна система (характерна для демократичних режимів, при яких можуть існувати декілька партій, але протягом значного періоду на виборах отримує перемогу та формує уряд панівна партія);

- двопартійна система (функціонує при демократичному режимі, допускає існування декількох партій, але однопартійний уряд буде організовувати одна з двох найсильніших, яка отримує перемогу на виборах, інша ж перебуває в опозиції);

- система обмеженого плюралізму (дуже поширена в сучасному світі партійна система, для якої характерне існування трьох та більше партій, але жодна з них не в змозі отримати більшість голосів на виборах);

- поляризована партійна система (при існуванні цієї системи, боротьбу за владу ведуть одразу декілька партій, які будують блоки та коаліції в період виборчої кампанії);

- автоматизована партійна система (визначається наявністю великої кількості малочисельних та маловпливових партій і складається, як правило, у перехідних до демократії суспільствах) [265].

Італія є країною де існує багатопартійна система, тому доцільним є надати визначення поняття «багатопартійність». На думку Т. Рединської, саме багатопартійність виступає системною характеристикою загальних

закономірностей політичної системи держави та громадянського суспільства [85]. Поняття «багатопартійність» той же М. Дюверже інтерпретує як «сукупність форм та засобів співіснування партій в країні» [37]. Окремі недоліки багатопартійної системи в країні виявив Г. Голосов. Дослідник відзначив, що безпартійна система більше сприяє латентному вирішенню ідеологічних конфліктів між самими партіями та їх переходу на більш помірні позиції, що, у свою чергу, позначається на політичній системі, яка стає більш стійкою, в той час коли багатопартійна система підкреслює глибинність ідеологічних розбіжностей [30]. Багатопартійна система за своєю структурою має коаліційний характер, чим створює ризики затягування переговорів стосовно створення уряду, а також своїм широким спектром кандидатів ускладнює можливість раціонального вибору.

Отже, сформована багатопартійність в Італії свідчить про те, що жодна політична сила не в змозі контролювати суспільство, як це робили партії-гегемони періоду Першої Республіки в Італії. Період Другої Республіки характеризувався створенням так званої «блокової системи», яка надалі й визначала політичну орієнтацію Італії. Однак, не всі створені коаліційні уряди були вдалим, оскільки формування коаліції вимагало певної схожості в ідейно-політичних поглядах та повної готовності до прийняття компромісних рішень. Проте, не всі політичні об'єднання були готові до входження до тієї чи іншої коаліції. Останнім часом у європейських країнах почали поширюватися протестні рухи, які привертати увагу суспільства своїми різкими висловлюваннями, упевненістю в перемозі та визнанням чіткого політичного курсу країни. Зазвичай, ці рухи мали популістську спрямованість та були підкріплені наявністю яскравого лідера. Популізм почав активно розповсюджуватися у всіх сферах суспільного життя.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. популізм як явище суспільно-політичного життя стає актуальним серед суспільствознавців. Політичний феномен під назвою «популізм» має досить широку інтерпретацію. Його трактування зосереджено в роботах багатьох політологів, таких як А. Тігієфф [278], Ф. Віолі [285],

Д. Белл [134] тощо. Визначальні характеристики популізму надав А. Тігієфф, дослідник визначав популізм як політичний стиль, який можуть практикувати прихильники різних політичних поглядів [278]. Американський політолог Д. Белл трактує популізм, як спробу популістично настроєної маси людей, яка здебільшого виступає від імені народу, здійснити контроль над масами в цілому [134]. Дослідник Ф. Віолі зазначав, що популізм, у першу чергу, – це не ідеологія, а спосіб ведення політики, тому на сучасному етапі термін «популізм» частіше використовується як синонім демагогії [285]. Таким чином, на думку автора, популістська демагогія може поєднувати в собі і можливість бути біля влади, і водночас перевести виборців на свій бік, використовуючи негативну інформацію проти еліти.

Теоретичну основу популізму, його визначення та концептуальні аспекти, а також умови його виникнення розглянула у своїй статті К. Дейвікс [34]. Особливу увагу автори приділили відносинам між популізмом та представницькою демократією та наголосила, що в сучасній літературі популізм визначається за двома характеристиками: по-перше, це сильний акцент на популістських лідерів, по-друге, відкрите протистояння простого народу та політичної еліти.

Сьогодні політичний популізм набув широкого розповсюдження, насамперед як передвиборча технологія. Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, можна назвати П. Ігназі [213], П. Таггарта [275], Е. Лаклау [53], А. Малько [62], Д. Видріна [27], Н. Баранова [3], В. Щеннікова [117] тощо. Видатний аргентинський професор та філософ Е. Лаклау є спостерігачем популізму в цілому як політичної доктрини. За його теорією популізм – це спосіб зробити політику. Е. Лаклау розглянув рушійні сили популізму, а також їх ставлення до демократії [53]. Деякі дослідники, зокрема, Д. Видрін, розглядають популізм як універсальний набір антитехнологій [27]. Популізм як суто політико-правовий феномен, який брав участь у боротьбі за владу, розглядав А. Малько [62].

Таким чином, огляд наукових праць з теми дослідження показує, що теорія політичних партій та партійних систем досить добре розроблена в політичній науці, особливо західній. Беручи до уваги все вищезгадане, автори узагальнюють, що партійна система являє собою об'єктивно обумовлений процес співробітництва політичних інститутів та суспільства.

Італійська Республіка є країною демократичною, тому політичні процеси в ній відіграють головну роль. Країна дуже відповідально ставиться до вдалого та дієвого розвитку всіх політичних інститутів та діяльності самого суспільства – головного чинника будування політики в країні. Аналізуючи історіографічну базу дослідження, автори намагалися врахувати основні досягнення науковців у цій сфері, водночас надавши пріоритетне значення роботам саме італійських дослідників.

Для виконання поставленої мети авторами було проаналізовано низку наукових праць, які було поділено на кілька груп. До першої групи увійшли теоретичні дослідження вивчення партійної системи в цілому. Серед них слід відзначити таких вчених, як: Я. Бадж [6], Б. Ісаєв [42], Ю. Шведа [114], П. Майер [238], К. Стром [267], П. Берлін [7], Дж. Брайс [13], К. Джанда [36], М. Острогорський [73]. Об'єднує всі ці праці те, що в них досліджуються партійні системи сусідніх країн. Спільність кордонів породжує необхідність у кроснаціональних дослідженнях, що дає змогу вченим концептуалізувати свої загальні уявлення про партії.

Створення теорії партійної системи не мало глибоких історичних коренів. Воно почалося в другій половині ХХ ст. після того, як сформувалося уявлення про саму політичну систему суспільства. І саме наприкінці ХХІ ст. Дж. Брайс звернув увагу на цю проблему. Його робота присвячена детальному аналізу політичного життя США, країні, якій автори приділили дуже багато уваги [13]. Слід відзначити внесок у розробку теорії політичних партій П. Берліна – «Політичні партії на Заході, їх доктрини, організація та діяльність». Як політичне представництво

соціальних інтересів тих чи інших верств населення, політична партія може існувати лише тоді, коли і суспільні спрямування отримують політичну організацію та політичне представництво [7].

У праці К. Джанди «Порівняння політичних партій: дослідження та теорія» представлено повний огляд сучасних досягнень у сфері компаративного та кроснаціонального аналізу політичних партій [36]. Надалі ці підходи стали дуже важливим для спеціалістів у галузі порівняльної політології. Серед науковців на окрему увагу заслуговує дослідження М. Острогорського «Демократія та політичні партії», у якому розроблені основні аспекти теорії партій [73].

До другої групи слід віднести роботи, присвячені вивченню партійної та політичної системи Італії. Еволюція та трансформація політичної системи країни знайшли сві відбиток у багатьох працях дослідників, які детально займалися вивченням цієї проблематики. Початок 1990-х рр. значно змінив партійну систему Італії. Саме тоді відбувається формування двох коаліцій: правоцентристської та лівоцентристської, які й надалі визначали політичне життя Італії. Цей період характеризувався появою нових політичних угруповань на політичному терені Італії, і вони відразу почали свою діяльність.

За останнє десятиліття суттєвими стали трансформаційні зрушення у формах політичної участі. До таких можна віднести: глобалізацію, зміну ролі інститутів держави та громадянського суспільства та ін. Такі масштабні загальносоціальні трансформації відбиваються як на політичній сфері в цілому, так і на деформації окремих суб'єктів політики. Італійська політична система була предметом дослідження В. Любіна [59, 60], І. Левіна [54, 55, 56], Ю. Вялкова [28], М. Маджорані [240], С. Галанте [195], П. Феррарі [206], А. Ріццо [250], Р. Албіоні [133]. Їх праці були присвячені різним аспектам розвитку партійної системи Італії, яка досліджувалася в контексті трансформації політичної системи Італійської Республіки в цілому.

Окрема увага у монографії приділена працям італійських політологів, які присвятили свої розвідки аналізу ролі Італії в період трансформації міжнародної системи. Так, набули ваги праці італійських дослідників Дж. Ваттімо [153], У. Еко [171], Р. Котта [162], Л. Верікелі [202], Л. Калігаріс [235], А. Коломбо [228]. Учені висловили переконання, що найбільш важливим періодом у становленні нової політичної системи Італії є період 1990 рр., іншими словами перехід від Першої Республіки до Другої.

Італійська партійна система (особливо після переходу до Другої Республіки) характеризувалася надмірною кількістю політичних партій. Такий факт розглядається як погана робота італійських демократичних інститутів в Італії, через це ефект прийняття рішень, на думку Л. ді Грігоріо, дещо уповільнюється [205]. Партійні лідери стверджували, що електорат повинен віддавати свої голоси одразу за великі та авторитетні партії, а не виражати свої симпатії до невеликих та нових партій. Автор стверджував, що це значно ускладнювало політичний процес та викликало суперечки в самому парламенті, оскільки через недостатню кількість голосів партії повинні шукати союзників й об'єднуватися в коаліції, що призводило до невдоволення серед них.

Проблеми трансформації партійної системи торкнувся італійський науковець П. Помбені. Він намагався перш за все визначити чи потрібно змінювати саму політичну основу, а також пропонувати своє визначення поняття «партійна система» за умов змін, які відбулися. Проблема становлення нової демократичної системи Італії після краху фашизму розглянута в монографії Ю. Лісовського «Італія від фашизму до демократії. Важкі часи перебудови» [58]. Еволюція інституту італійського парламентаризму детально проаналізована в роботі С. Пожарської [67].

Партійну систему Італії, в порівнянні з іспанською моделлю політичної системи, розглянув у своєму дослідженні Н. Ноніашвілі. Автор зазначає, що Італія має систему пропорційного представництва, тому є багато партій, які складають

конкуренцію між собою як на регіональних, так і на загальнонаціональних виборах [247]. Таким чином, італійська політична система відзначається багатопартійністю та використовує систему пропорційного представництва. Для того щоб конкурувати між собою та виграти вибори, партії об'єднуються в коаліції, тому що голоси виборців вкрай фрагментовані і через це жодна партія не отримує понад 30 % голосів. У дослідженні також виявлено основні електоральні розходження, які існують в Італії: соціальні, регіональні та культурні.

Протягом усього політичного життя Другої Республіки була чітка тенденція протистояння правих та лівих партій, це збереглося і сьогодні. Це вплинуло на появу нових досліджень в італійській політичній теорії, вони були присвячені конкуренції правих та лівих сил. Видатний італійський вчений Н. Боббіо у своїй розвідці «Праві та ліві» зазначав, що таке політичне розмежування не втратить ще довго своєї актуальності [140]. Розглядаючи політичне та культурне протистояння по лінії праві та ліві, автор спирався на категорії свободи та рівності. Таким чином, учений вважав, що для систематизації лівого та правого флангу в політиці, важливо звернути увагу на контраст методів, які застосовували політики або правого переконання, або лівого. Зокрема, на різномірність як правого, так і лівого рухів, а саме на їх розподіл на помірковане та радикальне крило.

Після трансформації політичної системи, яка відбулася на початку 1990-х рр., Італія часто потерпала від урядових та політичних криз, наслідком чого стало розчарування сучасного італійського суспільства в політиці та політиках, які були при владі. Наслідком такої ситуації стає дуже слабкий авторитет парламенту. Часті зміни урядів призвели до того, що в італійського населення стала простежуватись характерна відсутність активного інтересу до політичних конфігурацій, а подекуди й відчуженість до самої політики та політиків в цілому. Така ситуація, на думку російського дослідника К. Холодковського, що зображена в його статті «Важка перебудова італійської політичної системи» стала нагальною проблемою сучасної європейської держави [110]. В іншій роботі цього ж автора

«Італія» аргументовано показано зовнішньополітичну позицію країни в період змін у партійній системі і як вони вплинули на подальші відносини з країнами-партнерами Італійської Республіки [109].

Дж. Агню у статті «Перероблення Італії? Місце конфігурації та італійської виборчої політики Другої Республіки» зазначив, що Друга Республіка в Італії повинна була привести до біполярної політики, з чергуванням в національну. [119]. При цьому уряд повинен будуватися між консервативним та прогресивним блоком. Така система, на думку автора могла підірвати географічну структуру електоральної політики, яка б сприяла партійній системі. Географічна структура результатів виборів завжди була дуже фрагментована, наголошує автор, через це північ та південь можна поділити як фокус для ідеологічних та політичних розбіжностей як між партіями, так і соціальними групами по всій Італії.

Італійський дослідник О. Масарі звернув увагу на період розпаду Першої Республіки та її переходу до Другої. Дослідник порівняв політичну ситуацію, яка склалася на сучасному етапі, з періодом Першої Республіки [242]. Зроблений ученим аналіз дав змогу більш чітко виявити проблеми, що виникали в політичній структурі, які надалі призводили до політичних криз в Італії. Окрема увага приділялася партіям, які існували в період Першої Республіки та етапам їх еволюції [242].

Провідним експертом у сфері політичної проблематики Італії став відомий італійський дипломат С. Романо. Одна з його праць присвячена аналізу підходів правих та лівих сил в Італії. Новою працею вченого стала «Смерть демократії. Між авторитарними тенденціями та популізмом», яка набула актуальності саме напередодні парламентських виборів в Італії 2013 р., на яких активно зростав інтерес до популістського руху [262]. Наразі всі великі представницькі демократії сьогодні перебувають у кризі. В останні роки політика потерпала від скандалів та криз, в Італії це позначилось на проблемі відшкодування витрат політичним

партіям. Глобалізація економіки та фінансів не скоротила суверенітет національних держав, тому політики вже не в змозі були стримувати обіцянки, які давали у своїх передвиборчих програмах. Нинішня криза демократії сьогодні дуже хитка, тому питання, зможе вона чи ні втриматися та не зазнати впливу з боку популістських та авторитарних тенденцій, залишається відкритим.

Ще однією значною розвідкою, присвяченою партійній системі Італії періоду Другої Республіки, стала праця А. Вілсона «Багаторівневі політичні партії Італії та Іспанії», хронологічні межі якої охоплюють період від 1990 р. Автор зосередив увагу на регіональному рівні партійної організації та електоральної конкуренції. Відзначено, що регіональні відділення партій здатні більше реагувати на конкурентний тиск, який виходить із субнаціональних партійних систем. Водночас дослідник зазначає, що інтереси національних та регіональних еліт дуже часто збігаються. Регіональні партійні системи в обох досліджуваних країнах не однакові за своєю структурою не тільки на національному рівні, але й за змістом [286].

Проблеми еволюції італійської виборчої системи повоєнного періоду та до сьогодні привернули увагу К. Фузаро. У дослідженні проаналізовано виборчі закони, які функціонували після Першої світової війни, закон від 1993 р., прийнятий після кризи партійної системи в Італії та виборчий закон 2005 р., розроблений з ініціативи політика С. Берлусконі. Окрему увагу автор приділяє взаємозв'язку між виборчими формулами, структурою та форматом партійної системи. Процес проведення виборів, а саме загальнодоступні правила, доступ до засобів масової інформації, державне фінансування партій, – усі ці моменти були розглянуті дослідником в рамках інституційних змін. Також у роботі зроблено порівняльний аналіз результатів виборів 2006 та 2008 рр., зокрема, їх вплив на зміни, які надалі відбувалися в структурі партійної системи [187].

Заслуговує на увагу колективна монографія «На перехресті Середземномор'я: Італійський чобіт перед викликами ХХІ ст.», де було

розглянуто проблеми перехідного періоду в історії Італії (період переходу від першої Республіки до Другої); це ознаменувало злам традиційної політичної моделі держави. Окрема увага приділена подіям, які привели до кардинальних змін у політичному кліматі Італії, а також створенню нових політичних партій та союзів, які виникали в країні. У монографії розглянуто процес формування двох полюсів нової партійної системи Італійської Республіки – правого та лівого [70].

Дослідження, які зосереджені навколо детального аналізу провідних партій Італії, складають третю групу робіт.

Криза 1992-1993 рр., яка призвела до розпуску основних політичних сил, стала причиною появи на політичній арені нових партій, які досить швидко затвердилися на політичній ниві Італії. Яскравим прикладом стала правоцентристська партія «Вперед, Італія», під керівництвом провідного політика та бізнесмена С. Берлусконі. Партія швидкими темпами змогла побудувати коаліцію, яка перемогла своїх опонентів з лівого блоку. У монографії італійського автора А. Маріно «Вперед, Італія. Становлення. Еволюція та розвиток правого центру в Італії (1993-2001)» проаналізовано діяльність партії від часу з парламентських виборів 1994 р., на яких «Вперед, Італія» уперше виступила як окрема одиниця. На думку дослідника, поява партії такого формату, була дуже несподіваною не тільки в політичному плані, а й культурному та історичному. Партія нової формації народилася абсолютно без історичних та культурних коренів, на відміну від інших партій Заходу [241]. Відзначимо, що італійський політолог О. Крочі в окремих роботах, присвячених перебуванню біля влади видатного політика С. Берлусконі, виокремлював вплив інтересів фінансово-медійної сфери італійського політика на визначення зовнішньополітичної лінії Італії в цілому [159].

Окремо взятій партії «Ліга Півночі», яка прославилася своїми радикальними гаслами та виступала за надання автономії окремим регіонам Італії, присвячена монографія М. Алфієрі, який відомий в Італії не тільки як журналіст, а і як

прихильник безпосередньо і самої партії. У монографії «Північ – ворожа земля. Чому лівий блок не перемагає», наголошується на більш розвинених регіонах Півночі, в яких якість інфраструктури та конкурентоспроможність, значно перевищує південні регіони [120]. Монографія А. Ченто-Бул та М. Джилберта присвячена діяльності партії «Ліга Півночі» стосовно «Північного питання». Окрім цього, у спільній праці вчених аналізується популістський метод політичної боротьби партії, а також спроба створення нею окремої політичної субкультури [149].

Сьогодні й досі є актуальним питання регіональної політики Італії. У статті професора А. Фігуса «Італійська політика на розпутьті: націоналізм, сепаратизм або федералізм?» висвітлюється основне, на думку автора, питання: «Що таке сепаратизм?» Тим самим, автор доходить до висновку, що іноді сепаратистські настрої виникають на основі націоналізму або релігійних суперечок. Втім, яскравим прикладом у самій Італії став північний сепаратистський рух «Ліга Півночі», який виник на економічній основі [185].

Історію створення та політичні успіхи партії сепаратистського спрямування, визначила в статті «Ліга Півночі як політичний проект» О. Коваленко. Авторка зазначає, що регіональне протистояння Півночі та Півдня Італії обумовлене історично, тому реальність Італії полягає в тому, що економічне розходження між південними та північними регіонами є значним [48]. Склалося так, що на Півночі Італії розташувалися більш розвинені в промисловому плані регіони, а Південь міг спиратися тільки на сільське господарство. Через це Північ забезпечує більшу частину податкових надходжень в загальний італійський бюджет, а мешканці Півдня частіше шукають роботи саме на Півночі. Така диспропорція призвела до зростання сепаратистських рухів, одним з яких і стала партія «Ліга Півночі». Партія стала своєрідною підтримкою для населення Півночі. На думку дослідниці, сучасна Італія потерпає від економічної кризи, через що Північ змушений ще більш дотувати Південь. Водночас, якщо посиляться міграційні потоки всередині

самої країни, то питання працевлаштування загострить конкуренцію серед населення Півночі [48].

Заслуговують на увагу праці сучасних політичних лідерів, зокрема робота одного з керівників партії «Національний Альянс» М. Гаспарі, з якої видно, що політик чітко дотримується правої ідеології. Автор відстоює традиційні цінності та виступає з досить жорсткої позиції стосовно питань імміграції [195]. Окрему увагу слід приділити розвідкам, які були опубліковані за участю італійського політолога А. Кампі, і вони є цінним джерелом з вивчення атмосфери всередині самої партії «Національний Альянс», циркуляції ідей та пропозицій з розвитку правого руху в Італії [145].

Своє значення в процесі дослідження має робота, яка була написана лідером Італійського соціального руху Т. Кутья. Вона представляє особливу цінність для розуміння механізму внутрішньопартійної боротьби. Автор висвітлює найбільш важливі події в історії створення «Національного Альянсу», а також окреме місце відводить характеристикам лідерів партії [191].

Загальні праці, у яких висвітлена діяльність основних партій, які були неодноразово представлені в італійському парламенті, належать таким вченим, як О. Маслова [64], П. Ігназі [213], Д. Хопкін [208], Є. Матвєєва [66], М. Лоренцька [237] тощо.

Слід відзначити дисертацію російської дослідниці О. Маслової «Ідеологічні основи зовнішньої політики Італії періоду Другої Республіки», де авторка детально розглянула становлення правоцентристського та лівоцентристського блоків, трансформацію окремих партій та проаналізувала результати парламентських виборів 1994-2008 рр. [64]. У монографії Є. Матвєєвої розглянуто процес формування європейського дискурсу політичних партій Італії під впливом таких факторів, як італійська суспільна думка, еволюція політичної системи країни, а також персональне становлення та етапи розвитку кожної політичної партії [66].

Дослідники Болонського університету П. Ігназі та Д. Хопкін зробили порівняльний аналіз провідних італійських партій: Демократичної партії, Ліги Півночі та Вперед, Італії. Після тривалого періоду відносної стабільності в партійній системі Італії, у 1990-і рр. кількість нових політичних партій стрімко зростає. Усі партії мають свої особливості, свій електорат та своїх лідерів. Порівнюючи всі три партії, автори зазначають, що в разі більш-менш однакового набору голосів на виборах, коаліцію може сформувати тільки «Ліга Півночі» та «Вперед, Італія». Через кардинальні розходження з іншими партіями, «Демократична партія» не зможе поступитися власним інтересам, навіть за умов політичного колапсу [213, 208].

Докторська монографія польської дослідниці М. Лоренцької «Італійська партійна система: політологічний аналіз» детально характеризує трансформацію партійної системи та окремих партій. З початку 1990-х рр. сучасна Італія пройшла процес глибоких змін, який й досі вважається незавершеним. У роботі досліджена еволюція та процес трансформації провідних партій країни, таких як «Національний Альянс», «Ліга Півночі», «Вперед, Італія». Перетворення та створення нових партій зіграло важливу роль у цьому процесі, тому це стало актуальним для вивчення [237].

Процес створення нових політичних сил, який набирав актуальності саме напередодні парламентських виборів, став досить поширеним в Італії. Нові партії, створені за незначний період, отримували більш-менш вагому підтримку суспільства, яке на противагу старим традиційним партіям віддавало за них свої голоси. Становлення, опис політичних програм та агітаційна політика новостворених партій розглядалися сучасними дослідниками такими як: Р. Борека [143], М. Грамеліні [202], К. Дейвікс [34], Г. Квагліарієло [257, 258], Р. Леонарді [233], І. Піаццоні [261].

Радикальні та популістські настрої новостворених політичних об'єднань спостерігалися не тільки в самій Італії, а і в інших країнах Європи. Так, на

парламентських виборах 2013 р. основна увага спостерігалася навколо нового політичного руху, створеного коміком та блогером Дж. Грілло «Рух п'яти зірок». У статті Р. Борека «Політична криза в Італії та Греції: порівняльний аналіз СИРІЗА та Руху п'яти зірок» автор стверджував, що саме політична та економічна криза, які розгорнулися в обох країнах, сприяли наростанню опозиційних блоків та угруповань, які мали намір брати участь у самому електоральному процесі [143]. Так, на думку автора, «Рух п'яти зірок» повинен був відігравати ключову роль у політичній системі Італії. Тим самим, автор наголошував, що вимоги обох партій з політичної точки зору, ідеології та внутрішньої організації є відмінними. Успіх «Руху п'яти зірок», зазначає дослідник, сягає корінням глибокої недовіри щодо традиційної політичної системи ще з далеких 1990 рр. Наприкінці у статті робиться акцент на скептицизмі стосовно Європейського Союзу та проведенні його політики [143].

У статті М. Грамеліні теж можна чітко простежити надзвичайний успіх Дж. Грілло на виборах 2013 р. Такий успішний політичний дебют аналітик пояснює зневірою в традиційних політиках та надією на відновлення політичного життя Італії. Водночас дослідники задавались питанням, чи здатен буде новий політичний фаворит змінити європейську політику в інший бік [202].

Діяльність політичних партій тісно пов'язана з розвитком всієї політичної системи, в тому числі й такого важливого елементу, як виборча система. Тому для нас значний інтерес представляють праці, присвячені аналізу проведення парламентських виборів у самій Італії. З огляду на те, що вибори – це відповідальна процедура як з боку влади, так і з боку громадянського суспільства і проведення вдалих виборів є запорукою та визнанням міжнародного іміджу держави, безперечно важливими є дослідження, присвячені процесу проведення самих виборів, аналізу виборчого закону, за яким вони були проведені, та створення прогнозів щодо подальшого політичного розвитку держави. Отже,

роботи, присвячені вивченню парламентських виборів віднесемо, до четвертої групи літератури.

Важливим фактором трансформації партійної системи є вибори. Значущість виборів оцінюється шляхом двох компонентів: змін у виборчій поведінці та змін у виборчому законодавстві, а також їх вплив на різні сфери. Аналіз багатьох показників партійної системи показує, як переконаний Л. Барді, що виборчий фактор не несе відповідальності за більшість змін, які сталися в партійній системі після ефекту «Тангентополі» [136].

Парламентські вибори 2006 р. в Італії розглядали у своїй статті Л. Куріні та П. Мартелі. Автори простежили шлях формування уряду Італії після оголошених результатів виборів, а також схарактеризували відносини між виборчою системою та державною стабільністю. Дослідники надали характеристику двом новим теоретичним моделям, які пояснюють стабільність і нестабільність коаліційних урядів. Загалом учені дійшли висновку, що зміни, які технічно відбулися у виборчій системі, сталися під впливом особливостей самої партійної системи Італії [160].

Результати виборів та свої думки з приводу неоднозначного результату проведення парламентських виборів 2006 р. розглянули дослідники С. Герра та Е. Масеті. Дослідники висловили думки, що після проведення регіональних виборів 2005 р., Італія вже пророкувала перемогу лівим силам на парламентських виборах 2006 р., що саме і підтвердилося результатом на користь лівих сил [203]. Отримавши перемогу, уряд Р. Проді активно почав працювати над розробкою нових реформ, однак, біля влади він перебував недовго. Основні моменти, які встиг розробити уряд Р. Проді, коротко оглянув у своїй статті Г. Конті [151]. Дослідниця М. Аренс схарактеризувала причини відставки уряду Р. Проді та зазначила, що падіння уряду лідера лівоцентристів сталося здебільшого через невдоволення населення, яке на попередніх виборах 2006 р. голосувало за

лівоцентриста тільки в ролі альтернативи С. Берлусконі, у політиці якого розчарувалося більшість населення [131].

Парламентські вибори 2006 р. стали доленосними в житті італійців. На виборах, хоч і з невеличким розривом, усе ж таки було повалено уряд С. Берлусконі, а його місце посів представник лівого клану Р. Проді. Передумови виборів, економічні показники та перспективи нового уряду лівоцентристів висвітлено в статті С. Лямця [164]. За прогнозами аналітиків, зазначав він, Р. Проді протримається на місці прем'єра не більше двох років, а в парламенті так і не знайде більшості союзників. Звідси випливає, що значні економічні реформи, яких гостро потребувала Італія, він втілити не зможе. Скоріш за все новий уряд лівоцентристів буде змушений ввести новий податок на спадок та підвищити збір фінансових інвестицій. Тому, на думку дослідника, не виключено, що після деякого часу С. Берлусконі знову опиняться біля влади, і ключовим моментом буде те, що його вплив на медійну сферу залишиться дуже сильним.

Порівняльний аналіз роботи сімох італійських коаліційних урядів та позиції італійських парламентських партій з 1994 до 2006 рр. розглядає у своїй роботі «Уряди та партії Італії» Д. Ієраці. Методологічна база дослідження автора була заснована на аналізі промов, оголошених урядом та лідерами провідних партій. Автор зауважує, що цей період був вирішальним у політичній історії Італії, тому що саме з 1994 р. Італія почала переживати процес політичної перебудови [212].

Перша Республіка, Друга Республіка, криза біполярності – протягом усіх цих періодів італійська політична система намагалася знайти баланс стабільності. Цей процес схарактеризовано в роботі П. Белуччі та П. Сегаті. Автори досліджували, як саме громадяни реагували на такі перетворення в політиці та які наслідки це мало для країни. Ученими проаналізовано парламентські вибори 2006 та 2008 рр. та проведено порівняльний аналіз з попередніми виборами, для того щоб виявити, які саме фактори були негативними, щоб уникнути цього в майбутньому. Автори систематично вивчали процес виборів, що дозволяло

розширити та поглибити уявлення про взаємозв'язок між італійцями та політикою в цілому [135].

Дострокові парламентські вибори 2008 р., а саме як проводилася агітаційна та передвиборча робота, висвітлено в роботі Е. Гіоза. Стаття італійського дослідника покликана необхідністю розглянути всі агітаційні критерії, які були прийняті основними партіями, представленими на виборах. Автор робить детальний аналіз всіх виборчих маніфестів основних партій, таких як «Національний Альянс», «Ліга Півночі», «Демократична партія», «Італія цінностей», «Союз Центру» та ін. Отже, Е. Гіозою було визначено загальні принципи проведення агітаційної політики напередодні виборів, а також зроблено короткий порівняльний аналіз попередніх виборчих кампаній [199].

Складні економічні та політичні умови, за яких проходили парламентські вибори 2013 р., стали об'єктом уваги багатьох науковців. Так, перспективи проведення виборів розглянув у своїй праці Б. Гуселетов. Автор висвітлив у своєму дослідженні причини проведення дострокових парламентських виборів 2013 р., надав огляд результатів соціальних опитувань населення Італії, за якими переважна більшість громадян віддавала перемогу коаліції опозиційних сил на чолі з П. Берсані. Також автор зазначав, що повернення до влади колишнього прем'єра С. Берлусконі залишається дуже туманним. Втім, вихід на політичну сцену нового політичного об'єднання «Рух п'яти зірок», створеного колишнім коміком Дж. Грілло, може повернути хід виборів зовсім в інший бік [33].

Дострокові парламентські вибори, які пройшли в 2013 р. в Італії, а також ситуацію, яка склалася після їх проведення, розглянула О. Сироткіна. Авторка детально проаналізувала структурні характеристики соціуму та електорального процесу та визначила, що важливим фактором у формуванні електоральних переваг населення є територіальний розподіл. Також дослідниця зауважила, що під час розподілу голосів між партіями та формування електоральних вподобань діють фундаментальні культурні фактори розбіжностей між північними та

південними регіонами [96]. На ці моменти ще звертав увагу у своїй праці італійський політолог Р. Леонарді. Північні території, зазначав він, принципово відрізнялися за соціальними ознаками від південних [233].

Неоднозначна ситуація, яка склалася навколо проведення парламентських виборів 2013 р., привернула увагу російського дослідника К. Холодковського. Він вважав, що всі політичні проблеми західноєвропейських країн пов'язані з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, а також від соціуму з чітким класовим розмежуванням, масовими партіями та контролем влади над громадянським суспільством. Ці країни перейшли до суспільства з множинними лініями розмежування та перетворенням політики на сферу дій, менш залежною від волі громадян. Водночас К. Холодковський зауважив, що природне невдоволення значної частини населення послабленням ефективності традиційних парламентських інститутів призводить до появи різних рухів, які мають намір залучити заходи прямої демократії [110].

З урахуванням того, що останніми роками Італійська Республіка переживає соціально-економічні проблеми, які відображаються як на населенні країни, так і на їх політичних уподобаннях, автор вважає за доцільне проаналізувати роботи, присвячені характеристиці соціально-економічної та соціально-політичної ситуації в країні. Отже, до п'ятої групи віднесемо роботи саме стосовно соціально-економічного стану Італійської Республіки в докризовий період, упродовж економічної кризи та після неї.

Світова економічна криза значно вплинула на життя всіх країн світу, що дало змогу багатьом ученим та дослідникам створювати гіпотези щодо причин, наслідків та засобів уникнення глобальних проблем як у світі, так і в окремих країнах. Вивченню різних аспектів глобальної фінансової кризи приділяли увагу такі науковці, як М. Кінг [40], Б. Бернанке [40], С. Боріо [40]. Їх дослідження були присвячені саме фінансовій кризі та посткризовій політиці.

У результаті світової фінансової кризи 2008 р., Євросоюз зіткнувся з новими випробуваннями. Через економічні проблеми деяких країн-членів ЄС останнім часом виникають передумови для зміни статус-кво Євросоюзу. Особливо гостро ці тенденції простежуються у південних країнах-членах, зокрема в Італії. Це питання виокремила та розглянула в монографії «Вибере Італія Євросоюз?» М. Пітухіна [78].

У роботі С. Каміна «Фінансова глобалізація та монетарна політика» аналізуються дані та результати досліджень з проблем міжнародної інтеграції фінансових ринків та наслідків фінансової глобалізації [144]. Основними завданнями розвитку країни в період критичного економічного становища займалися такі дослідники, як Д. Деметріо [164], П. Донаті [168], Дж. Думон [174]. Учені запропонували змінити спосіб життя, а також розширити не тільки велику промисловість, а й сприяти створенню малих підприємств, відродженню сільського господарства, розвитку інфраструктури. Водночас, зазначали вони, дисбаланс між Північчю та Півднем дає про себе знати. Ухилення від сплати податків, спекуляції з нерухомістю, незаконне працевлаштування, – усі ці факти зупиняють процес активізації економічної та соціальної сфери. Ці проблеми розглянув В. Кастроново у своїй роботі «Італійське економічне чудо» [148].

Фундаментальна робота «Глобальна криза 2007-2009. Причини та наслідки» італійського професора К. Біанкі дала змогу більш детально зрозуміти передумови появи кризи 2008 р. автор був переконаний, що спочатку тільки незначна фінансова криза перетворилася на тяжку економічну. Загалом, як йдеться в роботі, ця криза була повною несподіванкою для багатьох країн [139]. Економічний аналіз соціального становища на період кризи розглянуто в статті «Економічний аналіз соціальної мобільності в Італії» С. Габріеле. Автор зробив спробу надати оцінку економічному становищу, виходячи з соціального походження, рівня освіти, статі та віку [205]. Економічна криза та її вплив саме на Італію розглянута автором Е. Джонсом «Італія та євро. Економічна криза». Проаналізувавши всі етапи

розповсюдження економічної кризи по всіх європейських країнах, дослідник зазначив, що глобальна економічна криза досить сильно вдарила й по Італії [222].

Роботи економічного характеру з питань подолання кризи в Італії та прийняття певних заходів щодо зменшення її критичних показників у соціальній сфері, запропоновані такими дослідниками, як М. Гілберт [198], Дж. Ньюел [246], Г. Масіміліано [243], Д. Гінцберг [224]. Так, зусилля італійського прем'єр-міністра Італії М. Монті (послідовник С. Берлусконі) з врегулювання макроекономічної нестабільності в Італії та Європі, було висвітлено в статті М. Гілберта «Маріо Монті та італійська криза покоління». Технократичний уряд М. Монті, на думку автора, не буде біля влади завжди, але на деякий час зможе врятувати Італію [198]. На думку Д. Гінцберга, європейська фінансова криза виникла через неспроможність окремих країн-членів Європейського Союзу сплатити свої боргові обов'язки. Через це, гадає автор, дефолт, який може статися в цих країнах, призведе до значних втрат в інших європейських країнах та тим самим може спровокувати кризу і в них. Така ситуація зумовила до наростання євроскептичних настроїв в окремих європейських країнах [224].

Передумови скептичних настроїв італійців стосовно Європейського Союзу викладено в роботі Ф. Серіччіо «Чому італійці стали євроскептиками». В умовах, які охопили європейський простір, країни-члени ЄС намагаються вибудувати чітку економічну політику, яка була підірвана глобальною світовою кризою. Попри це, італійці поступово відходять від Європи, тому що сьогодні в складних економічних та політичних умовах населення Італії не бачить будь-якої користі від цієї організації. Такі умови дали можливість для зростання євроскептичних настроїв в країні. Робота Ф. Серіччіо сприяє обговоренню та пропонує деякі ключові інтерпретації, які виходять за рамки позицій стосовно негативного ставлення до єдиної валюти – євро, а також рішень, які нав'язує Європа щодо політичної та економічної діяльності [268].

У сучасній українській історіографії стан наукової розробки теми залишається недостатнім. Відсутні ґрунтовні праці з комплексним аналізом партійної системи Італії як періоду Першої Республіки, так і Другої. Втім, окремим аспектом, який було досить ґрунтовно розглянуто у вітчизняній історіографії стали двосторонні українсько-італійські відносини. Серед праць вітчизняних дослідників, які займалися українсько-італійськими відносинами, на увагу заслуговують насамперед розвідки українського вченого М. Варварцева, з-поміж них основними є: «Італійці та італійська культура в Україні» [21], «Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. XX ст.)» [20], «Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX – початок XX ст.)» [22]. Саме М. Варварцев започаткував в історіографії напрям італістики з проблем українсько-італійських суспільно-політичних і культурних взаємин.

Розвиток українсько-італійських міждержавних відносин дослідив у своїй дисертаційній праці Є. Перепелиця. Автором було проаналізовано становлення та розвиток політичних відносин між Україною та Італією, зроблено комплексний аналіз перспективних напрямків економічного співробітництва між країнами. Є. Перепелиця зазначив, що економічний напрямок українсько-італійських відносин є стратегічним для України, яка активно проходить процес європейської інтеграції. У свою чергу, політичні відносини України та Італії проаналізовано як найважливішу синтезуючу підсистему двостороннього співробітництва. Дипломатичні контакти початку 1990-х рр. та подальший процес розвитку політичних зв'язків аналізуються на тлі політичної історії двох держав з урахуванням євроінтеграційних прагнень України [77].

Інший вітчизняний науковець М. Нелін дослідив зовнішньополітичні пріоритети Італійської Республіки за часів знаходження у влади медіамагната С. Берлусконі. Автор акцентує на аналізі характерних особливостей впливу правоцентристського уряду Італії 2000 рр. на процеси міждержавних взаємодій на

євроатлантичному просторі. Окрему увагу приділено розгляду внутрішньополітичних передумов, які мають вплив на механізм прийняття зовнішньополітичних рішень, зокрема, системи партійних стримувань та противаг при визначенні геостратегічних пріоритетів Італійської Республіки [71].

Співробітництво Італії та України, після здобуття останньою незалежності, досліджував І. Істратій. Він зауважував, що після того як Італійська Республіка визнала незалежність України, майже одразу остання здобула підтримку Італії в розв'язанні фінансових питань, які гостро стояли на порядку денному в незалежній Україні [46]. Саме Італія доклала зусиль стосовно проведення реструктуризації українського боргу та надання Україні підтримки з боку ЄС.

Окремої уваги заслуговують праці українських науковців О. Івченка [37], М. Сороки [28], Л. Чекаленко [111] та публікації українських державних діячів А. Зленка [41], В. Литвина [68], які зіграли не останню роль в становленні українсько-італійських відносин.

Таким чином, віддаючи належне достатній кількості праць аналітичного характеру, чинних на сьогодні, досліджень з означеної проблематики, автор отримав можливість повноцінно вивчити сутність партійних процесів, які відбувалися в Італійській Республіці на сучасному етапі.

Джерельна база монографії визначена хронологічними межами прийняття нового виборчого закону (2005 р.) та охоплює період проведення трьох парламентських виборів за цим законом. Ця проблематика майже не досліджена у вітчизняній науці, оскільки мова йде про сучасний стан партійної системи Італії, він має логічне продовження і сьогодні, тому ефективно дослідити це авторам вдалося за допомогою італомовних джерел. Специфіка роботи обумовила використання великого обсягу джерел українською, російською, італійською, англійською мовами.

Відповідно до нашого бачення виокремлено такі групи джерельної бази:

- документи законодавчо-правового характеру;

- документи, що стосуються до діяльності політичних партій (програми, статuti, партійні рішення тощо);
- документи, звіти, інструкції, розпорядження Міністерства внутрішніх справ та Міністерства зовнішніх справ Італії;
- збірки статистичних даних із соціально-економічного та політичного розвитку Італії;
- аналітичні матеріали засобів масової інформації;
- промови, заяви, інтерв'ю, мемуари політичного істеблішменту Італії, які керували країною чи брали активну участь в її розвитку.

До першої групи класифікації джерельної бази віднесемо законодавчі акти національного характеру, насамперед Конституцію Італії, яка детально визначає основні засади функціонування політичної системи країни. Конституція Італії є основним законом та гарантом всіх прав громадянина. Конституція була прийнята в 1947 р. та встановила парламентську республіку [157]. Вищезазначений закон проголосив законодавчим органом Парламент, який розділився на Сенат та Палату депутатів [248]. Відповідно до тексту Конституція поділяється на дві частини. До першої відносяться статті 1 – 54, які визначають особисті та соціальні права громадян Італії, зокрема гарантують рівність перед законом, особисту та майнову недоторканість, право на свободу пересування, зборів, створення союзів та організацій.

Друга частина Конституції містить статті 55 – 139, що визначають форму державного устрою країни. У статтях 55 — 69 роз'яснюються засади організації та функціонування парламенту Італійської Республіки, статті 83 – 91, визначають діяльність голови Республіки – Президента. Окрема 49 стаття Конституції, зазначає, що «Всі громадяни мають право вільно об'єднуватися в партії, для того щоб існувати в рамках демократичних процесів та визначати національну політику держави». У свою чергу, конституційні норми фіксують широкий спектр політичних прав та свобод, а саме свободу думки та друкованих видань, виборчі

права, якими наділені всі громадяни без винятку. Окреме місце посідає дозвіл на свободу об'єднань, враховуючи право й на політичні об'єднання. При цьому припускається обмеження на права перебувати в політичних партіях: суддям, кадровим військовим, агентам поліції, дипломатичним та консульським представникам, які перебувають за кордоном, ці аспекти викладені у статті 98 Конституції Італійської Республіки [157].

Зміни до Конституції можуть бути прийняті тільки за умов голосування обох палат Парламенту та повинні бути винесені для затвердження на референдум. Так, у листопаді 2005 р. проект реформи Конституції Італії, підготовлений партією «Ліга Півночі» (яка входила до правоцентристської коаліції), був погоджений парламентом Італії. Відповідно до проекту, зміни повинні були торкнутися понад 50 з 139 статей основного закону, що стало значним реформуванням цього документу з часів його прийняття в 1947 р. Зокрема, реформи припускали розширення повноважень прем'єр-міністра, а саме, надання йому права розпускати самостійно парламент, а також призначати та відправляти у відставку міністрів без схвалення цих дій президентом країни. Втім, більшість італійців поставилися досить негативно до таких змін, що підтвердилося результатами голосування, 61,7 % громадян висловилися проти [218].

Необхідною умовою для проведення парламентських виборів є прийняття виборчих законів, які розробляються політиками Італії та оформлюються указом Президента. Початок періоду Другої Республіки було ознаменовано прийняттям нового закону № 276 від 4 серпня 1993 р. про «Порядок виборів в Сенат Республіки» та закону № 277 про «Новий порядок виборів в Палату депутатів» [248]. З цього часу італійська змішана виборча система була побудована на поєднанні пропорційного та мажоритарного принципів.

Вищезазначений закон проіснував до 2005 р., у цьому ж році було прийнято новий виборчий закон з ініціативи тодішнього прем'єра С. Берлусконі «Про зміну порядку виборів в Палату депутатів та Сенат» № 270 від 21 грудня 2005 р. Іншу

назву закон отримав на честь свого творця – «Закон Кальдеролі» [232]. Закон передбачав перехід від змішаної пропорційно-мажоритарної системи до суто пропорційної. Втім, уже у 2013 р. Конституційний суд Італії прийняв рішення про скасування низки положень «Закону Кальдеролі», а саме було анульовано бонус більшості та неможливості преференційного голосування. Закон № 270 став головним у проведенні трьох парламентських виборів 2006, 2008 та 2013 рр. Згодом цей закон було піддано критиці та його неодноразово хотіли замінити, тому що, на думку аналітиків, саме він був причиною нестабільності політичної системи Італії. З огляду на це у цьому ж 2013 р. до Палати депутатів надійшов законопроект про прийняття нової виборчої системи.

Новий виборчий закон № 52 від 6 травня 2015 р. «Положення про вибори в Палату депутатів» у пресі набув значного розповсюдження під назвою «Італікум» [167]. Створення цього закону було обговорено в штаб-квартирі Демократичної партії в Римі, за участю М. Ренці та С. Берлусконі, у результаті чого політики домовилися щодо основних положень нового закону. Ця угода була висвітлена в пресі як «пакт Назарено». Втім, у січні 2015 р. цей пакт було розірвано з ініціативи С. Берлусконі і політик та його партія «Вперед, Італія» стали в опозицію до законопроекту. Основні положення закону зберігали пропорційну систему виборів та полягали в наступному: виборчий список, який отримує на виборах 40 % голосів, автоматично отримує «бонус більшості», а саме 340 депутатських мандатів; територія Італії поділяється на 20 виборчих округів; відсотковий бар'єр для партій встановлюється на рівні 3 % в цілому по країні; італійці, які мають особисті причини проживати за кордоном не менше трьох місяців, мають право голосувати у так званому «закордонному окрузі» [167].

Окрім вищезазначених законів, які виступали гарантом функціонування політичної системи країни, головне місце також відведено правовому врегулюванню політичних партій Італії. Воно базувалося на тому, що держава повинна визнавати політичні партії, забезпечувати та заохочувати їх діяльність та

підвищувати їх як головних суб'єктів політики. Це свідчить про те, що політичній партії може бути надана правосуб'єктність за умови, якщо вони повинні погоджуватися з принципами плюралізму, дотримуватися постанов викладених у декларації прав людини, гарантувати прозорість витрат та фінансових ресурсів в організації.

Партія є головним провідником між суспільством та державою, тому одним з ключових проявів її діяльності є виборча кампанія. Через це для виконання своїх головних функцій, саме у виборчий період, політичні партії потребують певного фінансування. Перший законопроект державного фінансування партій було представлено в Сенаті в 1958 р. Цей закон свідчив, що партії та їх кандидати не мали права використовувати багато коштів на передвиборчу кампанію, хоча, витрати зростала з кожним роком. У зв'язку з цим дозволялося отримувати необхідні фінансові ресурси з інших джерел. Зазначимо, що досить часті фінансові пожертвування є однією з форм участі в політичному процесі, тому законодавцям було потрібно намагатися знайти рівновагу між заохоченням помірних внесків на потреби політичних партій та обмеженням занадто великих фінансових внесків [209].

Наступний закон про державне фінансування політичних партій № 195 від 2 травня 1974 р. отримав назву закон Піколі. Згідно з ним було встановлено дві різні форми внесків держави до політичних партій, один складався із щорічного фінансування, інший – з певних внесків на виборчі витрати. Окрім того, закон зазначав, що партія обов'язково повинна надати проект бюджету витрат до Палати депутатів [155]. У 1993 р., коли Італія була уражена штормом «Тангентополі», закон про фінансування партій було переглянуто. За новим законом № 515 від 10 грудня 1993 р. фінансування повинно було виділятися державою в тому обсязі, який був необхідний для виконання безпосередньо конкретних завдань партій, при цьому не бути єдиним джерелом фінансового доходу і не створювати умови залежності партій тільки від державної підтримки [166].

У грудні 2013 р. Сенат висунув законопроект про скасування державного фінансування політичних партій. При цьому рахунки політичних партій були змушені проходити через зовнішній аудит, через це уряд вважав, що завдяки новій системі, платники податків зможуть обирати, чи потрібно їм фінансувати таку партію. Отже, відповідно до нової системи в італійців буде можливість віддати 0,2 % щорічного прибуткового податку партії, якій вони віддають перевагу.

Загальні принципи діяльності політичних партій в Італійській Республіці зазначені в документі «Принципи правового врегулювання діяльності політичних партій», створеному Венеціанською комісією Ради Європи [82]. У цих принципах визнається надзвичайна роль, яку політичні партії відіграють у демократичному суспільстві. Розглянемо основні положення:

- право приватних осіб на об'єднання та створення політичних партій повинно бути вільним від зовнішнього втручання (вступ до політичної партії повинен бути добровільним, а будь-які обмеження в цій сфері повинні бути затверджені законодавчо);

- обов'язок держави захистити право приватних осіб на вільне об'єднання (державна повинна забезпечити відповідну законність, у межах якої уживатимуться всі необхідні заходи, які будуть дозволяти приватним особам на практиці вільно об'єднуватися з іншими особами та створювати політичні партії);

- законність (обмеження, які будуть накладатися на право приватних осіб вільно об'єднуватися в політичні організації та вільно висловлювати свою власну думку, повинні бути затверджені Конституцією держави або іншими законодавчими документами, офіційно прийнятими парламентом);

- недискримінація (державне врегулювання діяльності політичних партій не повинно утискати будь-яких громадян за ознаками раси, статі, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження);

- рівне ставлення (будь-яка особа, яка прагне створити політичне об'єднання, повинна мати однакову можливість зробити це перед законом);

- політичний плюралізм (створення сприятливих умов державою для політичного плюралізму);
- підзвітність (політичні партії після своєї успішної реєстрації можуть отримати деякі привілеї проти інших суспільних організацій, які діють не офіційно).

До другої групи джерел належать документи, на яких базується діяльність політичних партій. Основоположними документами правоцентристської партії «Вперед, Італія» є Статут від 1998 р. та «Хартія цінностей» [147, 108]. Засади утворення та подальшої діяльності «Демократичної партії» визначені в Статуті, «Маніфесті цінностей» від 16 лютого 2008 р., «Кодексі етики Демократичної партії» [151]. Під час аналізу діяльності сепаратистської партії «Ліга Півночі» авторами була досліджена політична програма; Статут партії, остаточно затверджений 20 червня 2015 р., що визначав мету та завдання партії, права, обов'язки, норми діяльності членів організації; біографічний документ «Історія Ліги Півночі: від минулого до сьогодення» [273]. Нормативно-правова база діяльності правоцентристської коаліції «Дім Свобод» та лівоцентристської «Союз» є ідентичною вищезгаданим видам джерел і складається зі статутів, політичних програм та окремих декларацій.

Третю групу джерел склали звіти сайту Міністерства внутрішніх справ Італії, які стали корисними нам щодо проведення порівняльного аналізу результатів парламентських виборів. За допомогою офіційних даних, представлених на сайті, автори зуміли виявити симпатії електорату за регіональним принципом та узагальнити певний нахил італійців до правоцентристських або лівоцентристських настроїв.

До четвертої групи джерел включено статистичні дані, що містяться в аналітичних збірках Статистичного бюро Європейського Союзу – Євростату. Воно було створене в 1953 р. для задоволення потреб Європейського об'єднання вугілля та сталі, але пізніше перетворилося на головне джерело статистичної інформації з

усіх питань розвитку європейської спільноти, а також Італійського інституту зі збору статистики. Національний інститут статистики Італії тісно співпрацював з Євростатом з метою уніфікації методики статистичних досліджень за стандартами об'єднання. Водночас слід відзначити, що ці статистичні показники італійської статистичної служби інколи не збігаються з даними Євростату, що пов'язано зі спробами італійських чиновників знизити рівень соціально-економічних проблем в країні. Втім, вірогідність даних, що надаються Євростатом, звичайно, є поза сумнівом. Статистичне бюро Європейського Союзу видає низку аналітичних збірок, де зібрана інформація з економічного, соціального, культурного, екологічного становища країн ЄС, розвитку відносин з окремими державами світу.

Щорічно Євростат видає збірник «Європа в цифрах», у якому наведені дані з економіки, науки, освіти, демографічних процесів, соціальної сфери. За допомогою цих даних автори змогли проаналізувати зміни в соціально-економічному становищі Італії до початку гострої фази економічної кризи та впродовж її існування, а також, встановити, які зміни відбулися в програмах політичних партій, з урахуванням цих показників.

У процесі дослідження ми використовували матеріали друкованих ЗМІ, що складають п'яту групу. Головними періодичними джерелами, які були використані в монографії, стали такі газетні видання, як «Корр'єре делла Сера» (Corriere della Sera), «Ла Стампа» (La Stampa), «Ла Републіка» (La Repubblica), «Іль Джорнале» (Il Giornale), «Ла Уніта» (L'Unità) тощо. У цілому для значної частини засобів масової інформації Італії характерна партійна забарвленість, орієнтація на ту чи іншу політичну силу.

Ще історично склалося так, що в Італійській Республіці існували досить особливі відносини між засобами масової інформації та політикою. На початку 1990-х рр. відбувся новий етап політизації ЗМІ. Це знаменувалося, у першу чергу, приходом до влади медіамагната С. Берлусконі, що загострило боротьбу між політиком та пресою. Розділені за політичними поглядами онлайн-газети суттєво

впливали на політичну свідомість італійців, через що їм складно було об'єктивно оцінювати діяльність того чи іншого кандидата або партії. Наприклад, газета «Іль Джорнале» (Il Giornale) контролюється правоцентристами та входить до головної телевізійної та рекламної платформи Медіасет, яка є провідною дійовою особою на ринку Італії та Європи, а газета «Ла Уніта» (L'Unità) належить Демократичній партії.

До шостої групи джерел слід віднести промови, заяви, інтерв'ю, мемуари політиків Італії, які очолювали керівництво країною чи брали активну участь в її розвитку. Переважно такі документи знаходяться в особистих архівах та фондах італійських політиків, а також є доступними у світовій мережі Internet. Сьогодні мережа Інтернет є дуже дієвим інструментом політики. Спеціальні сайти та блоги, які ведуть політики, надають можливість створення безпосереднього діалогу між електоратом та політичним діячами. Яскравим прикладом цього став блог лідера популістської партії «Рух п'яти зірок» Б. Гріло, який став досить популярним серед італійської молоді.

Отже, використані в науковому дослідженні матеріали та різноманітність джерел інформації дозволили авторам об'єктивно та всебічно підійти до дослідження партійної системи Італії.

* * *

Проведений аналіз рівня наукового дослідження партійної системи Італії на сучасному етапі дає змогу говорити про актуальність та значущість цієї проблематики, як для італійських, так і загалом європейських дослідників.

Слід зазначити, що саме дослідники з країн-членів ЄС досить детально розробляли такі поняття, як «політична система», «партійна система», «партія». Методологічні конструкції, розроблені в класичних теоріях М. Вебера,

Р. Міхельса, М. Острогорського, є актуальними в сучасній теорії політичних партій. Значну роль у розробці теорії політичних партій відігравали дослідники не тільки європейської, а ще й американської політичної науки Я. Бадж, К. Джанда, М. Дюверже, М. Лейвер, П. Маєр, П. Меркл, Дж. Помпер, Дж. Сарторі, К. Стром, Ж. Шарло.

У зв'язку з цим, зробивши теоретичний огляд праць науковців-партологів, ми дійшли висновку, що принципів розбіжностей з питання інтерпретації та пояснення сутності як політичної, так і партійної системи не існує. Отже, в ході дослідження авторами було використане уніфіковане поняття, а саме: політична система - це багатофункціональний механізм, що має свою власну структуру та який взаємодіє з усіма структурами суспільства стосовно політичних питань. Відштовхуючись від основоположного поняття політичної системи, ми схарактеризували поняття: «партійна система», «партія», «електоральний процес», «популізм», «багатопартійність».

Узагальнюючи думки вчених, можна відзначити, що партійна система – це політичний простір, який складається з політичних партій та упорядкованої певним чином сукупності відносин між собою й іншими елементами політичної системи суспільства. Загалом її визначають як систему відносин суперництва та співробітництва між чинними у конкретному суспільстві політичними партіями.

Монографія проведена на основі аналізу значної кількості наукових праць. У цілому історіографічну базу можна диференціювати на групи. Так, було виокремлено п'ять груп робіт: з вивчення сутності партійної системи; схарактеризовано роботи безпосередньо самої італійської політичної системи; роботи, які характеризують діяльність провідних партій Італії; висвітлено праці, які надають аналіз суспільно-політичного становища Італійської Республіки; роботи, у яких розглянуто основи проведення та висвітлення результатів парламентських виборів в Італії.

Питання, які не знайшли свого відбитку в сучасній історіографії, висвітлені в змістовному аналізі джерельної бази, яка охопила наступні групи джерел: документи, які формують національне законодавство в Італії; матеріали сайтів Eurostat та ISTAT; основоположні документи партій Італії; значна кількість матеріалів ЗМІ, які містять аналітичні дані, а також інтерв'ю політиків.

Автори також залучили до дослідження велику кількість закордонних джерел та літератури, зокрема італійських, які до цього часу не були використані у вітчизняній науці. Отже, слід відзначити, що ґрунтовний аналіз джерелознавчої бази дає можливість об'єктивно та усебічно дослідити політичні процеси, які відбуваються в сучасній Італії.

РОЗДІЛ 2.

СТРУКТУРА ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ

2.1. Суспільно-економічні та політичні умови розвитку сучасної партійної системи Італійської Республіки

Соціально-економічні процеси, що відбувалися в Італії протягом останнього десятиріччя, значно змінили вигляд країни та життя її населення. Це наклало свій відбиток і на сучасне партійне будівництво, яке проходило під впливом цілого ряду факторів, серед яких світова економічна криза, регіональний дисбаланс, урядова криза.

До початку світової фінансової кризи, за своїм економічним потенціалом, Італійська Республіка займала серединну позицію серед найбільш економічно розвинутих країн Європейського Союзу. Знаходячись на достатньому рівні розвитку, промисловість в Італії виступає однією з провідних сфер, так само як і в інших високорозвинутих країнах. Втім, однією з особливостей є те, що в промисловій сфері зайнята найменша частина економічно активного населення країни. У свою чергу, непропорційно висхідна сфера послуг має великий попит. Сфера послуг у структурі економіки складає – 68,2 % ВВП, промисловість – 28 % ВВП, сільське господарство – 3,3% ВВП [226]. Зазначимо, що Італія є країною, у якій досить широко представлено новий постіндустріальний тип економіки. Після другої світової війни економіка Італії, на відміну від інших країн, розвивалась досить швидкими темпами. Це було ознаменовано залученням значного капіталу США, наявністю дешевої робочої сили та активного розвитку туризму [221].

Значна частина національних надбань Італії зосереджена в руках монополій, більшість з яких включені до найбільших концернів капіталістичного світу. У той же час, в країні існує багато середніх та малих фірм, які здебільшого переважають

в легкій та харчовій промисловості (тенденція до підвищення ролі малого та середнього бізнесу почала активізуватися ще на початку 1970-х рр.).

Попри досить вдалий розвиток економіки в країні в цілому, окрему увагу слід приділити регіональній диспропорції, яка історично склалася в Італії. На відміну від інших розвинутих країн, саме Італії були притаманні досить різкі територіальні контрасти на рівні індустріалізації. На Півдні Італії, у регіонах якого в сфері промисловості було зайнято менше 15% економічно активного населення, звісно, не було достатньо робочих місць [260]. Через це головною проблемою Італії залишалося безробіття, що зростає, та міграція населення з південних районів країни. У свою чергу, відсутність робочих місць сприяла еміграції безробітних сімей в більш розвинуті північні райони Італії, що викликало масові невдоволення. На жаль, проблема дисбалансу розвитку регіонів країни не вирішена і сьогодні. Це дає змогу говорити про те, що Південь стає тягарем для Півночі Італії, на території якого була зосереджена значна частина передового виробництва.

Розрив між рівнями обсягу виробництва та добробутом на Півночі та Півдні країни склався історично, причиною цьому стали кардинальні соціальні та економічні зміни, які відбулися після 1945 р. у південній частині Італії. Це було обумовлено різким відпливом в 1950 – 1960 рр. сільського населення в промислові міста Північної Італії, що активно зростали, саме тоді, коли прибутки та рівень життя підвищилися [226]. Тим самим, причини прірви між Півднем та Північчю мали своє глибоке коріння ще в повоєнний період.

Важливими причинами відставання Півдня була висока концентрація населення в головних містах країни, а також обмежені можливості працевлаштування, недостатні умови для здобуття освіти та соціальної допомоги. Ці проблеми ставали результатом вузькості внутрішнього ринку, що в свою чергу, уповільнювало розвиток країни. Втім, упродовж десятиліть індустріалізація

Півночі користувалася припливом капіталу та робочої сили з південних районів, тим самим позбавляючи їх можливості подолати своє відставання [221].

Такий територіальний дисонанс, звісно, заважав успішному процвітанню італійської економіки і ставив під загрозу її належне становище в контексті інших європейських країн. Тому, як сам італійський уряд, так і інститути Європейського Союзу, проводять ту регіональну політику, яка направлена, в першу чергу, на ліквідацію економічної відсталості ряду Південних регіонів Італії. Основними заходами, які уряд міг здійснити для скорочення розриву між Північчю та Півднем Італії, були:

- будівництво середніх підприємств легкої та харчової промисловості в містах Південної та Центральної Італії;
- прискорення розвитку приморських промислових центрів, які працювали б на базі використання імпортової сировини;
- розвиток малого та середнього бізнесу;
- пошук ефективних шляхів використання сільськогосподарських угідь та скорочення приватного землеволодіння;
- уживання заходів щодо запобігання кримінальної діяльності Півдня Італії;
- залучення фінансових та індустриальних ресурсів західноєвропейських країн до вирішення регіональної проблеми Італії [254].

На окрему увагу заслуговує Лісабонська стратегія, яка була спрямована на закріплення конкурентних позицій регіонів ЄС в економіці. У Європі економічний успіх частіше залежить від здатності регіонів розвивати відносини один з одним, шляхом співробітництва та обміну досвідом, що дає змогу стимулювати процес регіонального розвитку динамічно та перспективно. Європейський Союз відіграє важливу роль як посередника та опори партнерських угод у рамках країн-членів. Проекти, які були розроблені для різноманітних регіонів в рамках ініціативи INTERREG, підтвердили, що партнерство, яке передбачає обмін ідеями та

розроблення нових інноваційних методів, дає змогу користуватися європейськими інвестиціями не задарма. У складних умовах економічної кризи цей проект став реальною підтримкою економіки в Італії [72].

Відзначаючи важливість економічного відставання південних регіонів, різні уряди, які перебували у влади, неодноразово приймали спеціальні «програми розвитку Півдня», втім, головний критерій, а саме, рівень безробіття на Півдні, все одно залишався критичним. У зв'язку з цим, в Італії активізувалися певні сепаратистські настрої, які надалі трансформувалися в окремі партії, а ті, у свою чергу, висували головною тезою своїх політичних програм – план надання автономії окремим північним регіонам. Яскравим проявом цього стала партія «Ліга Півночі», яка згодом увійшла до правоцентристської коаліції [273].

Оскільки регіональна диспропорція становила загрозу для стабільного політичного життя Італії, масові невдоволення – як жителів північних, так і південних регіонів, ставали причиною дестабілізації політичного укладу країни, що, у свою чергу, відбилося щонайменше в масових протестах. Так, у 2011 р. масові маніфестації та інші акції протесту охопили міста Італії, задля привернення уваги до ситуації, яка склалася в країні, зокрема у сфері зайнятості та на тлі невдоволення від податкової реформи.

Широкого розголосу отримав італійський протестний рух «форконі» (movimento dei forconi), на початку зими 2013 р. він охопив майже всі частини країни, але початок все ж таки взяв з аграрних протестів на Сицилії. В основі руху було закладено протест проти підвищення податків, традиційних політичних партій, Європейського Союзу та валюти євро [284]. Окрім різного економічного потенціалу, проблема регіонального дисбалансу стала основним фактором розподілення симпатій електорату на лівоцентристські та правоцентристські настрої, становлення яких теж мало певну історію.

Політична система Італії протягом всієї історії свого існування (початок об'єднання країни відбувся у 1861 р.) пройшла через значні перетворення та

трансформації. Така певна історичність свідчить про те, що трансформація політичної системи Італії відбувалася традиційно. Період Першої Республіки в Італії здебільшого можна схарактеризувати значними політичними потрясіннями, а саме, перехід демократичної ліберальної системи до фашизму, який стався в 20-і рр. ХХ ст. та з якого країна вийшла тільки через двадцять років. Після цього почалося будівництво нової демократичної системи, основні механізми якої були засновані на італійській Конституції 1947 р., та склалася двопартійна політична система [281]. Надалі відбувся злам усталеної традиційної двопартійності та Італія стала країною з багатопартійною системою.

Політична система Першої Республіки характеризувалася пануванням у країні трьох партій, які впродовж всього повоєнного періоду визначали курс країни – Християнсько-демократичної партії, Італійської соціалістичної та Італійської комуністичної партії як третьої сили. Ці авторитетні партії до початку 1990-х рр. не підпускали інші дрібні італійські партії до парламенту, що дало змогу твердо визначити структуру двоблокової системи Італії [86].

Збій усталеної двоблокової системи стався через черговий політичний переворот в країні, здебільшого пов'язаний зі значним корупційним скандалом. Християнсько-демократична партія швидко втратила свої, здавалось би, непохитні позиції в партійно-політичній системі країни, на відміну від комуністів, які встигли реформувати свою партію та переглянути свій політичний курс. Такий різкий занепад позицій провідних політичних сил в Італії, у першу чергу, пов'язано з масовим звинуваченням лідерів партій в корупції. Таким чином, партії-гіганти періоду Першої Республіки майже зникли з політичної ниви Італії, а згодом всі партії, які будували партійний фундамент Другої Республіки, набули нового формату. Формування нової політичної системи будувалося на виборчому законі від 1993 р., за яким парламент став підконтрольний всім політичним силами, які пройшли відсотковий бар'єр [86]. Такий стан відзначився

формуванням багатопартійної системи Італії та створенням двох провідних блоків – лівоцентристського та правоцентристського.

Слід відзначити, що як внутрішні, так і зовнішні фактори та події в кінцевому результаті призвели до гострої політичної кризи італійської держави, що остаточно дало змогу дослідникам говорити про закінчення періоду Першої Республіки та переходу її до Другої. На політичну арену вийшли ті політичні сили, які раніше не були помітні або зовсім не існували, і вже на перших виборах (1994 р.) досягли значних результатів та здобули підтримку електорату [75].

Політична система Італії регулюється Конституцією, а також відповідними законами, ухваленими парламентом країни. Роль і місце політичних партій прописані в самій Конституції, а окрема стаття 49 визначає партії як інструмент, за допомогою якого права громадян можуть демократичним шляхом сприяти визначенню національної політики. Формально Конституція дала змогу громадянам, окрім участі в виборах, які проходили кожні п'ять років, - право впливати на державну політику шляхом створення петицій та голосування на референдумах [157].

На початку 1990-х рр. тема правового врегулювання політичних партій, в умовах інституціональних реформ, була дуже актуальною. В основному увага була зосереджена на змінах в Конституції Італії, а саме на статті 49, яка стосувалася політичних партій [281]. Стаття 49 Конституції зазначає: «Всі громадяни мають право вільно об'єднуватися в партії, для того щоб існувати в рамках демократичних процесів та визначати національну політику держави». Основним положенням, на якому базувався принцип створення політичних партій було те, що всі громадяни, які проживають на території Італії, можуть вільно об'єднуватися в політичні партії, згідно зі статтею 49 Конституції Італії [281].

Важливими законопроектами, на якому базувалась діяльність партій, стали фінансові положення. Було встановлено ліміт на виборчі витрати (закон № 515 від 1993 р.) та здійснено перегляд державного фінансування партій (закон № 2 від

1997 р. та закон № 157 від 1999 р.) [209]. Уперше державне фінансування політичних партій було уведено законом № 195 від 2 травня 1974 р., але вже у 1978 р. пройшов референдум, на якому виступили за скасування закону від 1974 р. [155]. Перші зміни в законі про фінансування відбулися у 1980 р., за яким було запропоновано підвищити державне фінансування вдвічі. Водночас на референдумі 1993 р., який проходив на хвилі скандалу «Тангентополі», 90,3 % голосів було отримано на користь скасування державного фінансування партій. Втім, уже у 1994 р. парламентом були внесені зміни до закону № 515 від 1993 р., які полягали в обов'язковому наданні політичною партією уставу на право отримання відшкодування витрат на вибори [166]. У 1997 р. закон про «Правила врегулювання державних внесків на користь політичних партій» поновлює державне фінансування політичних партій в Італії. Однак, складне економічне становище Італії, яке було спровоковано економічною кризою 2008 р., мало вплив і на політичні інститути країни, зокрема, діяльність партій. У зв'язку з цим парламент був змушений переглянути закон про державне фінансування політичних партій, а згодом і зовсім його скасувати у 2014 р. [209].

Цікавим моментом є те, що в XXI ст. партійна система Італії продовжувала розвиватися в тих тенденціях, які сформувалися на початку 1990-х рр., що сьогодні підтверджується присутністю в парламенті політичних сил, які були створені на зламі традиційної партійної системи Першої Республіки. Політична система Італії нового формату, яка визначалася створенням двох політичних блоків (правоцентристського та лівоцентристського) отримала назву періоду Другої Республіки. Сформовані блоки стали визначати як політичний курс країни, так і економічний, тому період Другої Республіки доцільно назвати початком сучасного етапу в економічному розвитку Італії. Італія стала індустріально розвинутою країною, була членом впливових міжнародних інституцій та активно брала участь в світовому співробітництві. Усі ці аспекти були дієвими до того

часу, поки світ не похитнула глобальна фінансова криза, яка сильно зачепила економіку деяких країн, а також і Італію.

Глобальна економічна криза була, безумовно, найважливішою подією у міжнародних відносинах останнього часу. Глобальна рецесія 2009 р. та світова криза призвели до сильнішого спаду в економіці, який почався у фінансовому секторі США в 2007 – 2008 рр. Суттєві соціальні та економічні зміни, які сталися впродовж 2008 р., вплинули майже на всі держави світу [165]. Фінансова криза, що охопила більшість країн, також стала для Італійської Республіки своєрідним випробуванням на стійкість.

У нестабільних економічних умовах, до яких додалися ще й політичні, Італійська Республіка намагалася обрати ту модель розвитку держави, яка могла б орієнтуватися на соціалізацію економічної системи з урахуванням потреб та інтересів населення. Тому, лейтмотивом економічної та соціальної політики мало би бути запровадження таких стратегічних засад формування економіки, які будуть спроможні відповісти на конкурентні виклики саме в період кризи та післякризового періоду.

В Італії виокремлюють три етапи від кризи до рецесії. Перший етап – це початок фінансової кризи та економічний занепад 2007 – 2008 рр., коли проявилися перші ознаки послаблення економіки. Другий етап знаменував банкрутство Леман Бразерс (Lehman Brothers) американського інвестиційного банку, як одного з найбільших у світі фінансових конгломератів, і це стало початком гострої фази кризи, яка почалася влітку 2008 р. та тривала до березня 2009 р. Цей етап характеризувався спадом промислового виробництва, що стався наприкінці 2008 р., у зв'язку з безпрецедентним падінням світової торгівлі [222].

Також цей період характеризувався падінням у промисловій сфері, зокрема в автомобільній. Продаж автомобілів значно впав, що призвело до закриття італійських заводів «Fiat» та спричинило низку тимчасових звільнень на заводах у Туріні, Мельфі на Сицилії. Навесні 2009 р. падіння виробництва позначилося на

зайнятості населення [165]. У цей час уряд намагався підтримувати економіку та розширювати сферу соціального захисту, а також намагався зменшити послаблення на ринку праці. З другого кварталу 2009 р. падіння економічної активності стає менш інтенсивним, а восени 2009 р. ВВП навіть починає зростати, але як і в докризовий період, він був нижчим, ніж в інших великих європейських економіках.

Третій етап характеризувався відступом фінансової напруги, але загостренням кризи у сфері зайнятості населення [165]. Через це рівень зайнятості населення склав (вікова група 15-64 років): 2005 р. – 57,6 %; 2006 р. – 58,4 %; 2007 р. – 58,7 %; 2008 р. – 58,7 %; 2009 р. – 57,5 %; 2010 р. – 56,9 %; 2011 р. – 56,9 %, 2012 р. – 56,8 % [180]. Такі показники свідчать, що в Італії, згідно зі статистикою, безробітні складають майже 40 % населення. На відміну від 2005 р., починаючи з 2006 р. та в період економічної кризи 2008 р., простежується збільшення відсотку непрацевлаштованих. Спроби уряду шляхом певних заходів зменшити ці показники не мали успіху. Однак, попри спроби технократичного уряду М. Монті у 2012 р. та реформи Форнеро щодо зменшення цих показників, рівень безробіття усе більше зростає [226].

Економічна криза наклала свій відбиток і на міжнародний імідж Італійської Республіки. За умов погіршення боргової кризи, у багатьох європейських країнах почав наростати клімат недовіри до Італії, як до країни з високим зовнішнім боргом. Починаючи з 2008 р. уряду вдалося внести ряд законодавчих заходів стосовно першого етапу боротьби з кризою та відновлення довіри до себе на фінансових ринках [252]. Втім, все одно високий рівень заборгованості для будь-якої країни завжди був стримувальним фактором в економічній політиці. Боротьба з цим фактом повинна була стати негайною, щоб ще більше не увігнати Італію до економічного застою.

В умовах економічної та політичної кризи у квітні 2008 р. відбулися позачергові парламентські вибори, на яких основна боротьба традиційно

проходила між правоцентристською партією «Народ Свободи» та лівоцентристською «Демократичною партією». Слід зазначити, що виборчі програми обох партій свідчили про розуміння ними загрози економічного занепаду Італії, зокрема, спостерігалось взаємне прагнення до зменшення державних витрат, скорочення державного сектору економіки та проведення податкової та пенсійної реформ [251, 254].

Водночас слід зазначити, що, всупереч глибокій соціально-економічній кризі, політична система Італії зберегла стабільність, оскільки електоральні симпатії населення країни суттєво в 2006 – 2008 рр. не змінилися. Протягом цього періоду роль правих сил у соціально-політичному житті Італії стала значною, оскільки вони прагнули знайти ті заходи, які були б дієвими в критичній ситуації.

Серед основних завдань правоцентристського італійського уряду протягом цього періоду був пошук шляхів і механізмів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу кризових явищ на італійську економіку [251]. Реабілітаційні дії мали бути центральними і містили в собі:

- план стійкого економічного росту (збільшення рівня зайнятості населення);
- структурний план з боротьби щодо ухилення від сплати податків;
- використання оподаткування задля заохочення інвестицій у сфері виробництва;
- скорочення витрат на політику, шляхом реформування інституціональної архітектури та в процесі реорганізації державних та місцевих органів влади;
- підготовка плану структури для інвестицій (у першу чергу, у судовій системі, зокрема, у сфері цивільного права);
- створення прозорої системи управління державними ресурсами;
- рівне представництво жінок та чоловіків в установах (проти різної дискримінації соціальної роботи) [251].

З метою перспективи скорочення дефіциту заборгованості країни, наступними діями уряду періоду 2008 – 2009 рр. стала: з одного боку, підтримка сім'ї, особливо це стосувалося бідних шарів населення, які постраждали від скорочення робочих місць, з іншого, збільшення податкового навантаження та скорочення витрат у сфері охорони здоров'я та освіти [252]. Зазначимо, що в Італії як і в інших великих країнах єврозони, найперші антикризові заходи були пов'язані зі стабілізацією фінансової системи.

Восени 2008 р. уряд С. Берлусконі та Рада Міністрів прийняли декрет-закон «Негайні заходи щодо гарантії стабільності кредитної системи», а також так званий «антикризовий закон», який став першою ластівкою в політиці заходів щодо відродження італійської економіки. Сам наказ складався із 35 статей, а на його реалізацію було виділено 6,4 млрд. євро. Першочерговим завданням цього закону, було розширення можливостей щодо захисту прибутків сімей, які постраждали внаслідок кризи, оскільки чисельність звільнень та скорочень збільшувалися, а варіанти пошуку роботи зменшувалися. Окремим пунктом закону було прийняття заходів щодо зниження податків, які стягувалися із заробітної платні [16].

У 2009 р. уряд звернув увагу на виробничу частину, а саме на те, як виживає промисловість в умовах кризи. Власникам малого та середнього бізнесу запроваджувався стимул на необхідність купівлі авто або техніки та введення на них податку. Ці дії, на думку уряду, могли підвищити на деякий відсоток внутрішній попит країни, тому вже у 2012 р. була введена нова реформа, за якою всі робітники повинні були сплачувати певні податки. Зокрема, уряд країни різко скоротив витрати бюджетного фонду, але водночас підвищив податки на предмети розкоші (наприклад яхти). Проведення жорсткої політики економії не тільки могло б допомогти стабілізувати італійську економіку, але і закріпити позиції єдиної валюти євро [18]. У свою чергу, підвищення податків повинно було чимось компенсуватись, тому соціальна підтримка бідних прошарків населення

виявлялася шляхом надання субсидій та фінансової допомоги в межах від 200 до 1000 євро. Окрема увага приділялася захисту інвалідів [98].

Попри ці заходи, які були хоча і вчасно ужиті урядом Італії, криза, звісно, позначалася на економічному становищі італійців. У 2008 р. населення Італії зазнало суттєвих змін у сфері споживчих послуг. Італійці (близько 40 %) зменшили свої потреби у використанні електроенергії, опалення та бензину. Також постраждали підприємства громадського харчування, харчової промисловості та сфери туризму, що підтверджувалося зростанням інфляції від 1,7 % в 2007 р. до 2,1 % в 2008 р. та збільшенням рівня безробіття з 6 % у 2007 р. до 6,7 % у 2008 р. [182].

Згідно зі звітом, який було опубліковано у січні 2009 р. Eurispes, 83,4 % італійців стверджували, що ціни в країні значно зросли, 93,2 % громадян вказали на зростання цін на продовольчі товари. Через це 78 % італійців скорочували свої витрати шляхом економії на харчових продуктах, скасування запланованих подорожей, тому що 53,4 % опитуваних зазначали, що відчують труднощі в сімейному бюджеті. Економічний занепад у країні призвів до того, що 19,1 % італійських сімей змушені були брати кредити, а 34,3 % ледве-ледве сплачували іпотечні платежі [107]. Таким чином, прогнози щодо подальшої ситуації в країні були доволі песимістичними. Наступний 2010 р. майже не призвів до суттєвих змін, через недостатню потужність італійської системи соціального забезпечення, яка не в змозі була протистояти окремим проблемам, які виникали з кризи та рецесії.

Поглиблення кризи вдарило по ринку праці зростанням безробіття. Це явище є реальним на цей час в усьому світі, і в 2008 р., діапазон безробіття досяг нового вікового цензу безробітних, він склав від 35 до 54 років [283]. Однією з причин масового безробіття для працездатного населення є вже згадуване розходження між Північчю і Півднем Італії, у сфері виплат зарплат та пошуку робочого місця. Робітники часто мігрують між Півднем та Північчю у пошуках

більш високооплачуваної роботи, звісно більш висока заробітна платня пропонується у Північній Італії, де розташовані промислові центри країни. Водночас Італія входить у вісімку найбільш високорозвинених країн, але не є країною з високим прибутком. Середня зарплата в Італії складає приблизно 1500 євро, що для Італії, як європейської країни є досить низьким рівнем [107].

У пошуках робочих місць, прагнучи посісти належне місце в соціумі, на ринок праці активно просувається молодь, і це викликає невдоволення робочої частини населення (близько 35 – 40 % невдоволених). За даними Євростат, рівень безробіття серед молоді в Італії (у % від загальної кількості молоді віком від 15 до 25 років) склав: 2006 р. – 21,6%; 2007 р. – 20,3 %; 2008 р. – 21,3 %; 2009 р. – 25,4 %; 2010 р. – 27,8 %; 2011 р. – 29,1 %; 2012 р. – 35,3 % [282]. Основними факторами незацікавленості молоді ринком праці стали: низький рівень заробітної платні, невдоволення соціальним захистом, відсутність можливості професійного зростання, невпевненість у робочому місці, неможливість поєднувати освіту з роботою.

Водночас молодь є одним з двигунів успішного розвитку країни, тому потенціал кадрових ресурсів є чи найголовнішим елементом успішності країни. Високі кадрові показники дають змогу успішно розвиватись та просувати своїх фахівців в інші країни. При цьому особлива увага приділялася вищій освіті, бо вона дає змогу стимулювати економічне зростання, підвищувати продуктивність, може сприяти особистому та соціальному розвитку людини, зменшенню соціальної нерівності. Попри ці фактори, кількість студентів, що навчалися у ВНЗ Італії, була не дуже великою (загальна кількість, тис. чол.): 2006 р. – 2029; 2007 р. – 2033,6; 2008 р. – 2013,9; 2009 р. – 2011,7; 2010 р. – 1980,4; 2011 р. – 1967,6 [274]. Ці показники засвідчують те, що молодь не бачить перспективи в навчанні, тому що простіше знайти роботу середнього рівня, ніж з дипломом про вищу освіту.

Проведення у березні 2010 р. форуму «Лідери ринку та сценарії для XXI-о ст. («Market leaders and scenarios for the 21st century»), який було

організовано одним із представницьких економічних форумів Confcommercio, стало значною подією для Італії, оскільки на форумі обговорювалася сама криза, її ризики для Італії та засоби виходу з неї. Він об'єднав більше ніж 820 тис. компаній, в основному малого та середнього бізнесу, тому що саме малі та середні підприємства складають основу економічної системи Італії, генерують понад 70 % ВВП та дають робочі місця майже 80 % всього зайнятого населення. Таким чином, на економічній ситуації в країні та заходах щодо виходу її з рецесії були зосереджені не тільки політичні сили, а й підприємці та інші категорії населення [259].

Слід відзначити, що в допомозі подолання наслідків економічної кризи для самої Італії відіграли не останню роль Європейський фонд регіонального розвитку та Міжнародний валютний фонд. Так, Європейський фонд регіонального розвитку інвестував тисячі проектів та сприяв уникненню економічної та соціальної ліквідації прогалів між країнами-членами [226]. Бюджет у 347 млрд. євро на період 2007 – 2013 рр. став для Італії важливим джерелом підтримки з боку ЄС, і це сприяло економічному зростанню та створенню робочих місць, щоб дозволити всім регіонам конкурувати на внутрішньому ринку. Вважалося, що вплив політики згуртування регіонів підвищив на 1,1 % обсяг ВВП у період 2000 – 2006 рр. [226]. Отже, Італійська Республіка на період 2007 – 2013 рр. стала третім за обсягом одержувачем допомоги від Європейського Союзу, після Польщі та Іспанії. За цей період країна отримала майже 29 млрд. євро від ЄС, а саме від Європейського фонду регіонального розвитку [226].

Міжнародний валютний фонд теж не залишився не причетним до ситуації в Італії. Організація активно включилася в процес кредитування постраждалих країн. МВФ повністю підтримав заходи уряду, які були вжиті з метою боротьби з економічною кризою. У свою чергу, Італійська Республіка отримала кредит у розмірі 9,3 млрд. дол.

Допомога Євросоюзу дозволила Італії уникнути серйозних проблем, тому надалі вигідним для Італії стало узгодження своїх цілей, з пріоритетами, які були спрямовані на Європу. Основні завдання, поставлені перед Італійською Республікою на період 2007 – 2013 рр., були покликані подолати економічний розкол між Півднем та Північчю, зокрема, забезпечення регіонів Півдня задля досягнення ними середнього рівня європейського ВВП на душу населення, а також створення 473 тис. робочих місць у регіонах Південної Італії [144].

Окрім цього, основними показниками інвестицій Італії на період 2007 – 2013 рр. стали:

- 9,6 млрд. євро задля впровадження та забезпечення інновацій;
- 4,1 млрд. євро для транспортної інфраструктури ;
- 2,7 млрд. євро для успішного підприємства (європейські інвестиції для розвитку підприємства та підтримки малого та середнього бізнесу) [144].

Метою цих заходів було підвищення конкурентоздатності виробничих систем. Італія надає особливого значення розвитку та вдосконаленню інформаційних та комунікаційних технологій. Країна інвестує понад 1 млрд. євро з фондів ЄС, для формування гнучкої політики роботи з компетентними кадрами, надання допомоги для конкурентоздатності компаній та сприянню нових підприємств, а також вкладає інвестиції в людські ресурси. Насамперед йдеться про навчання, на яке було виділено 2,6 млрд. євро. Для підтримки вищої освіти в південних районах планувалося створення дослідницьких центрів та підприємств, було зроблено акцент на школи [148].

Всепереч заходам, ужиті урядом проти економічного занепаду, політична слабкість Італії проявилася вже у 2011 р., коли правоцентристський уряд пішов у відставку і на чолі став технократичний уряд М. Монті, який, можливо, був досить актуальним на цей період. Беручись за свої повноваження, новий прем'єр Італії технократ М. Монті відзначив, що на період 2011 р. заходи щодо жорсткої економії будуть врівноважені методами в бік стимулювання росту економіки та

підтримки соціальної справедливості. Він заявив, що має намір реформувати пенсійну систему Італії, яка, за його словами, не вільна від невиправданих привілеїв у деяких секторах. Жінки, які працюють в державному секторі, мали виходити на пенсію в 65 років, чоловіки – в 66 років.

Задля підвищення економічної ситуації в країні уряд здійснив певні дії в соціальній сфері, зокрема, підвищив пенсійний вік, а також відмовився від індексації виплат людям похилого віку [15]. Уряд також планував здійснити роботу над реформуванням системи оподаткування та акцентувати увагу на боротьбі щодо сплати податків (у 2013 р. в Італії був найвищий показник податків у Європі). 29 грудня 2012 р. було опубліковано варіант закону «Про стабільність» (Legge di Stabilità) № 228/2012, внесений «технічним» урядом М. Монті, цей закон повинен був регулювати бюджет країни та набрали чинності 1 січня 2013 р. [16].

Різке зростання безробіття в Італії серед громадян самої країни та іммігрантів привело уряд Італійської Республіки до рішення про зупинення надання робочих місць громадянам з країн, які не входять у зону ЄС. Водночас у звіті про роль іммігрантів в економіці за 2013 р., який було проведено Фондом Л. Мореса, було показано, що бюджет країни зменшився на 87 млн. євро через те, що 32 тис. іноземних громадян виїхали з Італії [259].

Цікавим фактом є те, що в країні змінився звичний уклад життя італійців, вони частіше стали братися за роботу, яка була виключно прерогативою іммігрантів (няні, прибиральниці, некваліфіковані робітники). Це може свідчити про те, що через складну економічну ситуацію в країні, Італія не може досягнути рівня інших європейських країн. Робочі місця для самих громадян є не професійно використаними та мало чим задовольняють їх потреби. Потрібно сказати, що Італія належить до тих країн, де мінімальна заробітна плата законодавчо не встановлюється, а регулюється галузевими угодами.

Отже, глобальна фінансова криза ще довго буде актуальною темою для будь-яких наукових досліджень. Вона стала чи не найбільшою після Великої

депресії 1919 – 1933 рр. та згодом перетворилася на глобальну світову економічну кризу. У свою чергу, світова економічна криза зумовила значні зміни в характері соціального, економічного та політичного життя країн. Не обійшла стороною ця проблема й Італійську Республіку. Країна наштовхнулася на низку проблем, які впливали не лише на політичне життя, але й соціально-економічне становище італійського суспільства, зовнішню політику та міжнародний авторитет держави.

Таким чином, попри всі зусилля уряду Італії подолати економічний занепад, економічне становище країни ще не зміцнилось після кризи 2008 р. На окрему увагу заслуговує те, що для Італії актуальними й досі залишаються такі проблеми, як збереження єдності країни шляхом подолання економічного розриву між Північчю та Півднем країни. Ще однією причиною економічного застою стала політична слабкість. Політика економії, яка затягнулася вже на тривалий період, тим самим суперечила підтримці керівних партій з боку населення країни, що, у свою чергу, супроводжувалося протестами населення.

2.2. Партії правоцентристського напрямку та їх установчі документи

Протягом своєї історії становлення як держави Італія переживала значні зміни. Після краху політичної системи Першої Республіки, італійська партійна система пройшла через травматичний процес деструктуризації. На політичну арену країни вийшли нові політичні сили, які й на сьогодні визначають політичний курс Італійської Республіки. Процес становлення та еволюції нових політичних об'єднань мав певні особливості, характер яких визначався низкою факторів. По-перше, це були регіональні особливості, по-друге, підтримка та визнання їх електоратом, по-третє, фінансові можливості.

Перші вибори, на яких виступили новостворені політичні партії, відбулися в 1993 р. Втім, до цього на місцевих виборах 1993 р. з успіхом пройшли відсотковий бар'єр посткомуністичні ліві партії, що стало одним із мотивів С. Берлусконі до

прямої участі в політиці. Праві партії, які безпосередньо створилися на роздрібненій партійній системі країни, беруться до активних дій. Уже влітку 1993 р. почалася робота над проектом нової політичної партії «Вперед, Італія». Зазначимо, що при створенні політичного об'єднання була гарантована фінансова та організаційна підтримка з боку компаній С. Берлусконі, яких він створив понад 300 в сімох областях. Це були компанії у сфері телебачення та кіно, реклами та видавничої справи, нерухомості. Політик мав монополію також на ринку приватного телебачення. Багато дослідників вважали партію С. Берлусконі (яка була створена майже за кілька місяців) «віртуальною партією» [286]. У порівнянні з іншими традиційними партіями, «Вперед, Італія» мала досить простий устрій, основний центр тяжіння якого будувався на самій особистості С. Берлусконі, який завдяки успішному веденню бізнесу, користувався симпатіями певної частини електорату.

«Вперед, Італія» (ВІ) активно почала давати про себе знати, завдяки ефірному часу на телебаченні, використовуючи тим самим свою мережу контактів по всій країні для того, щоб привернути увагу населення перед майбутніми виборами в парламент. У результаті партія домоглася свого визнання та впродовж кількох місяців отримала найбільшу підтримку виборців [250].

Від самого початку свого існування «Вперед, Італія» позиціювала себе як якісно нова партія, як партія-відповідь партійним кризам, але водночас і як спадкоємиця найкращих політичних традицій Італії, поєднуючи в собі елементи правого центру з явною орієнтацією в бік лівого реформізму та ліберального соціалізму [237]. Упродовж 15 років свого існування вона не тільки посідала ключову позицію в уряді, але й стала важливим фактором перетворення італійської політичної системи в цілому. Основними пунктами визначення правоцентристської орієнтації партії були: роль об'єднувальної, а не роз'єднувальної Європи; будівництво нового глобального балансу; підтримка

західних цінностей, у яких не виникало поєднання фундаменталізму та тероризму [254].

Основною метою руху нової формації була повага принципів та норм конституційного права, забезпечення принципів свободи та демократії, економічного лібералізму, дотримання проєвропейського та прозахідного напрямків. Це проявлялося в зверненні лідера С. Берлусконі до народу, яке починалося зі слів подяки своїй країні та наголошенні на активній участі громадян в політичному житті Італії [257]. Для того, щоб сама Італія та уряд робили певні дії, які зможуть задовольнити будь-які потреби суспільства, навколо політичного руху повинна була вибудуватися команда виборців, яка буде його підтримувати.

Поворотним моментом в історії Італійської Республіки завдяки ВІ стала реалізація єдиної мети – йти та розвиватися як окрема ланка як в Європі, так і світі. Тому основні ідейні цінності політичного об'єднання «Вперед, Італія» полягали в збереженні ліберально-демократичних та європейських традицій. У своїх політичних поглядах вони надихали на цінності свободи, справедливості, солідарності. Європейські цінності посідали одну чи не найголовнішу позицію ідеології партії, тому прагненню до застосування принципу субсидіарності відведено особливу роль [258].

Документально політичне об'єднання було сформоване повноцінно. Основні ідеї та заклики партії були закладені в основоположних документах Хартії цінностей та Статуті. У Статуті були закладені основні правові положення діяльності політичної партії. Так, заявку на членство в партії могли подавати як всі охочі приєднатися та стати членом партії, зокрема громадяни віком старше ніж 14 років, так і ті, хто підтримував принципи та програму політичного об'єднання, а також могли б сприяти досягненню цілей асоціації. Заявка на членство повинна була бути зроблена та підписана у відповідній формі, а також відразу оговорювалася виплата постійного членського внеску, відповідно до правил, зазначених у документі [272]. Втім, хоч державне фінансування політичного руху

«Вперед, Італія» і здійснювалося, партія заохочувала й інші внески, які сплачувалися самими членами, членськими внесками клубів та інших асоціацій, добровольчими внесками.

Документ «Хартія цінностей» партії «Вперед, Італія» стала прикладом продовження історичних цінностей, на яких було засновано італійське суспільство, які зберігалися значний час та стали здобутком багатьох поколінь. Основоположні завдання, які прописані в Хартії, були покликані сприяти задоволенню основних потреб італійського суспільства для здійснення його природної життєдіяльності, остаточному відмовленні від будь-якого нагадування тоталітарного режиму, створенні так званого «закону моралі», для того щоб побудувати сприятливі умови між індивідом та суспільством [147].

Третім документом, що був важливим не тільки для членів самої партії, а й виборчого контингенту Італії, стала передвиборча програма. Такий документ, звісно, мав тенденцію до змін у зв'язку, наприклад, з проведенням виборів. Втім, основні положення програми були визначеними і незмінними, а деякі пункти змінювалися залежно від ситуації, яка мала місце в певний час. Незважаючи на те, що всередині самої партії існували деякі розбіжності, основні положення передвиборчої програми партії «Вперед, Італія» були більш-менш узгодженими та полягали ось у такому:

- реалізація плану реформування та модернізації країни;
- ведення курсу зовнішньої політики на закріплення ролі країни на міжнародній арені; підтвердження наближеності до Європи, у тому числі підтримування союзу зі Сполученими Штатами;
- модернізація державної адміністрації;
- продовження роботи над створенням робочих місць для молоді та жінок;
- надання послуг у реалізації більш якісної освіти та медицини;
- підтримка мікропідприємств, які є незмінним двигуном розвитку економіки; продовження політики підтримки італійських товарів у світі;

– зниження податків для громадян [217].

Основні ідейні засади та політична програма партії здебільшого задовольняли потреби суспільства, тому «Вперед, Італія» досить тривалий час вдало трималася на політичній ниві Італії. Відомо, що тривалість функціонування партії, залежить від її лідера, у зв'язку з чим роль харизматичного лідера С. Берлусконі виявилася ключовою. С. Берлусконі здобув широку популярність не тільки в самій Італії, але й далеко за її межами завдяки своїм популістським висловлюванням та активному веденню бізнесу. На думку політика, успішний розвиток держави полягав в існуванні сучасної дієздатної політичної партії та харизматичного лідера, який стояв би на чолі цієї партії. Ці моменти стали поштовхом для розповсюдження терміна «берлусконізм», який заповнив не тільки саму Італію, а і Європу [241]. Водночас політика «берлусконізму» має досить багато суперечливих моментів, тому що в ній поєдналися декілька негативних тенденцій розвитку сучасної політики. По-перше, політична діяльність С. Берлусконі стала наслідком не дуже вдалого в державному сенсі переходу Італії від Першої до другої Республіки; по-друге, весь політичний спектр здебільшого формувався навколо самого Берлусконі. Через це напрашувався висновок, що «берлусконізм» – це пуста ідеологія, яка існує в Італії, яка майже постійно отримувала право формувати уряд [241].

Отже, протягом усього періоду 1990 – 2008 рр. партія була на перших позиціях італійського парламенту, що характеризувало незмінність правої орієнтації суспільства. Загалом вихід С. Берлусконі на політичну арену з рухом «Вперед, Італія» кардинально змінив партійно-політичну картину Італії. Представники правоцентристської коаліції у 1994 р. зуміли увійти в парламент та зробити прорив у плані легітимізації руху. Перші позиції партії стали завдяки відсутності в Європі цілісної ідентичності, що стало запорукою успіху для правих партій, оскільки вони сміливо заявляли у своїх програмах про те, про що мовчали традиційні партії (проблеми великих європейських міст, корупція, імміграція,

зростання екстремізму, злочинність), через що останні втрачали свою популярність [38].

Попри авторитетність партії Ві, вона була складовою правоцентристської коаліції, члени якої постійно змінювалися. Втім, основні партії, на яких вона базувалася, були присутніми. У партійній системі Італії від самого початку Другої Республіки були сформовані два основних політичних блоки, які постійно боролися між собою за владу: це правий блок «Полюс Свобод» (діяв до 2000 р.) та лівий «Оливкове дерево» (діяв до 2007 р.). Такий поділ на два табори, які конфронтують було для європейських країн досить звичним.

Об'єднання правої коаліції сталося ще на парламентських виборах 1994 р., коли вона поєднала в собі дві великі партії – «Лігу Півночі» та «Вперед, Італія», також до складу коаліції входили й інші праві політичні сили. Втім, уже в грудні 1995 р. у зв'язку з виходом «Ліги Півночі» з коаліції, С. Берлусконі подав у відставку. З цього часу «Вперед, Італія» стала опозиційною партією та на наступних парламентських виборах 1996 р. здобула поразку. У 2000 р. до коаліції знову повернулася «Ліга Півночі» та С. Берлусконі відновив свій правий блок, згодом у 2009 р. партія заявила про свій розпуск і тільки в 2013 р. знову заявила про участь у виборах.

У 2008 р. відбувається трансформація «Вперед, Італія» у велику праву коаліцію під назвою «Народ Свободи», до якої увійшли: сама «Вперед, Італія» («Forza Italia»), «Національний Альянс» («Alleanza Nazionale»), очолюваний Дж. Фіні та «Ліга Півночі» («Lega Nord») У. Боссі [237]. У результаті цього на виборах 2008 р. вона здобула перемогу над лівим блоком. Для правоцентристської коаліції кампанія 2008 р. стала новою фазою політичного розвитку. Народження коаліції «Народ Свободи» стало продовженням революції під назвою «берлусконізм», який почався ще у 1994 р., мета якого полягала в політкоректному прогресизмі, а також успішному будівництві нової інституціональної архітектури [241].

Таким чином, ми можемо бачити, що з самого початку своєї роботи партія «Вперед, Італія» була прихильником європейських цінностей, хоча сама коаліція «Народ Свободи» поєднувала в собі і прихильників євроскептичних напрямів, таких як партія «Ліга Півночі». Втім, вагомий вплив на формування політичної системи Італії, мав і загальний факт безперечного лідерства, який добре проявився в особі С. Берлусконі, якого твердо можна віднести до політиків, які активно використовували популістську риторіку.

Як показує практика, останнім часом у житті багатьох європейських держав активізувалася тенденція до політичних рухів лідерського типу з активним використанням популістських програм. Харизматичний лідер ставав головним акцентом передвиборчої програми, на якого звикли орієнтуватися італійці, завдяки особистості С. Берлусконі. Це підтверджувалося тим, що коли італійська партійна система зазнавала чергової поразки, суспільна думка починала активно цікавитися популістськими політиками. Якщо ми розглянемо Італію з початку її об'єднання як країни у 1871 р., то побачимо, що в цілому злам політичної системи в цій країні відбувався досить часто. Почавши як монархія, Італія після Першої світової війни стала фашистською державою, після Другої світової – Першою Республікою, а на початку 1990-х рр. – Другою. Отже, на початку 1920-х рр. популістським лідером виступав Б. Муссоліні, у середині 1990-х рр. – С. Берлусконі, і нарешті, у 2013 р. з'явився Дж. Грілло.

На думку експертів, причиною активності поширення популістських рухів в Європі, став політичний глухий кут та світова економічна криза 2008 р., що зумовило до оновлення партійної системи не тільки в Італії, а в інших європейських країнах так само. На політичну арену виходять партії так званої третьої сили, які проголошують крах традиційної партійної системи та відхід від старих політиків [94]. Сподіваючись на покращення рівня добробуту країни, громадяни, які вбачали в таких політичних об'єднаннях надію на зміни, віддавали саме їм свої голоси.

Особливо сприятливим періодом для активізації популістських рухів виступає виборча кампанія. Розуміючи всю складність ситуації, яка проходила в умовах політичних перегонів, прихильники популістів знали, що успіх виборчої кампанії значною мірою залежить від самого політичного лідера, тому перш за все потрібно бути добре ознайомленим з вимогами та політичними настроями електорату. Основним документом, який потребував особливої уваги, була передвиборча програма, яку популісти зробили досить зрозумілою та доступною для більшості населення, а також за допомогою використання активних гасел змусити суспільство повірити в свої плани. На думку політичного лідера, ці елементи могли б забезпечити високий відсоток явки на виборчі дільниці, а також підвищити політичну активність італійців.

Нове політичне об'єднання, створене у 2009 р. під назвою «Рух п'яти зірок» («Movimento 5 Stelle»), для якого характерні саме популізм, елементи євроскептицизму та підтримка нової демократії, виходить на політичну арену та відразу викликає інтерес у громадян Італії. Політична партія була заснована не досвідченим політиком, а простим блогером Дж. Грілло, який не мав жодного політичного досвіду. Втім, основною темою своєї передвиборчої кампанії він зробив відмову від старих корумпованих політиків та відхід від традиційних політичних таборів Італійської Республіки (правих та лівих) [216].

У 2012 р. тенденція популізму набирає усе більшої потужності. Ця висхідна сила ставила країну, з одного боку, у зону ризику та небезпеки, з іншого – надавала нові перспективи політичного бачення Італії. Історично так склалося, що наштовхнувшись на необхідність вирішення проблем та невпевненість у своїх силах, багато рухів, які не були активними, зникали, наприклад, подібне вже було в Італійській Республіці (ідеологія популізму в Італійській Республіці була заснована ще у 1990-х рр., коли лідер «Північної Ліги» У. Боссі виступив за відокремлення Півночі від Півдня) [285]. Однак, існували і випадки, коли такі рухи не тільки закріплювали свої позиції на політичному ландшафті, а навіть

ставали більшістю в країні. Загалом сьогодні європейська політична сцена може бути визначеною різними формами популізму, які надалі будуть об'єднуватися в різні інстанції, що в перспективі стане не дуже втішним для Євросоюзу в цілому [285].

«Рух п'яти зірок» став проривом на парламентських виборах 2013 р., що викликало великий резонанс навколо його політичної програми та самих постулатів партійного лідера. Ситуація виявилася подвійною, адже з одного боку, можна було вважати, що політичний уклад життя Італії стабілізується, з іншого, навпаки, важко було відмовитися від старих політиків і відправити їх у відставку, тим самим погоджуючись майже з утопічними обіцянками нового об'єднання, створеного на хвилі розчарувань італійського суспільства [138].

Втім, приєднання до політичного процесу популістів все одно похитнуло усталене двоблокове життя Італії, що негативно позначилося на формуванні партійної системи країни. Проблема полягала в тому, що парламентські вибори 2013 р., на яких вперше заявили про себе популісти, призвели до чергової партійної кризи в Італії. За даними результатів парламентських виборів, політичний лідер отримав третє місце в парламенті та відразу виключив свій вступ до будь-яких з двох коаліцій (правоцентристської або лівоцентристської), бо, як зазначалося вище, першочерговим завданням Дж.Ґрілло було зруйнувати традиційний політичний фундамент [45]. Отримавши на виборах 108 місць у Палаті депутатів та 54 в Сенаті, комік та блогер не мав наміру об'єднуватися з жодною коаліцією, насамперед із «Демократичною партією», яка здобула перемогу на виборах [245]. Лідер «Руху п'яти зірок» оголосив, що навіть якщо лівоцентристи та правоцентристи об'єднуються, він не приєднається до жодної з коаліцій. Зазначимо, що всупереч своїм політичним амбіціям, члени партії «Рух п'яти зірок» політичного досвіду не мали, що ще раз підтверджувало факт, що характерною рисою популізму є здатність впливати на розум людей без посередництва політичних інститутів [285].

Однак, вибори 2013 р. вплинули не тільки на партійний устрій Італії, а й на політичну свідомість італійців. Це полягало в тому, що, з одного боку, їм потрібно було обирати між програмою жорсткої економії та збереженням євро, а з іншого, – відмовитися від євро, з подальшим впровадженням нових реформ. Як показала практика, склалося так, що вони обрали, у першу чергу, хаос та анархію. Водночас політиків не цікавив той факт, що італійці вже втомлені від безробіття та зниження рівня життя, і їх аполітичність залишалася незмінною. Здебільшого така безвихідна ситуація склалася через явну несхожість передвиборчих програм популістів та їх опонентів.

Передвиборча програма «Руху п'яти зірок» являла собою досить вагомий документ, у якому здебільшого всі пункти були спрямовані на ізоляцію від Євросоюзу. По-перше, популісти були впевнені, що всі економічні проблеми країни виходили з Євросоюзу, тому вони наполягали на поверненні до національної валюти (ліри), але не брали до уваги той факт, що повноцінна система життєзабезпечення країни потребує не євро, а опору на саму економіку Європи [245]. Цікавим моментом є те, що у зв'язку із ситуацією яка склалася на політичній ниві, щодо Європейського Союзу, 58% виборців справді вважали, що євро є реальною причиною економічних та соціальних проблем у країні, тоді як 27 % вважали, якщо країна вийде із зони євро та повернеться до ліри, то Італія стане сильнішою [216].

По-друге, на відміну від традиційних політиків, які намагалися врятувати економіку коштом суспільства, «Рух п'яти зірок» був проти використання в процесі управління засобів так званої «прямої демократії» і вимагав змін у самій керівній еліті [245]. Традиційні політики не мали намірів до оновлення країни в соціальній сфері, а їх основні дії були спрямовані на жорсткі економічні заходи шляхом підвищення податків. Отже, наступним пунктом передвиборчих обіцянок партійного лідера стало скорочення вдвічі депутатської заробітної платні, чим

депутати підтверджували свою стійку позицію щодо реалізації економічних заходів не коштом громадян, а залучаючи безпосередньо і сам уряд [245].

По-третє, «Рух п'яти зірок» свідчив про нову фазу політичного розвитку Італійської Республіки, заснованого на повній інформатизації суспільства та відкритого доступу до Інтернету. На відміну від традиційних політиків лівого та правого блоків, які не мали намірів висвітлювати свої програми та надавати їх до загального обговорення, основним інструментом роботи з електоратом Дж. Грілло була саме активна участь в Інтернеті, за допомогою чого він здійснював залучення виборців, у першу чергу, молоді. Сила інформації є актуальною завжди, особливо коли вона має ще і вплив на процеси, які відбуваються в країні. Завдяки активній інформаційній політиці, Дж. Грілло за короткий час набув популярності, що стало складовою його успішного прориву. Його передвиборча кампанія під назвою «Цунамі-тур» була підтримана головним електоратом політика – молодими блогерами, екологами та представниками різноманітних гуманітарних асоціацій [49]. Отже, слід зазначити, що в політичного лідера є найвпливовіший голос, і це та частина суспільства, яка поділяє в соціальних мережах разом з ним ідеї проти традиційних партій і політиків. Таким чином, популісти та їх однодумці ставлять традиційність на другий план і висувають радикально новий спосіб політичного життя країни.

Четвертий пункт програми був спрямований на повну інформатизацію в освітній сфері, яка полягала в обов'язковому розповсюдженні Інтернету в школах та університетах, з доступом для студентів та учнів, а також поступовому відході у школах від книжок і доступ до них в Інтернеті у цифровому форматі. Така певна інформатизація, яку лідер популістів Дж. Грілло намагався закласти і в політичній, і в освітній сфері, була чітким шляхом до електронної демократії [245].

Окремими пунктами програми стали і нагальні проблеми Італії: охорона навколишнього середовища, боротьба з традиційними партіями, податкове питання, питання імміграції, система соціального забезпечення громадян.

Податкове питання було дуже болісним для італійського суспільства. Через підвищення податків та політику жорсткої економії, яку використовували провідні коаліції, почали поширюватися податкові повстання, як в самій Італії, так і серед інших країн Європи. Таким чином, коли керівний уряд Італії починав здійснювати заходи економії, він не уявляв, що скорочення бюджетних витрат і підвищення податків, може поглибити в країні депресію. Навпаки, вищі посадові особи наполягали, що саме така політика приведе до економічної стабільності [51]. Це ще раз підтверджувало той факт, що традиційні політики були біля влади досить довго, а країна роками перебувала в стагнації, як в політичному так і в економічному плані.

Відповідно до ситуації, що склалася в Італії, завдяки тривалому перебуванню в уряді провладних партій, у країні стало зароджуватися нове поняття «антиполітики» («antipolitica»), яке набуло популярності саме з появою популістського «Руху п'яти зірок» й оголосило його своїм головним ідеалом [32]. Суперечлива діяльність «Руху п'яти зірок» започаткувала хвилю обурення та опозиції, ці сили щодня набирали обертів, що становило загрозу здорового розвитку Європейського Союзу. Опозиційний характер, який мають подібні рухи, є дуже небезпечним, що полягає в прямому звинуваченні ЄС в проблемах, які існують у країні. Наприклад, вони звинувачують ЄС в небажанні збереження державного суверенітету, свобод та громадянських прав, а також несприятливі забезпечення добробуту країни та її громадян. Отже, популісти які вважають, що демократичні інститути, де цінності ліберальної демократії сьогодні загальні для всіх, становлять потенційну загрозу для інститутів Європейського Союзу [138].

Популізм є політичною реакцією мас на дії уряду, який постійно не задовольняє їх інтереси та не виправдовує обіцянок. Тому саме у сфері політичної боротьби популізм найчастіше визначається як знак протесту проти чинної політичної системи. Зазначимо, що успіх партії Дж. Грілло, на думку італійських дослідників, є суперечливим, бо голосування за нього здебільшого мало

протестний характер. За даними аналітиків, якщо б його кандидатура не була зазначена у виборчих бюлетенях, то частина суспільства, яка проігнорувала вибори, перевищила нинішні 25 % [216]. Водночас популізм у будь-якій формі являє собою загальну небезпеку. Стосовно популістського об'єднання в Італійській Республіці небезпека полягає в тому, що політик-популіст може обрати радикальні методи, які поставлять суспільство на грань соціального ризику, застосовуючи при цьому активну популістську риторику, але не приведе його до значних змін [117]. Тому, аби запобігти поширенню подібних рухів та уникнути ризиків, уряд повинен діяти зважено та грамотно. Насамперед він повинен спрямувати свої дії на соціальну сферу, яка є контрольною для суспільства, зокрема створити нові робочі місця та нові підприємства, вкладати кошти в економіку, активізувати використання державних ресурсів, інвестувати нові проекти фінансового розвитку та екологічної стійкості. Такі першочергові заходи можуть стати порятунком проти поширення серед населення популістських рухів. Звісно, що реалізація всіх цих складових не буде достатньою для того, щоб остаточно знищити популістські настрої [117].

Таким чином, результат парламентських виборів 2013 р. показав, що популістські рухи, які використовують «концепцію суспільства проти системи», отримують певні успіхи та популярність [285]. Загалом представники політичного популізму розглядають більш актуальні для Італійської Республіки аспекти суспільного життя країни, акцентуючи увагу на декларативних гаслах, що виходять за межі традиційної практики в Італії. Ці гасла знаходять відгук у частині італійського електорату розчарованого провідними політичними партіями країни. У першу чергу, популістські рухи – це протест громадськості проти влади та керівного класу, невдоволення чинною системою влади. Протестні хвилі виникають у результаті розчарувань суспільства у владі, яка стоїть на чолі країни, а також, для того, щоб керівний клас чітко усвідомлював невдоволення суспільства політикою, яку вони проводять [285]. Втім, якщо керівний клас

позитивно буде реагувати на проблеми, висунуті суспільством, та зможе запропонувати ефективні шляхи їх вирішення, тим самим уникне зростання популістських рухів. Зазначимо, що основним інструментом діяльності популістів у випадку С. Берлусконі був контроль над телебаченням, а щодо Дж. Грілло – популярність серед користувачів Інтернету.

Як зазначалося вище, популізм зародився ще задовго до створення «Руху п'яти зірок». Початок 1990-х рр. характеризувався не тільки створенням партій, які вбачали основні цінності в ідеях, закладених Європейським Союзом, а й інших великих регіональних партій, які мали протилежну думку стосовно цих ідей. Криза інституту держави існувала давно, і саме вона дала змогу вийти назовні всім слабким місцям італійського суспільства. Спочатку це стало проявлятися в процесах дезінтеграції, за якими йшло зростання регіональних рухів. Одним з них – так званий рух лігізму, який знайшов свій відбиток в партії «Ліга Півночі». Втім, офіційне оголошення про створення «Ліги Півночі» відбулося ще задовго до початку періоду Другої Республіки, а саме в грудні 1989 р., у результаті об'єднання перших регіональних організацій Ліги Венето та Ломбардської Ліги. Головною метою «Ліги Півночі» було втілення ідеї створення Паданії – окремого регіону, який поєднував би П'ємонт, Ломбардію та інші північні області Італії, на яких були поширені північноіталійські мови. Такі політичні настрої партії можна віднести до нового періоду політичної історії Італії, де саме і проявився характер євроскептицизму [48].

Від самого початку заснування партії її очолював видатний італійський політичний діяч Умберто Боссі. Історично склалося так, що Італія була державою, де існувала сильна націоналістична напруженість, тому, використовуючи антипівденні гасла, а також звинувачуючи великі партії Італії в корумпованості, «Ліга Півночі» швидко стала популярною партією серед італійського суспільства. Відзначимо, що така успішність була вигідною для С. Берлусконі, до правочентристської коаліції якого «Ліга Півночі» згодом увійшла. У свою чергу,

партія є головним критиком ЄС з націоналістичних та консервативних позицій, вона не раз піддавала жорсткій критиці структуру єдиної Європи. Одним із головних завдань Ліги було реформування інституціонального устрою країни та його федералізація, а зовнішньополітичні проблеми країни були далеко не на першому місці. Перш за все представники партії наполягали на прийнятті закону про фіскальний федералізм, а також посиленні заходів щодо нелегальних іммігрантів [48]. Визначаючи повну залежність «Ліги Півночі» від євроскептицизму, наголосимо, що дослідники проаналізували еволюцію поглядів Ліги на європейську інтеграцію впродовж 1990-х рр., обґрунтувавши, що причини різкого переходу від «європозитивізму» до «євроскептицизму» слід шукати у внутрішньополітичних процесах країни [286].

Основоположним документом партії, у якому були викладені всі норми та права партії є Статут. У ньому йшлося, що об'єднання є федеральним та складається з усіх регіонів країни. За рішенням міжнародної ради, рух може приєднуватися до міжнародних організацій, які теж мали ідею досягнення незалежності окремих народів. До руху можуть приєднуватися всі громадяни, які зобов'язуються дотримуватися всіх правил згідно зі Статутом, а також сприяти гендерній рівності в керівних органах [273]. Попри скептичне ставлення до Євросоюзу, «Ліга Півночі» викладала свої основні ідеї та положення, безпосередньо спираючись на те, що Італія перебувала в Євросоні. Одним з основних положень було те, що «Ліга Півночі» ніколи не висувала ідею бути проти самої Європи, вона перш за все направляла свої сили на потреби суспільства. З появою світової кризи було дуже важливо те, щоб партія, як політична сила, стала близькою до свого електорату та задовольняла його потреби. Єдність є провідною силою Європейського Союзу, і саме з її допомогою можна зміцнити дух загальноєвропейського інтересу, – саме так вважали в партії, окремо висувуючи ідею створення «нової Європи» з автономією територій. Загалом «Ліга

Півночі» твердо вірить у демократію та бачить безпосередню участь суспільства у створенні тієї державної політики, в якій вони хотіли б жити [191].

За своєю структурою «Ліга Півночі» складалася з офіційних органів. Головним органом був Національний конгрес, представницький орган всіх членів національних секцій Ліги, який мав право вносити зміни до Конституції. Він встановлював політику та програму руху, розглядав діяльність, яку використовують національні секції. Іншими складовими виступали: федеральна рада; лідер організації; федеральний секретаріат; федеральний законодавчий орган; молодіжний рух Паданії [273].

Зростання сепаратистських настроїв та їх успіх в електоральному плані стає все більш стійкою тенденцією розвитку сучасної Європи. Про це свідчать об'єктивні процеси, які супроводжуються насамперед поглибленням регіонального дисонансу, який виходить назовні не тільки в Італії, а й в інших країнах Європи. З часом інтерес до активності таких партій починав зростати, оскільки їх орієнтири в основному були направлені на потреби громадян, що було більш детально викладено у програмах.

Програма партії представлялася на кожні парламентські вибори, і кожен раз сутність її була незмінною. Вона наголошувала на тому, що зупинить свою діяльність (яка приносила проблеми італійському уряду своїми провокаційними гаслами) тоді, коли буде досягнута її основна мета – федералізація Італії. Стосовно інтересів партії, то відразу важко визначити, до якого політичного спектра вона належить. З одного боку, партія дотримувалася консервативних, центристських або лівих позицій, з іншого – була прихильна до ліберальних ідей [120]. Втім, попри всі ці моменти завжди входила до правоцентристської коаліції.

Ключовим аспектом програми «Ліги Півночі» була максимальна передача повноважень центрального уряду в регіони. Партія входить до італійського парламенту, тому завдяки їй окремі заходи, зокрема питання охорони здоров'я, освіти і правопорядку, втілювалися в життя. Водночас партія виступала проти

активного втручання держави в економіку країни, за зниження податків, а також підтримку малого та середнього бізнесу на Півночі Італії. Не залишила поза увагою партія такі моменти, як екологічна політика, яка полягала у створенні парків та заповідників, передбачала захист традиційних харчових продуктів та виступала за перетворення італійських збройних сил у регіональні [66]. Тим самим ще раз доводячи, що Північні регіони можуть спокійно існувати автономно, без втручання центрального апарату.

Окремим пунктом програми була боротьба з нелегальною імміграцією, особливо з мусульманських та африканських країн. З метою уникнення цього, партія вимагала посилення італійської берегової охорони. При цьому, зазначимо, «Ліга Півночі» була зовсім не проти іммігрантів з європейських країн, що виражалося в її ліберальності в економічному плані та консервативністю в громадському [120].

Консервативна в суспільному плані та ліберальна в економічних питаннях партія «Ліга Півночі» була розрахована перш за все на середній клас. За даними опитувань, представники, які голосували за Лігу Півночі, керувалися насамперед прагматизмом, а не ідеологією. І, як показує практика, партія «Ліга Півночі» була не в змозі стати силою суспільно-національного масштабу, але її популярність зростала, і головне, що її лідер У. Боссі не відступав від своїх позицій, не відмовляючись від ідеї відокремлення півночі Італії. Втім, у 2012 р. засновник «Ліги Півночі» У. Боссі змушений був залишити пост голови партії, бо був звинувачений у причетності до фінансового скандалу. Ця ситуація стала визначальною для авторитету політика, який завжди боровся проти корупції [48].

Водночас «Ліга Півночі» належить до євроскептичного кола європейських країн. Фракція Європарламенту «Європа за свободу та демократію», яка була заснована у 2009 р., об'єднала всі євроскептичні партії. Одним із лідерів фракції став Ф. Спероні, представник партії «Ліга Півночі» [38]. У зв'язку з цим можна помітити тенденцію до об'єднання суспільних зусиль, – як партій, так і

політичних лідерів, до розповсюдження євроскептичних настроїв по всій зоні Євросоюзу. Це пов'язано не лише з фінансовою кризою 2008 р., але з багатьма іншими чинниками (проблеми у сфері зайнятості, демографічні проблеми, проблеми іммігрантів).

Таким чином, ідеологія євроскептицизму є недосконало оформленою та сформованою, але прихильників цього напрямку в Західній Європі стає все більше. Серед політичних партій Європейського Союзу чітко простежується євроскептична лінія, однак цей фактор не дає можливості визначити єдину систему опозиції щодо ідеї євроінтеграції.

Як зазначалося вище, на 1990-і рр. припав етап нового політичного життя Італії. Стали з'являтися нові партії та політичні об'єднання, які тривалий час були на провідних позиціях італійського парламенту. Так, у 1993 р. з ініціативи італійського суспільного руху почалося будівництво нової партії – «Національний Альянс» (НА). Початок створення партії було покладено у 1994 р. разом із розколом провідних політичних партій Першої Республіки, зокрема, коли почала трансформуватися неофашистська партія «Італійський соціальний рух» (далі «НА»). Партія «Італійський соціальний рух» була створена колишніми фашистами і з початку існування Першої Республіки була в опозиції чинному уряду [145]. Втім, процес політичного перетворення колишніх неофашистів тривав доволі довго. Перехід від радикальних, антисистемних, які сягають ще революційних ідей, до поміркованих позицій був дуже складним та довготривалим процесом. Партія виступала в рамках нового електорального об'єднання правих партій та згодом переросла в нову політичну організацію «Національний Альянс», здобувши відразу панівну позицію в партійній системі Італії. При цьому не останню роль у переході від старого формату до нового «Національного Альянсу» зіграв і С. Берлусконі, який сприяв зміцненню балансу сил на правому фланзі. Перший коаліційний уряд С. Берлусконі був створений на основі нових політичних об'єднань та партій-союзників «Вперед, Італія».

Після проведення референдуму в 1993 р., головною темою якого була зміна виборчої системи, лідер «Національного Альянсу» Дж. Фіні усвідомлював, що саме зараз потрібно об'єднуватися з іншими близькими за духом силами та виступати на парламентських виборах вже як нове електоральне об'єднання. Зробивши цей крок, Дж. Фіні не прогадав, і в березні 1994 р. НА досяг чималих успіхів на парламентських виборах та отримав 13,5% голосів [145]. Для партії нового формату, хоча і старої ідеології, це був колосальний успіх та прорив.

За всю історію свого існування партія пережила ряд партійних розколів. Перший з них стався у 1995 р., який потім отримав назву «поворот у Ф'юджі», коли частина ідейно налаштованих однопартійців фактично створили нову організацію під назвою «Соціальний рух – Триколірне полум'я». На цьому ж з'їзді Дж. Фіні прийняв курс на перетворення неофашистської партії в національно-консервативний «Національний Альянс», тим самим підтверджуючи відмову від колишньої ідеології і політики, а саме ідеології фашизму [247]. Це стало приводом до виходу з партії Алесандри Мусоліні у 2003 р., яка різко засудила Дж. Фіні за повне відторгнення засад фашистського режиму. Згодом партію лишив Ф. Стораче у 2007 р., який теж звинуватив Фіні в тому, що він втратив справу великої ваги, тобто партію. Цього ж року Ф. Стораче заснував нову партію «Праві» («La destra»), головою якої і став, але особливої значущості партія самостійно не набуває, тому вже у 2011 р. Ф. Стораче нічого не лишилося, як примиритися зі старими союзниками та вступити до правоцентристської коаліції [247]. Таким чином, у результаті розколів на політичній арені Італійської Республіки сформувалося своєрідне коло правих об'єднань. Тим не менш, Дж. Фіні як гарному керівнику вдавалося зберегти єдність всередині самої партії та популярність серед виборців на достатньому рівні.

Партія «Національний Альянс» була заснована в Римі, тому з цього випливає те, що цілі та завдання, визначені в Статуті партії, добре зарекомендували себе саме в Римі. Основним завданням партії було збереження та

захист політичної та культурної спадщини. Основними цінностями партія вважала, єдність, національну ідентичність, солідарність, принципи демократії. Головними положеннями Статуту виступили: надання допомоги та сприяння в проведенні необхідних наукових заходів, тим самим максимально сприяти сфері освіти; приймати різні необхідні засоби для фінансування своїх операцій, не виключаючи також інші запозичення; укладення договорів з державними та приватними організаціями [104]. Робота «Національного Альянсу» контролюється компетентним органом згідно із громадянським кодексом та іншими положеннями закону. Активи фонду складаються з фінансових вкладів його засновників, а також пожертвування установ та окремих осіб, з метою їх збільшення. Основні керівні органи партії: рада директорів, президент, віце-президент, секретар ради директорів, виконавчий комітет. Учасники найчастіше збираються двічі на рік, для того щоб обговорити план подальших дій та результати проведеної діяльності [145].

Отже, партія правого спрямування «Національний Альянс» протягом тривалого часу була складовою правоцентристської коаліції, очолюваної С. Берлусконі. Втім, прийшов час, коли прихильники правих поглядів починають дистанціюватися від свого лідера та створювати окремі політичні сили. Це підтвердили дострокові парламентські вибори 2008 р., на яких стійка правоцентристська коаліція С. Берлусконі здобула перемогу, але не принесла жодних змін у політичне життя країни та не змогла знайти потрібних заходів для зупинення все більших економічних проблем.

У зв'язку з цим вже в 2010 р. розпалилася перша криза уряду С. Берлусконі. Першим про свій вихід з партії заявив колишній лідер партії «Національний Альянс» Джафранко Фіні, також це зробив і А. Альфано. Згодом засуджений за махінації та інші злочини С. Берлусконі втратив право на парламентський мандат терміном на 4 роки, через що він закликав своїх однопартійців лишити керівну коаліцію у зв'язку із втратою цього права і, тим самим, привести уряд Е. Летти до

відставки. Втім, сам А. Альфано та його прибічники не підтримували таку позицію колишнього лідера. Навпаки, колишній секретар партії «Вперед, Італія» А. Альфано заявив про створення нової окремої правої партії «Новий правий центр» [170].

Як політичне об'єднання, «Новий правий центр» («Nuovo Centrodestra») був створений на базі коаліції «Народ Свободи», з якої вийшов, як вважалося, наступник С. Берлусконі А. Альфано та став її лідером. Партія, створена наприкінці 2013 р., є офіційно зареєстрованою, вільною демократичною партією [246].

Завдяки А. Альфано та його наміру підтримати союз з чинним урядом Е. Летти, Італія не потрапила в чергову політичну кризу. Після виходу з партії «Вперед, Італія» А. Альфано обійняв посаду міністра внутрішніх справ у «великій коаліції» уряду Е. Летта [193]. У чинному уряді з партії «Новий правий центр» було 5 міністрів, 1 заступник міністра та 7 віце-міністрів. Вступивши до керівної коаліції «Новий правий центр» відразу запропонував розробити такі пропозиції:

- реформування виборчого закону (проведення реформи виборчого законодавства парламенту, шляхом відмови від поділу на дві палати, а також ввести прямі вибори президента республіки та прем'єр-міністра);
- уживання заходів щодо підвищення економіки;
- створення нових робочих місць для громадян;
- зниження податків;
- обмеження на в'їзд іммігрантів (Італія не може розмістити та надати робочі місця всім, у першу чергу, вона повинна думати про забезпечення своїх громадян);
- скасування держфінансування політичних партій [193].

Окремим напрямком роботи уряду було прагнення рухати молодіжне підприємництво в сільському господарстві. Були висловлені пропозиції щодо фінансування та створення нових підприємств у сільському господарстві,

інвестування в молодих людей, які на час кризи, яку переживає країна, опинилися в несприятливих умовах на ринку праці [170]. Головним акцентом у програмі партії є молодь, оскільки вона в політиці є не тільки запорукою вдалого розвитку країни, а й сприяє політичній активності на період, щонайменше виборчих кампаній. Іншою суттєвою проблемою є приплив іммігрантів: «Італія є пріоритетною країною для іммігрантів, але не країною їх призначення», – заявляв А. Альфано [246].

Робочим документом партії був Статут, у якому було визначено, що до партії можуть приєднуватися всі охочі, віком старше ніж 16 років, незалежно від національності. Усі члени мають право на визначення політичного курсу партії; реалізації свого права та голосу бути кандидатами на виборах; брати активну участь у політичній діяльності. Усі учасники повинні: зробити свій внесок в обговорення та перегляд всіх пропозицій (політичну ініціативу, сприяти фінансовій підтримці партії, дотримуватися Статуту). Окремий пункт наголошував на повазі до культурних традицій у політиці та сприянні їх відновлення та втіленні в життя [170].

Після відставки 24 лютого 2014 р. уряду Е. Летти відбулося обрання нової кандидатури на пост прем'єр-міністра – М. Ренці, якому Сенат Італії висловив довіру, і його також підтримав «Новий правий центр». Зміна керівництва дала змогу партії більше розкрити свої політичні амбіції. Так, лідер правоцентристської партії А. Альфано в березні 2014 р. на з'їзді в Сицилії зачепив питання безпеки та проблем боротьби з організованою злочинністю, яка особливо поширена саме в цьому регіоні. Однак, деякі політики стверджували, що А. Альфано перебільшував у боротьбі проти мафії [193]. Водночас сам лідер партії досить скептично поставився до перших заходів, ужитих урядом М. Ренці, які полягали в скороченні державних витрат. У свою чергу, А. Альфано наголошував на таких проблемах, як питання сім'ї, питання стосовно Європи, підкреслюючи її жорсткі заходи економії, питання імміграції [170].

Відзначимо, що коли партія підтримувала уряд Е. Летти, їй довелося відмовитися від участі в парламентських виборах та йти з цим лідером. У той же час партія змогла об'єднати навколо себе лише за 4 місяці понад 100 тис. членів. Такий успіх А. Альфано відзначив так: «Все тільки тому, що існують ті, хто вірить у те, що ми робимо».

Змівивши за короткий час два керівних уряди – Е. Летти та М. Ренці та попрацювавши з ними, А. Альфано відзначив різницю між ними, хоча пройшло ще зовсім мало часу і робити якісь фундаментальні висновки досить важко. Політик зауважив, що уряд М. Ренці було спрощено за допомогою посередництва всередині самої «Демократичної партії». Основними моментами, які порівнювалися, стали нагальні проблеми Італії, а саме: реформа ринку праці; інституціональна реформа, внесення змін до закону про вибори, що зможе надати громадянам свободу вибору своїх власних депутатів, зниження податків на працю, підвищення заробітної платні, створення робочих місць [156].

«Новий правий центр» став четвертою політичною силою в країні лише протягом чотирьох місяців і вже закріпився на всій національній території. Завдання Європи, визначені перед Італійською Республікою, втілити досить важко, але є мета розв'язати їх із якнайкращими результатами. Стосовно відносин з Європою, то в цей період вони є особливими. У програмі йшлося про те, що Італія не повинна чекати рішення Європи з будь-якого питання, вона мусить іти далі, для того щоб відстоювати свої національні інтереси [193]. «Новий правий центр» – правоцентристська партія, яка займається тим, щоб відновити економічне зростання країни та закінчити політику жорсткої економії самостійно.

Отже, створення нового політичного об'єднання під назвою «Новий правий центр» вплинуло на політичне життя Італії і стало політичною силою нової формації. Зазначимо, що партія не ввела країну в чергову політичну кризу, а навпаки, підтримала чинний уряд та внесла свої пропозиції. Сьогодні партія

займається вирішенням актуальних питань як європейського, так і місцевого характеру.

Нині у світі, який характеризується нестабільністю та суперечностями, кризами в соціально-економічній та політичній сферах, ширяться рухи, які намагаються щось змінити в суспільному житті. Нестабільні політичні умови, які склалися в деяких європейських країнах, стали причиною загального невдоволення громадськості політичними діячами. Розчароване суспільство більше не бачило серед традиційних політиків тих, які змогли б знайти дієві заходи з вирішення проблем, перед якими постала Італія. На фоні цього позитивно виглядають політики, які рішуче та впевнено доводять до виборців свої ідеї та програми. Водночас, попри популярність та електоральну підтримку окремих партій, чого вже стало бракувати, для того щоб отримувати більшість голосів на парламентських виборах, партії почали об'єднуватися в коаліції. Це пов'язано з тим, що в самих партіях починалися суперечки та чвари, або партія просто зникла з політичної арени як не визнана, тому маленькі партії приєднувалися до більших за кількістю та популярністю політичних партій Італії.

2.3. Ліберальний напрямок у партійній системі Італії

Особливістю партійної системи Італії, на відміну від інших країн, є те, що в країні функціонують ліберальні партії, які зберегли свою присутність у парламенті і сьогодні. Водночас ліберальні партії стали свого роду альтернативою традиційним лівим та правим спрямуванням, хоча вони згодом все одно входили до тієї чи іншої коаліції.

Самостійною ліберальною партією, яка виступила вперше на парламентських виборах в Італії у 2008 р., став «Союз Центру» («Unione di Centro»). Партія була заснована у 2008 р. як передвиборчий союз, що являв собою федерацію італійських центристських політичних партій. Сама організація бере

свій початок з італійської центристської партії «Союз християнських демократів та центру», яка була заснована у 2002 р., а вже у 2008 р. збільшилась завдяки приєднанню інших організацій. Лідером партії став П'єр Фердінандо Казіні [121].

При створенні партії в основі політичного фундаменту була закладена ідея носіїв християнської демократії та лібералізму, що було закріплено в Статуті. Його положення були направлені на перетворення традиційної партійної системи Італії та перебудову основоположних цінностей італійської демократії на користь національного інтересу та загального блага. Це було детально зазначено в Статуті, зокрема:

- роль «проміжних органів» в управлінні державними справами;
- участь держави стосовно вибору моделі керівного класу;
- участь населення як двигуна суспільного життя;
- демократія політичних партій і виборчих систем, як єдина гарантія свободи для всіх громадян;
- центральна роль парламенту як законного органу формування суспільного інтересу [121].

Вищезгадані положення ще від початку виборів 2008 р. визначали політичну спрямованість «Союзу Центру», основною цінністю якого лишається суспільне благо. Головним органом партії виступили Національні Збори Центру, які й схвалили цей документ. У ході загальних виборів був досягнутий виборчий консенсус, (надалі був розширений у контексті європейських виборів у травні 2009 р.), який став базою фундаментальної політики партії [260].

Оскільки Італія є країною, де існують давні регіональні суперечності між Півднем та Північчю, окремим пунктом у політичній лінії «Союзу Центру» були закладені регіональна та національна єдність. На практиці це могло застосовуватися так, що виборці кожного регіону могли обирати індивідуально між регіональними програмами, залежно від окремих потреб регіону [260].

Отже, сформувавши необхідний пакет документів, на парламентських виборах 2008 р. «Союз Центру» міг протистояти традиційним партіям Італійської Республіки. Партія виступила окремим списком, не вступаючи в жодну з коаліцій. Результати виборів показали, що партія не зазнала провалу: у Палаті депутатів отримала 5,6 % голосів і 36 місць, у Сенаті 5,7 % і 3 місця [177]. За підсумками парламентських виборів 2008 р., «Союз Центру» залишився в опозиції й не увійшов до сформованого уряду С. Берлусконі.

Як партія ліберального спрямування, «Союз Центру» спирався, у першу чергу, на європейські цінності, чим і задовольняв частину італійців. Цінності, які спиралися на європейську цивілізацію та ідентичність італійського народу, так само давали можливість висловити довіру до політики. Партія поширювала ідеї Європейського Союзу, намагаючись побудувати в італійському суспільстві нову політичну гілку, засновану на сприянні соціальному добробуту, вільному підприємництву та культурі [121].

У 2010 р. «Союз Центру» приєднався до коаліції «Новий полюс для Італії», що підтверджувало факт приєднання нових партій, які створювалися перед виборами, до великих та більш вагомих коаліцій. Така тенденція стала простежуватися не тільки в Італії, а і на всьому європейському просторі. Малі політичні об'єднання, які не були спроможні боротися з партіями, котрі зарекомендували себе як визначальні, для того щоб остаточно не втратити політичну активність, стали приєднуватися до коаліцій, що були близькими за їх ідейними уподобаннями. У 2013 р. «Союз Центру» створив єдину фракцію з технократом М. Монті та його новою партією Громадянський рух «З Монті за Італію», щоправда, тільки в Сенаті, а в Палаті депутатів все одно пішов окремим списком, набравши 1,78 % і 8 місць у Палаті відповідно [260].

На період зародження та діяльності партії «Союз Центру» Італія потерпала від стагнації. Суворі економічна криза сприяла відсталості інституційної та економічної системи країни. Дефіцит цінностей, який в основному впливав на

молоде покоління, призводив до тривоги суспільства країни, з цими аспектами і намагався боротися «Союз Центру».

Таким чином, «Союз Центру», фундамент якого склали християнські демократи та центристи різних політичних організацій, міг стати вдалою альтернативою лівоцентристській «Демократичній партії» та правоцентристській «Народ Свободи». Ініціатори створення політичної партії, зробили акцент на тому, що їх партія буде залишатися охоронцем християнських цінностей та виступати проти «анархії цінностей», які існували в рядах правих сил. Отже, потенційно нова центристська партія могла б стати самостійним гравцем на політичному полі, не беручи участі ні в лівих альянсах, ні в правих.

Занепад парламентського представництва, який стався через відставку уряду С. Берлусконі у 2011 р., а також недієздатність головних партій країни до дієвих рішень, призвело до наростання політичної кризи в Італії. У такий складний момент, в умовах нестабільності в Європі та світі в цілому, Італія повинна була знайти вихід, щоб не потрапити в черговий політичний застій. Тому швидко сформований тимчасовий технократичний уряд М. Монті був свого роду рятунком для Італії. Отже, нова партія центристської орієнтації під керівництвом М. Монті отримала назву Громадянський рух «3 Монті за Італію». До формування партії були включені представники центристських та ліберальних настроїв, а ще пізніше до коаліції М. Монті приєдналися «Союз Центру» та «Майбутнє за Італію», які згодом створили єдину коаліцію в Сенаті. Основним виконавчим органом об'єднання став президентський комітет. Він складався з президента, політичного координатора, фінансового менеджера та керівника організації.

На початку 2013 р., а саме напередодні парламентських виборів, нова партія колишнього прем'єра Італії М. Монті «3 Монті за Італію» висуває свою кандидатуру на участь у виборах. Партія була цілком проєвропейською та підтримувала позиції лібералізму (остання суто ліберальна партія під назвою «Італійська ліберальна партія» була розпущена у 1994 р.) [243].

Громадянський рух «З Монті за Італію» був якісно новим проектом для сучасної партійної системи країни. Об'єднання було сформоване із соціальних сил, громадських організацій та об'єднань різних структур. В основному це були представники громадянських сил, які активно хотіли взяти участь у реконструкції Італії, у тому числі і керівній гілці. Цікавим моментом є те, що М. Монті не був пов'язаний із жодною великою традиційною італійською партією [242].

Визначальною рисою нового політичного руху було те, що до списку учасників партії входили тільки ті представники громадянського суспільства, які раніше ніколи не брали участі в парламентському житті, як і сам лідер партії. Це було так званою козирною картою політичної партії, тому що саме цей момент міг стати переломним у свідомості виборців. На думку італійців-прихильників цієї партії, саме за нею могло бути майбутнє Третьої Республіки та саме вона могла здійснити злам традиційної структури партійної системи [242]. Вічні ідеологічні бар'єри, які склалися історично, твердо посіли в головах італійців, які звикли до постійних хитань у бік правих або лівих уподобань, що ставало нагальною проблемою для розвитку сучасної партійної системи Італії. Новостворений Громадянський рух «З Монті за Італію» давав можливість бачення перспективи політичних змін мільйонам італійців, які прагнули оновлення.

Стосовно уподобань електорату, то ця організація є ідеалом для тих, хто вважав, що Італія як держава, потребує негайних ґрунтовних реформ, а також приведення в дію тих заходів, які зможуть надалі посилити ступінь довіри та авторитету держави на світовій арені. Тому основними програмними настановами стали пункти, які передбачали глибоке політичне та моральне відродження. Пропозиція створити новий політичний дім для всіх лібералів та помірних реформістів стала дуже актуальною, бо як Друга Республіка зазнала невдачі і довгий час не могла відновити колишню демократію в країні [19].

Всупереч жорсткій економії, на якій базувалася програма М. Монті, розглядалися й інші питання. Увесь свій час перебування біля влади він був

прибичником жорсткої економії, тим самим викликаючи невдоволення багатьох парламентарів, які не були з цим згодні. Політик взяв цей факт до уваги свою передвиборчу програму Громадянського руху «3 Монті за Італію» поділив на основні питання, які були не тільки економічного характеру, а стосувалися й охорони навколишнього середовища, зростання ведення бізнесу, культури, імміграції та зайнятості жінок на ринку праці [2]. Окремий пункт програми присвячений реформуванню податкової системи. Відповідно до цього, за розрахунками політичних діячів, якщо дотримуватися заходів боротьби з ухиленням від податків та не допускати його, то можна збільшити темпи відновлення аж до 8% щорічних, але щоб зовсім не ввести громадян в залізні щепи, податкова амністія вводиться не буде [256]. Водночас у програмі йшлося про допомогу найнижчим прошаркам населення, а саме, збільшення їм соціальних виплат на першому етапі від 200 до 400 євро. Окремо повинно було надаватись 100 євро самотнім людям похилого віку та людям з обмеженими можливостями [221].

Соціальний пункт програми стосувався уживання заходів щодо збільшення зайнятості населення. Це політик намагався зробити за допомогою створення нових робочих місць, а також сприяння молодим громадянам у пошуках роботи. Задля цього надавався стимул і компаніям, які будуть роботодавцями для молодого покоління віком до 30 років, шляхом пільгових пропозицій до виплати податків. Зокрема, підвищення рівня участі жінок на ринку праці, шляхом селективного зниження податків на жінок з трудовими доходами, надання більших за тривалістю соціальних відпусток чоловікам, покращення доступних послуг догляду за дитиною та людей похилого віку. Розроблявся проект договору стосовно переселення, який включав послугу допомоги в пошуку роботи та четверту частину витрат покладав на Європейський соціальний фонд [243].

Підвищення конкурентоспроможності та продуктивності були далеко не останніми проблемами країни, на яких окремо зупинилися у своїй програмі

прибічники М. Монті. Вони обіцяли надавати допомогу виробництвам у пошуку фінансування та покращення свого виробничого процесу, стимулювати розвиток бізнес-мереж, шляхом залучення італійських інвесторів до вкладання в загальні фонди акцій та кредитних коштів. Планували відкриття нових ринків товарів та послуг для більшого їх розповсюдження, а також прагнули забезпечити продуктивну систему нової інфраструктури, шляхом підвищення коефіцієнту державних інвестицій. М. Монті підкреслював необхідність окремих розробок у рамках Економічного та валютного Союзів, що дало б змогу фінансувати проекти в ролі допомоги державам-членам, які постраждали та наразі перебувають в економічному потрясінні [256].

Таким чином, новостворена партія була готова до широких угод та будівництва коаліції, як і з «Демократичною партією», так і «Народом Свободи». Після проведення неодноразових консультацій з чинним президентом країни Дж. Наполітано, вона пропонувала програмне співвідношення партій, для виявлення головних завдань та рішень, які кожна окрема партія виставляла зі своїх позицій.

У цілому, партії з ідеологією лібералізму не мали значного впливу на політичну свідомість громадян та не були загрозою для більш авторитетних партій Італії. Здебільшого вони були невеликі за чисельністю та в перспективі все одно приєднувалися до більших коаліцій. Визначальною рисою партії Громадянський рух «З Монті за Італію» було те, що в партії зібралися представники не політичного кола, а здебільшого економічного, що не завадило їй потрапити до парламенту. Водночас спільною рисою обох ліберальних партій залишалося чітке дотримання європейських цінностей.

2.4. Лівоцентристський спектр італійської партійної системи

Становлення лівоцентристського блоку в Італії почалося ще в повоєнний період. Значний вплив на політичне життя Першої Республіки країни справила Християнсько-демократична партія (ХДП). Водночас в Італії існували й інші дрібні партії, яким основні політичні сили (окрім ХДП, другою та третьою силою в партійній системі країни виступали ще Італійська соціалістична та Комуністична партії) не давали увійти до парламенту [60].

До незначних партій належали партії лівого спрямування, які почали отримувати певний інтерес до своєї діяльності від суспільства. Зростання лівих партій та увага до них виборців підштовхнуло як ХДП, так і інші партії переглянути свої політичні курси з урахуванням наростання лівої партійної ідеології. Це зумовило той факт, що лівоцентристський напрямок набирив популярності серед електорату, тим самим формуючи окремі партії.

Після корупційного скандалу в Італії, який отримав назву «Тангентополі», на політичну авансцену вийшли якісно нові партії, які повністю знищили панівні партії Першої Республіки. Так, у 1994 р. на парламентських виборах праві партії об'єдналися навколо блоку «Полюс Свобод», а прихильники лівого блоку створили Альянс прогресивних сил. Втім, у 1994 р. уряд сформував правий центр на чолі з С. Берлусконі, який був біля влади досить недовго. У 1996 р. у країні стартували дострокові парламентські вибори, на яких вже на перше місце вийшли лівоцентристи. Перемога коаліції лівих сил знаменувала собою початок розвитку нової фази партійно-політичної системи Італії.

Найбільша в Італії лівоцентристська коаліція була створена у 1995 р. та мала назву «Оливкове дерево», її основу склали колишні комуністи з Демократичної партії лівих сил. Засновником та ідеологом лівої коаліції був політик Р. Проді. Водночас у блоці було не все так добре, через постійні розходження у вирішенні соціальних питань точилися чвари та зростало невдоволення членів коаліції, у зв'язку з чим у 1998 р., блок втратив парламентську більшість, а згодом і зовсім

пішов у відставку. На виборах 2001 р. лівоцентристська коаліція відродилася під назвою «Олива» на чолі з Ф. Рутеллі, однак вона не відзначилася особливим успіхом та з незначним розривом прогнала правому блоку [65].

Напередодні парламентських виборів 2006 р. була створена коаліція «Великий демократичний альянс» («Grande alleanza democratica»), що згодом перетворилася на лівоцентристський блок «Союз», який знову взявся очолювати Р. Проді. Прибічниками «Союзу» були: «Ліві демократи» - партія, яка сповідувала принципи демократичного соціалізму на чолі з П. Фасіно; «Маргаритка» з президентом Ф. Рутеллі; «Партія комуністичного відродження» основною ідеєю якої був єврокомунізм та партія «Італія цінностей» [178]. Уперше коаліція заявила про себе на регіональних виборах у 2005 р., які закінчилися для неї великим успіхом, а далі відзначилася на парламентських виборах 2006 р., які привели до створення другого уряду після 1996 р. До виборів 2006 р. ліві сили поставилися досить серйозно та почали розробку своєї передвиборчої програми заздалегідь.

По-перше, прикметною рисою програми лівого блоку «Союз» з назвою «На благо Італії» на виборах 2006 р., було те, що вона була у відкритому доступі для будь-кого, хто мав бажання з нею ознайомитися. Цей факт був вигідним лівоцентристам, бо відкритий діалог із суспільством виступив важливим фактором отримання успішного результату. Програма складалася з 13 основних пунктів, які були ключовими для суспільно-політичного, економічного життя та розвитку Італії [251]. Основні положення програми були такими: реформування державного управління, створення умов для безпеки громадян, альтернативна економічна політика, соціальна політика, вирішення проблем Півдня, захист італійських громадян за кордоном, реформування міграційної системи, боротьба з ухиленням від сплати податків, відродження культурних цінностей, підвищення рівня інформованості суспільства [251].

В одному з розділів програми Р. Проді виклав основні принципи стосовно європейської інтеграції, а також лідер був впевнений, що Італія є країною з

могутнім ресурсним потенціалом та може зробити позитивний внесок у розвиток сучасного світового порядку. У зв'язку з цим програма «Союзу» була також націлена, а точніше не втрачала надії, на повернення Італії ролі впливового актора світової політики [252].

Р. Проді та його союзники, детально висвітлили актуальні питання сучасної Італії в представленій на виборах програмі. Проблеми Півдня та Півночі Італії, що все більше загострювались тягнули за собою проблеми міграції населення, які виливалися згодом у масові страйки. Іншими проблемами, не менш нагальними не тільки для Італії, а й для інших європейських країн, були міжнародний тероризм та незаконна міграція [242]. У зв'язку з цим успішно протистояти цим загрозам могли б спільні рішення та дії не тільки всередині самої країни, а й на європейському рівні.

Як відомо, прибічники лівих сил мали більше суто проєвропейських позицій, ніж їх опоненти з правого блоку. Їх ідеологія заґрунтована на європейських цінностях. Втім, попри однорідність поглядів лівого спектра, тенденція до формування блоків стала для лівого флангу партійної системи Італії актуальною, починаючи з 1996 р. – блок «Оливкове дерево», у 2001 р. – «Олива» і в 2006 р. – «Союз» [264]. Така традиційність змін засвідчувала, що на періоди тих виборчих кампаній, не існувало такої сильної партії лівого спрямування, яка могла б утримувати навколо себе парламентську більшість. І тільки в 2007 р. ця тенденція дає збій, висуваючи на політичну ниву окрему політичну одиницю – «Демократичну партію».

«Демократична партія» Італії стала спадкоємицею коаліції «Оливкове дерево», що існувала до 2007 р., яка вже в останні роки свого існування остаточно втратила підтримку свого електорату. Майже одразу після проведення парламентських виборів 2006 р. партії, які входили до вже втраченої на політичній арені коаліції, заявили про створення нової політичної сили, і в 2007 р. у результаті проведених виборів було висунуто ім'я голови майбутньої партії –

Вальтера Вельтроні. Втім, протягом усього періоду свого існування партія змінила трьох секретарів: В. Вельтроні, П. Берсані, та з 2013 р. її очолив нинішній прем'єр-міністр Італії М. Ренці.

Створення «Демократичної партії» шляхом розпуску «Партії лівих Демократів» стало чи не найголовнішою подією в політичному житті Італії. «Демократична партія» стала реальним відтворенням сильної буржуазної партії за останнє десятиріччя [60]. Партія повинна була стати головним інструментом для проведення політики керівного класу. Сьогодні лівоцентристська партія може розраховувати щонайменше на підтримку всіх головних секторів італійського великого капіталу, зокрема банків. Отже, «Демократична партія» – це не партія одного дня, як це часто практикувалося в Італії, яка зникала через рік або два, а сильне фундаментальне формування.

Від 2008 р. триває важкий процес будівництва та завоювання довіри «Демократичної партії», засновниками якої була партія старого лівого спрямування «Партія лівих демократів». Партія чітко структурувалася за організаційною структурою. Її основні компоненти складалася з вищого органу, яким виступали Національні збори, національної дирекції, виконавчими органами виступали президіум та національний секретаріат, вищою посадовою особою виступав секретар [177]. Отже, головна роль у діяльності партії відведена національному секретареві, який висловлював політичні переконання партії на момент його обрання, а також його ж кандидатура могла пропонуватись на пост Голови Ради Міністрів. Втім, окремо були прописані й інші умови, наприклад, якщо секретар за якихось причин захоче залишити свою посаду до закінчення мандату, то Асамблея може обрати нового секретаря на ту частину терміну, яка лишилась. Національні збори та керівні органи були обрані для того, щоб нести відповідальність за національну політику партії. Національний секретаріат виступав органом, який працює безпосередньо з самим секретарем та володіє

виконавчими функціями, складається не більш ніж з п'ятнадцяти членів, які призначаються Генеральним секретарем [177].

Документально «Демократична партія» створена за всіма вимогами, потрібними для створення політичних організацій. Головним документом є Статут партії, який складено згідно з усіма положеннями Конституції. Перш за все у Статуті йдеться, що «Демократична партія» є федеральною організацією. По-друге, історично так склалося, що політичні сили лівого спрямування були ідеологічно налаштовані на повагу та прагнення до загальних європейських цінностей, що було визначено окремим пунктом у Статуті партії [272]. Це виявлялося в тому, що «Демократична партія» допомагала всім громадянам як жителям європейських країн, так і самої Італії в рівноправному наданні можливостей на всіх необхідних рівнях, відновленні культурних цінностей, а також лояльному ставленні до всіх соціальних та релігійних настроїв громадян.

По-третє, окремий пункт Статуту стосувався гендерної рівності, а саме полягав у прагненні партії до знищення всіх бар'єрів, які слугували перешкодою для участі жінок у політичній діяльності [272]. При цьому питання гендерної рівності було детально висвітлено в окремому документі під назвою «Кодекс етики Демократичної партії». Слід відзначити, що інші політичні структури подібного офіційного документа не мали. Кодекс етики Демократичної партії було запроваджено на Установчих зборах 16 лютого 2008 р. Насамперед у документі значилося, що всі жінки та чоловіки, які вступають до «Демократичної партії» повинні визнавати італійську Конституцію як основне джерело правил політичного суспільства [151]. Кодекс етики партії був документом, який не тільки сприяв уникненню гендерної нерівності, а й надихав суспільні верстви до політичної активності. У документі зазначалося:

- особистий внесок кожного члена в діяльність партії є необхідним елементом;
- повага до плюралізму всіх політичних позицій та культурних зв'язків;

- сприяння обміну інформації, що відбувається в політичному житті партії між членами, а також їх активна участь у житті партії;
- забезпечення рівного доступу до загальних послуг та ресурсів, які надаються партією;
- нерозголошення інформації стосовно внутрішніх документів партії [151].

Наступним основоположним документом, який був побудований на положеннях Статуту, є передвиборча програма. Основоположними принципами, на які спиралася програма, були гідність особи та повага до основних прав людини. Основні елементи передвиборчої програми представники лівоцентристів зазначили у внеску позитивних змін в Італії, а саме відновленні її інститутів з твердою спрямованістю країни до федеральних та демократичних цінностей [170]. По-перше, задля розвитку здорової успішної країни повинна бути присутня певна довіра між політикою та суспільством. Водночас сьогодні, в умовах кризи, що існує у світі, зближення відносин між політикою, яку проводить держава, та суспільством призводить до аполітичності італійців. Через це лівоцентристи наголошують, що долаючи розкол між громадянами та політикою, країна зможе вийти на новий рівень свого політичного розвитку, який зможе запобігти зростанню масового невдоволення та не провокувати кризи уряду.

Соціальна сфера в програмі була спрямована здебільшого на боротьбу з безробіттям. Сьогодні, пошук робочих місць в Італії постає одним з актуальних питань, причиною якого є не тільки розрив між Північчю та Півднем. Намагаючись вирішити цю проблему, «Демократична партія» наполягала на проведенні реформи соціального забезпечення, задля того щоб розірвати коло низької продуктивності праці та низький рівень заробітної плати, а також підтримати жінок та молодь на ринку праці. У рамках економічної та фінансової реформи, лівоцентристська партія акцентувала увагу на єднанні всіх європейських країн, саме в період економічної кризи, у сфері спільного використання державних фінансових програм [219]. Цими діями «Демократична партія» намагалася

зберегти єдність на європейському просторі, який через економічну кризу став поволі руйнуватись.

Спільні та узгоджені суспільні дії могли б перешкоджати та зупиняти негативні тенденції, які стали розповсюджуватися на європейському просторі. З-поміж таких негативних тенденцій наголошуємо на активізації популістських рухів, які почали просуватися у внутрішнє життя країн, а також і в Італію. Боротьба з популізмом знайшла не останнє місце в програмі партії [171]. Реальну відповідь на виклики популізму лівоцентристи вбачали в демократичній участі.

Окремий пункт програми було відведено освітній сфері, яка переживала важкі часи. «Демократична партія» пропонувала заходи її реконструкції, шляхом встановлення робочих відносин з широким колом інститутів, наукових центрів та університетів. Нормальне функціонування освітньої сфери зможе стати таким заходом, який дозволить уникнути розриву між зарплатнею та соціальною нерівністю, яка існує у сфері політики та освіти, а також наукових досліджень [219].

Попит на освіту є запорукою успішного майбутнього Італії, яке неможливе без висококваліфікованого кадрового потенціалу. Втім, останнім часом попит на освіту в Італії різко впав. Це проявилось в зменшенні в школах кількості учнів та студентів в університетах, наслідком чого стало розчарування дослідників та недовіра вчителів, яким недоплачують заробітну платню. Повернути інтерес до сфери освіти партія пропонувала шляхом заохочення наукових та фундаментальних досліджень у сфері гуманітарних наук, а також розробці нових освітніх проектів. Застосування нових проектів повинно використовуватися у сфері професій, шкіл та університетів, державних та приватних підприємств (за роки влади С. Берлусконі ці структури використовувалися у власних цілях), тому доцільним потрібно було визволити ці структури з корпоративної залежності та вивести на державний рівень [212]. Отже, однією з причин кризи в освітній сфері стали застійні процеси в економіці.

В умовах кризи прихильники лівого флангу приділяли чималу увагу економічному питанню. Заходи, які лівоцентристи могли застосувати в боротьбі з викликами кризи, майже нічим не відрізнялися від дій партій іншого спрямування. У першу чергу, вони полягали в перегляді податкової системи, а саме боротьбі з ухиленням від сплати податків [251]. Отже, у партійних програмах майже всіх політичних сил зазначалося, що тільки глибока реконструкція податкової системи та протистояння нестабільності конкурентоспроможності у виробничій сфері, могли стати порятунком для економіки Італії.

Інші складові програми партії стосувалися охорони навколишнього середовища, закріплення законодавства з боротьби проти корупції, охороною здоров'я, культурою та мистецтвом, надання перспектив для малих та середніх виробництв, боротьбі зі злочинністю, питання Півночі та Півдня, боротьбі з мафією. Останній пункт, у якому йшлося про присутність мафії в період кризи, ставав руйнівним елементом для будь-якої перспективи відновлення країни, а соціальна та економічна нерівність, яка існувала в регіонах Італії, теж гальмували економічне зростання країни [251]. Тому партія наголошувала, що окрема політика держави повинна бути спрямована на захист слабких областей та досягнення в них рівних можливостей.

Будь-яка передвиборча програма не може існувати без добре спланованої інформаційної політики. Для того щоб електорат був у курсі всіх запропонованих ідей, обіцянок, гасел, потрібно все це висвітлювати щонайменше в просторах Інтернету. Гарний приклад «Демократична партія» взяла у Р. Проді, який полягав у вільному викладенні назовні всіх політичних змін та подій, які відбувалися всередині партії. Партія намагалася більш прозоро та докладно висвітлювати всі інституційні та політичні зміни, які відбувалися всередині неї. Це стало не останнім інструментом завоювання довіри електорату та максимального наближення його до роботи партії. «Демократична партія» поставилася до цього серйозно та забезпечила інформаційну систему на основі останніх високоякісних

технологій. Усі внутрішні дебати партії та її політичне життя було висвітлено в Інтернеті, що давало змогу всім зареєстрованим на сайті партії громадянам отримати для себе необхідну інформацію, а більш того взяти участь у живій внутрішньопартійній дискусії та навіть внести свої пропозиції [219].

Таким чином, прийняття та приділення уваги тим актуальним питанням, які були зазначені в програмному документі «Демократичної партії», не примусили на себе довго чекати, і вже у 2013 р. результати виборів були прогнозовані і партія ні, вона отримала перемогу з результатом у 29,5 %. Отже, у 2013 р. країна обрала лівоцентристів на чолі вже з новим лідером П. Берсані. Такий результат здебільшого мав місце завдяки чіткій програмі «Демократичної партії», яка пропонувала перш за все заходи, які були спрямовані на виведення країни з рецесії, до якої завів минулий уряд. Водночас чітко простежувався факт гри в лідери на політичній сцені країни, і це передбачало активну популістську риторику, яку використовували лідери провідних партій. Зокрема, усі сподівалися, що в Італії стався перехід в бік конструктивної альтернативи, надію на яку подали ліві сили.

Втім, до успішного представлення на виборах 2013 р. у «Демократичній партії» відбувалися певні трансформації, які, як ми зазначали вище, були характерними для лівого спектра італійської партійної системи. У 2012 р. «Демократична партія» Італії трансформувалася в коаліцію «Італія. Загальне благо» (Italia. Bene. Comune) [191]. Ця коаліція лівоцентристського спрямування була створена спеціально напередодні парламентських виборів 2013 р., для того щоб остаточно визначити кандидата на посаду прем'єр-міністра. Для цього були проведені попередні вибори в листопаді 2012 р., у них взяли участь п'ять кандидатів, серед яких був П. Берсані, який здобув перемогу. За допомогою створеної коаліції лівий фланг хотів посилити свої позиції на майбутніх виборах, шляхом приєднання до коаліції нещодавно створених партій. Саме такою і стала партія екологічного спрямування «Ліві. Екологія. Свобода».

Після розпаду окремого ряду дрібних лівих політичних партій та у зв'язку з виходом з політичної арени «Соціалістичної партії», почалося будівництво нової партії «Ліві. Екологія. Свобода». Новостворена партія відстоювала принципи цивільної держави, підтримувала необхідність соціальної справедливості та проявляла активний інтерес до нагальних проблем екології. Італійська політична партія «Ліві. Екологія. Свобода» («Sinistra. Ecologia. Libertà») була створена у 2009 р., лідером якої став Нікі Вендола. Попри те, що в 2012 р. партія була приєднана до лівоцентристської коаліції «Італія. Загальне благо», на парламентських виборах 2013 р. вона виступила окремо та увійшла до парламенту (Палата депутатів – 25 місць, Сенат – 7 місць) [192]. Втім, незабаром після проведення виборів екологісти вийшли з парламентської більшості, бо були проти вступу її союзника «Демократичної партії» до коаліції з правоцентристами.

Офіційний документ партії «Ліві. Екологія. Свобода», у ролі якого виступав Статут, здебільшого не дуже відрізнявся від Статуту головної партії лівого спрямування – «Демократичної партії». Його основні положення ґрунтувалися на принципах свободи, солідарності та рівності, а фундамент складали принципи Конституції. Відкрита та демократична політика партії закликала до участі в партії чоловіків та жінок, тим самим забезпечуючи їх повну політичну участь у керівних органах та виконавчій владі, а також сприяла залученню молодого покоління до політики. Політичні позиції всередині самої партії визнавали рівність статей, віку, релігійних переконань, гендерну ідентичність, національність. Ці елементи стали прототипом «Демократичної партії», яка детально виклала це в Кодексі етики партії. Основними органами партії виступали Національний президент, національний конгрес та національна президія [271].

Занепад авторитету Італії як країни на політичній арені, зумовлений економічною кризою яка призвела надалі до соціальної нерівності та бідності населення; ненормованого робочого графіку статистичного робітника та відокремлення соціальних та індивідуальних прав громадян. Через це однією з

цілей партії було здійснити спробу впоратися із завданням виходу з довгострокової кризи в якісно новому форматі. По-перше, партія екологів ставила практику перетворення, як альтернативного засобу виробництва та споживання.

Отже, свою роботу, відповідно до представленої програми перетворення, партія планувала розпочати зі створення робочих місць та встановлення мінімальної заробітної платні, охорони навколишнього середовища, реформи інститутів конституційного та виборчого законодавства, а також політики щодо іммігрантів. По-друге, окремим фактом було те, що пережито окремий процес народження партії, і це створювало проблеми, пов'язані з узгодженням загального розуміння її місії в нестабільній політичній ситуації [242]. Відправною точкою в цьому стало представлення партії без першого парламентського представництва на італійському та європейському рівнях, а починаючи з 2010 р. проходить її визнання на місцевому рівні, у регіонах та муніципалітетах [271].

У 2013 р. партія приєдналася до групи європейських соціалістів, сподіваючись, що вони можуть зробити свій внесок у європейські переконання та вплинути на їх згубну політику стосовно кризи. Зазначимо, що партія хоча і була заснована на лівоцентристській ідеології та належала до лівого спектра партійної системи, у 2014 р. між партіями «Ліві.Екологія.Свобода» та «Демократичною партією» виникли непорозуміння. «Ліві.Екологія.Свобода» досить різко поставилася до політики, яку почав проводити уряд прем'єра М. Ренці та фракція «Демократичної партії» з приводу реформи трудового законодавства. Ця реформа більше відома під назвою Jobs Act. Її проведення викликало масові акції протесту, причиною яких стало негативне ставлення суспільства до цієї реформи [192]. Втім, ще раніше, у червні 2011 р., більшість італійців шляхом референдуму висловили своє невдоволення державною політикою з питань електроенергії та водяного балансу, де партія «Ліві. Екологія. Свобода» якраз виступила як альтернатива цих прав. Отже, свої парламентські дії партія екологічного

спрямування намагалася здійснювати усупереч політиці жорсткої економії М. Монті та чинного уряду М. Ренці.

Таким чином, створення в 2009 р. партії «Ліві. Екологія. Свобода» було вдалою спробою об'єднати традиційний лівий спектр італійської політики. Це була змішана партія, до якої увійшли й колишні ліві демократи, і соціалісти, й екологи, що дало змогу об'єднати навколо себе понад сто тисяч членів. Ця партія мала жорстку соціал-демократичну традицію, тому ставилася дуже жорстко до політики соціальних скорочень. Водночас ліві екологісти потребували нових громадянських свобод для іммігрантів, що викликало невдоволення центристів М. Монті, а також партія мала чітку «зелену» стратегію розвитку суспільства, на відміну від «Демократичної партії».

* * *

Розглядаючи партійну систему Італії в цілому, можна зробити висновок, що соціально-політичні умови, у яких опинилася сучасна Італія протягом аналізованого авторами періоду, були не зовсім сприятливі. По-перше, це регіональна диспропорція, яка переростала в масову міграцію з Півдня на Північ, що викликала невдоволення жителів північних регіонів, а згодом перетворювалася в масові страйки. По-друге, економічна криза, яка вибухнула у 2008 р. та зачепила майже всі європейські країни. Зазначимо, що в умовах світової економічної кризи Італійська Республіка виявилася однією з держав, що значно постраждали в економічному та соціальному плані. Однак, передумови цього почали формуватися ще раніше, оскільки на початку кризи економіка Італії і так перебувала в стадії стагнації. У зв'язку з цим, керівний уряд намагався знайти заходи, які могли б стримувати економіку Італії на плаву, у першу чергу, це

проявлялося в підвищенні податків. Водночас така політика уряду викликала масові невдоволення населення Італії, яке і без цього переживало не кращі часи.

Таким чином, соціально-політичні умови, у яких опинилася сучасна Італія, стали відштовхувальним моментом для провідних партій Італії та формування їх передвиборчих програм. У першу чергу, це були соціальні проблеми, які завжди відкладалися політиками на другий план, у зв'язку з чим рівень зайнятості населення, безробіття та соціального захисту був катастрофічно низьким.

Аналіз сучасної партійної системи Італії дозволяє говорити про тенденцію до почергового прибування при владі двох провідних блоків: лівоцентристського та правоцентристського. Це засвідчує сформовану класичну блокову систему в Італії. Авторами було проаналізовано формування, становлення та установчі документи, зокрема, передвиборчі програми тих партій, які мали вагу в парламенті.

Поділяючи партії за їх ідейними уподобаннями, ми відзначили правоцентристський напрямок, до якого увійшли такі партії, як: «Вперед, Італія», «Ліга Півночі», «Новий правий центр», «Рух п'яти зірок», «Національний Альянс». Ліберальний напрямок партійної системи, який представили «Союз Центру» та Громадянський рух «З Монті за Італію», партії лівого спрямування, зокрема «Демократичну партію», «Ліві. Екологія. Свобода».

Дослідивши політичні програми провідних партій Італії, автори вважають, що в центрі уваги суспільства країни перебувають питання реформи галузей державного управління; освіти, соціального та пенсійного забезпечення; охорони навколишнього середовища; шляхів подальшого розвитку економіки; зовнішньої політики, зокрема, європейської інтеграції.

Окрема увага приділена популістському об'єднанню «Рух п'яти зірок», який був створений, по-перше, для того, щоб завдати удару по традиційних партіях Італії, які були у влади вже досить довго, а по-друге, як партія-протест, яка дуже вдало здобула симпатії електорату. Досліджуючи популізм, ми зробили висновок

про те, що він несумісний з функціями управління і прийняття рішень. Арена, на якій популізм має успіх, та на якій відчутна недостатність легітимності і наявні кризи: економічна напруга, модернізація, політичні застої тощо. Такі партії функціонують як акумулятор популістської мобілізації населення. Відповідно до цього ці партії не зацікавлені в подоланні суспільних криз. На першому місці в їх діяльності стоїть, переважно, делегітимізація традиційної парламентської системи.

РОЗДІЛ 3.

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ

3.1. Участь партій в чергових парламентських виборах 2006 р.

В Італійській Республіці існує багатопартійна система, яка на практиці є виключно двополюсною. Основна функція будь-якої партії полягає у висловлюванні інтересів соціальних груп, шляхом представництва їх у парламенті. Водночас за умов відмінності думок і поглядів, партії намагаються об'єднуватися між собою та знаходити компромісні рішення для розв'язання завдань, визначених перед парламентом.

Партійна система Італії напередодні парламентських виборів 2006 р., характеризувалася знаходженням у влади правоцентристської коаліції «Дім Свобод» на чолі з С. Берлусконі. З огляду на це парламентське представництво охоплювало партії-члени коаліції, зокрема: «Вперед, Італія», «Національний Альянс», «Ліга Півночі», «Християнські демократи за автономію», «Союз християнських демократів та демократів центру», «Італійська республіканська партія» [75]. Протягом всього часу перебування у влади в правій коаліції мали місце внутрішні суперечки, крім того, її лідера С. Берлусконі було звинувачено в корупції, що стало причиною політичної кризи, яка вибухнула в Італії у 2003 р. Попри ці негаразди, Італія є демократичною державою, тому процес проведення виборчих кампаній є важливою складовою її життєдіяльності [203].

Початок ХХІ ст. ознаменовано новим етапом у розвитку демократичного політичного режиму, який було визнано світовою спільнотою як найбільш вдалий варіант розвитку сучасної держави. У державі, у якій демократія реалізувалася повноцінно, чи не найважливішим елементом виступає вибори, як головний механізм легітимізації влади та формування системи державного правління. При

цьому важливим системоутворювальним фактором розвитку сучасної держави є формування повноцінної виборчої системи.

У кожній країні за наявності певних закономірностей виборчий процес має свою специфіку, яка обумовлена низкою факторів. З-поміж них виділяємо: особливості політичної системи, законодавча база, яка визначає правове коло виборів, специфіка партійної системи, особливості історичного розвитку країни, її менталітетом та населення. Вибори є свого роду провідником, за допомогою якого політична влада суспільства, трансформується в державну - єдину, легальну та легітимну. Механізмом такої трансформації виступає виборча система, яка через сукупність окремих функцій реалізується в конституційно-правовому полі держави [73].

Участь у виборах є головною функцією політичної партії, бо тільки через виборчу кампанію партія може прийти до влади. У зв'язку з цим саме партії відіграють вадливу роль в організації політичного процесу, в якому вони виступають провідною ланкою на всіх його етапах. Для того, щоб узяти участь у виборчій кампанії, політична партія повинна зробити необхідний комплект дій, які полягають у висуванні та реєстрації кандидатів за партійними списками, розподіленні фінансових ресурсів, проведенні передвиборчої агітації, встановленні контролю за ходом голосування. Для участі у виборах італійські партії обов'язково реєструються у Міністерстві внутрішніх справ Італії в ролі учасників. Для офіційної реєстрації політична партія повинна надати емблему, свою назву, список кандидатів, лідера партії, а також передвиборчу програму. Зазначимо, що політичні партії не реєструються як юридичні особи, тому у виборах також можуть брати участь коаліції [81].

В основі італійської виборчої системи було закладено критерій пропорційності обрання за партійними списками, і він найбільше відповідав демократичному принципу багатопартійності. Втім, у 1993 р. Італія вдало побудувала на основі пропорційного та мажоритарного принципів змішану

виборчу систему та замінила пропорційну, яка діяла в країні з 1946 р. Виборчий закон «Mattarellum» був прийнятий 4 серпня 1993 р. президентом Італії Л. Скальфаро. Згідно із цим законом, з одного боку, мажоритарна система виступала за виділення 75 % місць в парламенті, з іншого – існувала пропорційна система, яка полягала у виділенні 25 % місць за партійними списками [230]. Уперше така виборча система набула практики на парламентських виборах 1994 р.

Упродовж десяти років велися дебати стосовно перегляду виборчої системи Італії і нарешті у 2005 р., країна знову повернулася до чисто пропорційної системи. Однак, вона мала певні негативні моменти, які проявилися ще в період повоєнної Італії. Це полягало в тому, що під час виборів в обидві палати ця система дозволяла створення надмірної кількості партій, представлених у парламенті, а це, у свою чергу, до багатопартійної політичної системи. Утворена в таких умовах багатопартійність не сприяла стабільності уряду, а навпаки, призводила до частих політичних криз.

Попри це, у 2005 р. завдяки ініціативі С. Берлусконі, напередодні чергових парламентських виборів 2006 р., був розроблений новий виборчий закон, ухвалений від 21 грудня 2005 р. «Про зміни порядку виборів Палати депутатів та Сенату Республіки» («Modifiche alle norme per l'elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica»), який заочно отримав назву закон Кальдеролі. Його сутність полягала у скасуванні виборів у мажоритарних округах, за якими раніше обирались 75 % депутатів. Замість цього, партія або коаліція, яка набрала більшість голосів в Палаті депутатів, автоматично отримувала не менше ніж 55% мандатів [248]. Стосовно Сенату, то більшість розподілялася на основі результатів регіональних виборів. Іншими словами, за кожною областю була закріплена фіксована кількість сенаторських місць, залежно від кількості населення, яке проживало на її території. Крім того, до складу Сенату могли входити минулі президенти Італії, а також п'ять незмінних сенаторів, які призначав тільки глава держави за великі досягнення в науковій, художній та соціальній сферах [248].

Іншим нововведенням закону Кальдеролі була система «блокованих списків», за якою електорат не мав можливості віддати свій голос окремому кандидату, а повинен був голосувати конкретно за партію або коаліцію [248].

Отже, згідно з законом 2005 р. як в Палату депутатів, так і в Сенат, місця були розподілені за системою пропорційного представництва. Місця для Палати депутатів та в Сенату були розподілені на національному рівні по регіонах, за іншим принципом система застосовувалася тільки для автономних областей Валле-д'Аоста в обох палатах та Трентіно-Альто-Адідже, але тільки для Сенату. Електорат, у свою чергу, не міг обирати окремих кандидатів у списках партій або коаліцій, а повинен був голосувати за єдину партію [281]. Таким чином, виборча система, якою управляв механізм присудження абсолютної більшості місць для партії та можливості отримання максимальної кількості голосів, представляла сильний стимул до формування передвиборчих коаліцій.

Проведені зміни у виборчому законодавстві Італійської Республіки були актуальні, насамперед, для великих партій та коаліцій (прийняття виборчого закону від 2005 р., було здійснено за активною участю лідера правої коаліції С. Берлусконі). Це пояснювалось тим, що політична група, яка дістане більшість у парламенті отримує згоду на ведення свого політичного курсу. Водночас новий закон може призвести до скорочення чисельності політичних сил, які або зовсім зникнуть, або приєднаються до однієї з більших коаліцій.

Уперше «закон Кальдеролі» було апробовано на парламентських виборах 2006 р. (на основі цього закону пройшли парламентські вибори і 2008 р., і 2013 р). Втім, уже через вісім років після його прийняття Конституційний суд Італії поставив під сумнів легітимність цього закону та визнав його положення не відповідними Конституції [281]. Водночас питання про реформу законодавчої системи, весь цей час було дуже гострим для Італії, і тільки в 2015 р. з ініціативи прем'єр-міністра М. Ренці було переглянуто та введено зміни до закону від 2005 р. Відзначимо, що закон Кальдеролі, по суті, був потрібен тільки лідеру правої

коаліції, тому що політик, який був у влади вже достатній термін, розумів, що йому загрожує урядова криза та поразка на найближчих виборах, якщо він не затвердить пропорційну виборчу реформу [278]. Усупереч цьому перші вибори за цією системою виявилися вдалими саме для лівоцентристської коаліції, що здобуло широке обговорення в ЗМІ.

Парламентські вибори 2006 р. в Італії, характеризувалися конкуренцією між правоцентристською коаліцією «Дім Свобод» на чолі з С. Берлусконі, який перебував другий термін у влади, та лівоцентристською коаліцією «Союз» на чолі з Р. Проді. До правої коаліції увійшли такі партії, як «Вперед, Італія», «Національний альянс», «Ліга Півночі», а також «Союз лівих демократів» [220]. Як ми можемо бачити, склад коаліції залишився майже незмінним у порівнянні з виборами 2001 р. Усього на виборах було зазначено 25 політичних сил, проте всі вони були об'єднані навколо провідних коаліцій. У цілому, політична ситуація, яка склалася в країні на час проведення виборів, була не зовсім простою. У 2003 р. у правій коаліції, якій був підпорядкований тоді уряд, загострюються внутрішні суперечки. Вони полягали в тому, що партія «Ліга Півночі» все більше вимагала розширення своїх прав на вплив у веденні державного процесу. Втім, політична криза хоч і назрівала в країні, кардинальних змін в уряді не відбулося, і наступні парламентські вибори були проведені за графіком.

Чергові парламентські вибори в Італійській Республіці відбулися 9 – 10 квітня 2006 р. та пройшли за новим виборчим законом, який було прийнято з ініціативи лідера правоцентристів С. Берлусконі. Політик сподівався, що цей закон забезпечить перемогу його правій коаліції «Дім Свобод». Явка на парламентських виборах у 2006 р. склала 83,62 %, що було досить достатнім для визначення переможця. Проте, окрема частина жителів Італії дуже зухвало ставилася до кандидатів, представлених на цих виборах. Це чітко показано у даних дослідження SWG (організація заснована у 1981 р., вона аналізує та досліджує динаміку політики та суспільства). Так, у 2005 р. 50 % італійців були

впевнені у значущості італійських політичних партій, а 44 % жителів країни, навпаки, не визнавали їх цінності. Попри це, і перша, і друга частини електорату активно включилися до передвиборчих баталій, у ході яких вони майже однаково розподілились у своїх симпатіях до правих та лівих [191].

Новий виборчий закон, звісно, вплинув на зміни в програмах провідних італійських партій, тому доцільним є порівняти програми та визначити зміни, які мали місце в їх межах. Маючи зухвалу впевненість у перемозі, коаліція С. Берлусконі не квапилася представляти свою офіційну програму, тому вона була показана суспільству незадовго до самих виборів. Передвиборча програма Р. Проді, навпаки, була видана значно раніше та відрізнялася значним обсягом на відміну від невеличкої програми С. Берлусконі, викладеної тезисним стилем [203].

Основним моментом, зазначеним в передвиборчій програмі правих сил, була необхідність переосмислення міжнародної ситуації, яка значно змінилася на цей час. Огляд міжнародних процесів надав можливості коаліції «Дім свобод» заявити, що Італійська Республіка в цілому програла від введення загальноєвропейської валюти «євро». Такий висновок був можливий завдяки перебуванню в правій коаліції партії «Ліга Півночі», яка поєднувала в собі прихильників євроскептичних настроїв. Партія відзначала, що негативний вплив на економіку Італії був започаткований ще введенням валюти євро. Водночас у програмі стверджувалося, що уряду С. Берлусконі вдалося протягом останнього перебування у влади (2001 – 2006 рр.) досягти значних успіхів, але зазначимо, що країна підійшла до виборів з економікою, що стагнувала, й опозиція звинуватила в цьому саме чинний уряд С. Берлусконі [208].

Інші пункти програми висвітлювали головні цінності коаліції, зокрема, боротьба з міжнародним тероризмом, євроатлантична направленість зовнішньополітичної лінії Італії, безпека національної ідентичності, закріплення традицій, збереження цінностей, боротьба з фундаменталізмом, закріплення ролі Італії як «країни-протагоніста» на світовій арені. Програма містила пропозицію

створення Європи об'єднаних народів, в основі якої лежав би принцип субсидіарності [255].

Опозиціонером правих сил стала представлена на парламентських виборах коаліція «Союз» під керівництвом Р. Проді, програмний документ якої мав назву «На благо Італії» ("Per il bene dell'Italia"). Очолюваний блок Р. Проді був сформований на базі альянсу «Олива», до якого увійшли такі партії, як «Ліві демократи», «Ромашка», «Комуністичне відродження», «Італія цінностей» та ін. [264]. За даними соціопитувань, на виборах 2006 р. Р. Проді випереджував свого опонента з правого блоку. По-перше, це полягало в проведенні Р. Проді змістовної передвиборчої програми, по-друге, в нього був учений ступінь з економічних наук і досвід роботи прем'єр-міністром з 1996 до 1998 рр., по-третє, Р. Проді користувався популярністю серед громадян через закінчення каденції Європейської Комісії. Беручи до уваги ці факти, італійці сподівалися, що Р. Проді таки зможе витягнути країну з економічної кризи.

Електоральна програма «Союзу» була дуже змістовною та зображала основні напрямки розвитку майбутньої політики Італійської Республіки, з-поміж таких виділяються такі: конституційний устрій країни та його можливі зміни, державне управління, економіка та відновлення державного бюджету, вирішення проблем Півдня, проведення соціальної політики; захист італійських громадян за кордоном, реформування міграційної системи, підвищення рівня інформованості суспільства, відродження культури [252]. Окремі ідеї програми були присвячені зовнішньополітичному курсу країни. По-перше, це європейська інтеграція як необхідна умова проведення зовнішньополітичної лінії Італії, по-друге, у програмі йшлося про повну повагу до Конституції Італійської Республіки, про мирне та превентивне врегулювання конфліктів, засноване на міжнародній справедливості. По-третє, коаліція Р. Проді віддавала перевагу політиці мультилатералізму. У передвиборчій програмі лівого блоку також була закладена ідея на отримання Італією ролі впливового актора світової політики, яка б сприяла встановленню

стабільності та демократії у всьому світі [252]. Розглянувши передвиборчі програми провідних коаліцій, можна відзначити, що здебільшого у своїх ідейних уподобаннях програми перегукувалися між собою та були направлені на впровадження дієвих заходів для успішного розвитку Італії.

Парламентські вибори в Італійській Республіці пройшли в зазначений термін (9 – 10 квітня 2006 р.) та принесли перемогу лівоцентристській коаліції «Союз», очолюваній Р. Проді. Результати виборів засвідчили дуже запеклу боротьбу між опонентами, правоцентристи отримали 49,74 % голосів, а лівоцентристи – 49,81 %, за умови загальної явки 83,62 %. Як ми бачимо, розрив між супротивниками був зовсім незначний, що і надалі підтверджував той факт, що країна ще досі розділена на два традиційних табори: правих та лівих. Втім, з таким розвитком подій С. Берлусконі не збирався погоджуватися. Політик заявив, що його блок не згоден з перемогою Р. Проді, оскільки «Дім свобод» здобув перемогу у верхній палаті (50,2 %) та вимагав перевірки протоколів ще раз [220].

Проходження виборчої кампанії 2006 р. досить активно висвітлювалося у сфері ЗМІ. Завдяки саме пресі увага італійців була прикута не тільки до іміджу лідерів, а й до їх передвиборчих програм. Попри те, що С. Берлусконі контролював майже 80 % медіа країни, це не змогло його врятувати від поразки на виборах. Основним джерелом інформації, яка впливає на вибір електорату є телебачення (74 %), для 27,2 % італійців газети є важливим джерелом політичної інформації, радіо віддають перевагу населення старшого віку (13 %), а Інтернету всього 6,1 % молоді [193]. Водночас у сфері засобів масової інформації існувала певна поляризованість. Лівим силам сприяли такі видання, як «Републіка» (La Repubblica), «Еспресо» (Espresso), «Уніта» (l'Unità), «Ліберационе» (Liberazione), правим силам висловлювали симпатії «Ліберо» (Libero) «Джорнале» (Giornale.it), «Панорама» (Panorama.it), «Фольо» (Foglio.it). Католицька преса, в основному, була солідарна з правим блоком. У свою чергу, не остання в цьому списку «Корьєре дела сера» («Corriere della Sera») відкрито заявляла про свої політичні

уподобання. Газета віддавала перевагу лівоцентристам, пояснюючи це тим, що чинний уряд С. Берлусконі більше піклувався про свій імідж, ніж про країну, у зв'язку з цим була потрібна заміна влади, а коаліція Р. Проді вселяла надію на втілення певних заходів у життя [65].

Для електорату Р. Проді був повною протилежністю С. Берлусконі, як з точки зору ідеологічних позицій, так і на суспільному рівні. Це відбивалося в його виступах, поведінці, висловлюваннях. Кампанія лівоцентристських сил мала виразно антиберлусконіівський характер, праві, навпаки, не концентрували увагу саме на особистості Р. Проді, а виступали проти комуністів та нагадували про загрозу демократії у випадку їхньої перемоги [83].

У цілому, як показувала італійська преса, обидва кандидати звинувачували один одного та намагалися показати недієздатність свого опонента. Наприклад, Р. Проді вважав, що уряд С. Берлусконі поневолив італійців, і з цим висловленням важко не погодитись, бо лідер правоцентристів був практично всюди, починаючи з контролю ЗМІ до керування малого та середнього бізнесу. До речі, основний базис економіки Італії був саме в середньому та малому бізнесі, оскільки великих промислових заводів-гігантів у країні просто немає. Водночас за прогнозами аналітиків, прем'єр-міністру Р. Проді пророкували, що він протримається не більше ніж два роки, а в парламенті він і зовсім не досягне впевненої більшості [66]. Це переконує в тому, що значні економічні реформи, які він збирався проводити, будуть йому просто не під силу. Таким чином, С. Берлусконі дуже скоро може знову посісти місце прем'єра, але для цього йому потрібно не втратити свій авторитет як серед медіа Італії, так й електорату.

Лівоцентристська програма була побудована на цінностях Європейського Союзу та спиралася на те, що в умовах глобалізації Європі просто необхідно бути єдиною. Водночас під час поділу голосів між коаліціями та формуванні електоральних переваг також діяли фундаментальні культурні фактори розмежування по лінії «північ-південь», які надалі визначали соціально-

економічні розбіжності. Не останнє місце в програмах коаліцій посідали ринок ЗМІ, питання свободи преси та італійського телебачення, зокрема, вони були опрацьовані лівоцентристською коаліцією в їх програмі «На благо Італії» [176].

Здебільшого успіх лівих сил залежав від їх чіткої європейської направленості, на відміну від правих, де були присутні й інші ідейні уподобання. З часом так склалося, що південні регіони залежали від фінансування уряду, втім, могло статися так, що уряд, який прийшов би до влади, міг змусити ці регіони спиратися самостійно на свої власні ресурси та податки [171]. Зазначимо, що для регіональної системи Італії характерна тісна взаємодія між Міністерством фінансів Італії та південними регіонами.

Зацікавленість електорату в тому, щоб ліва коаліція прийшла до влади мала індивідуальний характер за окремими регіонами. Наприклад, проблеми економіки та розвитку соціальної сфери, а окремо програма з розвитку Півдня Італії була значною противагою опонентам з правого блоку. Водночас соціальна нерівність у країні спонукала до активізації міграційних потоків [183]. Якщо італієць не міг знайти роботу зі спеціальності у своїй країні, він шукав її поза її межами, це породжувало відплив кадрів, що негативно впливало на імідж Італії, щонайменше всередині самої Європи. Підтримати та вжити заходи щодо відновлення країни та підвищити соціальну справедливість у суспільстві визначав як пріоритети у своїй роботі уряд Р. Проді.

Дихотомія, яка склалася історично на Півдні та Півночі, сприяла активізації трудової міграції Італії. На Півдні проблема працевлаштування є дуже нагальною, бо всі промислові виробництва знаходяться на Півночі країни. Це спонукало до міграції всередині самої країни, зневірені жителі Півдня їхали на Північ в пошуку будь-якої роботи [189]. Втім, попри те, що Північ змушена постійно давати дотації південним регіонам, в Італії спостерігався більш-менш спокій, та всі суперечності вирішувалися мирним шляхом. Здебільшого це відбувалося завдяки уряду країни, який знаходив потрібні методи щодо вирішення цих питань. Віддамо належне

представникам як правого центру, так і лівого, котрі постійно працюють над вирішенням цієї проблеми та відводять окреме місце їм у своїх передвиборчих програмах.

Нагадаємо, що новий виборчий закон зіграв не на користь правій коаліції. За високої явки виборців (83,6 %) розрив між обома блоками був дуже незначний, через що праві сили відмовились визнавати результати виборів та звинуватили лівих у підтасуванні голосів. Однак, після рішення Касаційного суду та додаткових підрахунків, правоцентристська коаліція «Дім Свобод» була змушена визнати перемогу коаліції «Союз» та передати свої повноваження. Таким чином, «Союз» отримав 158 місць у сенаті та 348 місць у Палаті депутатів, а «Дім свобод» 156 та 281 місце відповідно. Втім, за твердженням аналітиків, якщо діяв би виборчий закон від 1993 р., то більшість місць у парламенті була б у правій коаліції [172].

За дослідженням Censis (італійський центр соціально-економічних досліджень), що було проведене одразу після виборів, були подані відповіді на такі актуальні питання: як і чого чекають італійці від нового обраного уряду та що саме сприяло їх вибору? На думку італійців, негайних реформ потребувала сфера охорони здоров'я (37,4 %), соціальне забезпечення (31,5 %), юстиція (25,9 %), сфера освіти (17,9 %) [261]. У зв'язку з цим основними пунктами передвиборчих програм, які могли вплинути на електоральний вибір, стали нагальні проблеми держави, а саме: створення нових робочих місць, податки, охорона здоров'я та соціальне забезпечення, боротьба зі злочинністю, імміграція [255].

Відповідно до Конституції 1947 р. Італійська Республіка розділена на 20 регіонів. Для того щоб чітко виявити картину розподілу симпатій електорату в країні, розглянемо результати виборів по регіонах. За даними запропонованої таблиці ми можемо з'ясувати деякі розбіжності у симпатіях електорату окремо по регіонах. Найвищий результат С. Берлусконі та його коаліції «Дім свобод» було зафіксовано в північному регіоні Венето, як в Палаті депутатів, так і в Сенаті –

58,76 % та 57,10 % відповідно (див. дод. А.1., А.3.). Високий відсоток голосів простежувався на Сицилії та в Ломбардії, і це пояснювало те, що ці регіони (окрім Сицилії) географічно розташовані на Півночі Італії (див. дод. А.1., А.3.).

Для північних регіонів характерно небажання утримувати та «годувати» південних жителів країни, причиною тому стало невдоволення таким підходом жителів Ломбардії, Венето та інших регіонів. У першу чергу, такі протести викликала політика центрального уряду яка є для всіх загальною. Наприклад, державні службовці отримували однаково і в Лігурії, і в Калабрії і на Сицилії, однак, перша значно економічна та розвинена, відправляла в центральний бюджет країни значно більше прибутків, ніж південні регіони. Це стало причиною того, що одна з партій правоцентристської коаліції, а саме «Ліга Півночі», запропонувала реформу федералізації Італії [253]. Зрозуміло, що електорат північних регіонів буде підтримувати цю ідею та голосувати за «Дім свобод».

Стосовно результативності кампанії Р. Проді, то найвищий відсоток голосів коаліція отримала в південному регіоні Базиликата – 60,08 %. Цікавим фактом є те, що достатній відсоток голосів Р.Проді набрав також і в північних регіонах (Емілія-Романья, П'ємонт). Така ситуація, пояснюється тим, що електорат вже зазнав деяких розчарувань від уряду С. Берлусконі та сподівався на нових лідерів, які приділять увагу безпосередньо соціальним проблемам країни.

За даними таблиці (див. дод. А.1.) можна констатувати, що найнижчий результат по регіонах С. Берлусконі набрав у Трентіно-Альто-Адідже - 35,32%, далі низький відсоток голосів політик отримує в Тоскані та Базиликаті, що зовсім не характерно для його опонента Р.Проді. З коаліцією Р.Проді, навпаки, простежується рівність голосів, у середньому близько 52 %, і лише в деяких регіонах є високий відсоток, це, зокрема, регіони Півночі. Зазначимо, що на відміну від С. Берлусконі, переможець парламентських виборів 2006 р. Р.Проді був прихильником Євросоюзу, а той, у свою чергу, чинив сильний зовнішній тиск

на Італію, політика ж С. Берлусконі, навпаки, часто не збігалася із загальною лінією ЄС [243].

У свою чергу, лівоцентристи отримали найбільші результати переважно в регіонах Південної Італії, таких як Базиликата – 60,08 %, Молізе – 50,95 %, Калабрії – 56,71 % та Кампанії – 52,40 % в Палаті Депутатів, що в середньому склало більше 60 % (див. дод. А.1.). Стосовно настроїв електорату, то вони були більш пасивними, ніж виборці північних регіонів.

У Сенаті картина була теж позитивною для представників лівого блоку. Максимальний відсоток голосів вони набрали в регіоні Базиликата – 60,39 % та Тоскані – 61,29 %. Такий результат був дещо несподіваним, бо основний електорат лівих виходив з робочого класу, який здебільшого був поширений у північних регіонах. Регіони Центральної Італії теж були впевнені у своєму виборі. У Палату депутатів лівоцентристська коаліція набрала вагомні результати майже у всіх регіонах, а саме Тоскані – 61,75 %, Емілії – Романьї – 59,92 %, Умбрії – 57,53 %, Марке – 55,22 %, Лаціо – 52,29 %, Абруццо – 52,89 % (див. дод. А.3.).

Втім, правоцентристи залишалися провідними в Ломбардії, Сицилії та Венето, отримавши понад 55 % в Палаті депутатів, Фріулі-Венеція-Джулія несподівано дала теж значні показники у 55 %, Апулія та П'ємонт віддали близько 50 % голосів, Лаціо і Кампанія, які вважалися «своїми» для правих, показали понад 50 % (див. дод. А.1.).

Таким чином, результат виборів знову продемонстрував розкол Італії за своїми політичними уподобаннями (перемогу отримала лівоцентристська коаліція з незначною відмінністю голосів – менше ніж 0,1 %), тому першочерговим завданням переможців було негайно починати працювати для того, щоб реалізувати свою програму та об'єднати країну.

За результатами виборів до Сенату у 2006 р. за лівоцентристську коаліцію Р. Проді проголосували 16725401 особа, що склало 48,96 % (див. дод. А.3.). В свою чергу в Палату депутатів голоси були майже рівнозначні з Сенатом –

19002598 осіб, тобто 49,81 %. Як ми бачимо, розрив є дуже маленьким, що нашоєхує на деякі роздуми. По-перше, це вагання електорату між традиційними двома блоками лівого та правого спрямування. Втім, лідери змінювалися тільки в лівому центрі, правий фланг залишався незмінним, починаючи з 1993 р. Це пояснювалось тим, що італійці, які голосували за правих, не хотіли кардинальних змін, які могли б вплинути щонайменше на їх життя (це могли бути реформи), а твердо йшли перевіреним шляхом. По-друге, представники лівого центру доклали чимало зусиль, щоб перехилити на свій бік частину електорату правопопуліста С. Берлусконі. Розглянувши в монографії результати виборів по регіонах, автори можуть зробити короткий порівняльний аналіз правоцентристських політиків та лівоцентристів, а далі зрозуміти, чому розподіл голосів стався таким чином.

С. Берлусконі неодноразово прописував у своїх передвиборчих програмах обіцянки стосовно економічного росту. В останні п'ять років (починаючи з 2001 р.) італійська економіка переживала один із періодів найнижчого росту економіки, якого не було навіть після всього військового періоду. Навпаки, Р. Проді рішуче заявляв про прискорення росту економічного потенціалу країни шляхом збільшення експорту, підвищення споживання товарів та послуг, а також інвестицій [277].

Зі свого боку С. Берлусконі мало приділяв уваги соціальним питанням, таким як питання захисту та підтримки сімей, а з другого боку був уважний та турботливий Р. Проді, який навпаки розширював засоби правового захисту соціальних категорій, і вони передбачали певний ризик. Його дії полягали в підтримці багатодітних сімей, шляхом підвищення сімейної допомоги для людей з низьким або середнім достатком. Як зазначалося вище, окремим пунктом заходів уряду Р. Проді було підвищення фінансових ресурсів, саме у сфері соціальної політики [264].

Після уряду С. Берлусконі (2001 – 2006 рр.), його опоненту належало докласти чималих зусиль, щоб задовольнити потреби, тогочасної Італії. Дефіцит

державного бюджету у 2006 р. складав 4,4 %, державний борг щодо ВВП зростає, були відсутні гарантії зайнятості населення на ринку праці. Стосовно молоді, то держава зовсім не приділяла належної уваги. Однак, саме молодь як активна одиниця трудового ринку, могла б бути корисна новими ідеями, креативністю, у свою чергу, будь-яка країна, яка поважає себе, соціальний захист не виносить на останнє місце [255].

Така подія, як парламентські вибори 2006 р., стала для Італії дуже резонансною, тому що слідом за ними повинні йти зміни, насамперед на краще. Це було обумовлено тим, що Італія в останні роки ледь почала виходити з рецесії, у 2004 р. показники щодо безробіття значно зменшилися та з'явилися перші ознаки покращення. Це вдалося досягти шляхом одноразових заходів, які були зроблені урядом С. Берлусконі, однак жодна з проблем так і не знайшла стратегічного розв'язання.

Влада не змогла зменшити дефіцит державного бюджету, знизити податковий тиск та провести дерегуляцію економіки, а також посилити конкурентоспроможність. Не була проведена пенсійна реформа, хоча населення країни має тенденцію стрімкого росту старіння. До всіх внутрішніх проблем Італії додалися ще й зовнішні. Це були проблеми, які стосувалися всіх країн Єврозони: дорога валюта, висхідні ціни на енергоносії, програвання тим же азіатським країнам у співвідношенні ціна-якість. У цілому, уже в 2005 р. ВВП країни зріс на 0,1 %, тоді як взагалі в Єврозоні склав 1,6 % [261]. На початку 2006 р. намітилося покращення ВВП і він зріс до 1,5 %, але вже навесні цього ж року стрімко збавило оберти, що підтверджувало слабкий економічний баланс країни. Напередодні виборів С. Берлусконі досить невдало спробував знизити податки, чим намагався зробити собі захисний тил в обличчі виборців. Зокрема, у 2005 р. межа прибуткового податку була знижена до 43 %, а до того було 44 %, так що суттєвих радикальних дій він не зробив [252].

Іншому кандидату на пост прем'єр-міністра Р.Проді потрібно було вирішувати низку питань, які гостро постали перед Італією: нелегальна міграція, старіння нації, високі податки, корупція, безробіття тощо. Пенсійну реформу потрібно було проводити просто негайно, бо в Італії населення старішає швидше, ніж в інших країнах. Так, 66,5 % населення Італії були громадяни віком від 15 до 64 років, в той час як середній вік у країні складав 42 роки [172].

Кожен уряд намагався порушувати проблему Півночі та Півдня, однак жодна з пропонованих програм підтримки південних регіонів не змогла подолати високі показники безробіття. Справжня проблема полягала в бідності південних регіонів, до того ж, традиційно великий вплив мали там злочинність та мафія. Значне поширення бідності на більшість населення, відсутність допоміжних заходів з боку держави зробили мафію чи не найголовнішим інститутом влади в цих регіонах. На півночі, у свою чергу, організована злочинність є меншою проблемою, бо вона приховалася за корупцією [169]. Так, проблема мафії для Р.Проді була дуже значною. Майже напередодні виборів до парламенту був заарештований голова всієї сицилійської мафії, і ця подія могла неабияк сколихнути населення, що було зовсім невігідним лівому блоку.

Як ми бачимо, перед кожним з кандидатів стояли дуже актуальні та проблемні питання. Як їх вирішувати, жоден з них ще конкретно не знав, бо всі сили були спрямовані на передвиборчу кампанію. Поки лідери проявляли активність тільки на політичному полі, соціальні та економічні проблеми не були зрушені з місця. Обоє кандидатів спочатку цікавила перемога, а вже потім все інше.

Отже, лівоцентристська коаліція прийшла до влади після п'яти років керування урядом С. Берлусконі, на який електорат покладав певні надії. Втім, після двох років перебування біля влади, суспільство розчарувалося в уряді Р.Проді, оскільки жоден з анти трудових законів, зокрема про ринок вакансій, які були прийняті урядом С. Берлусконі, не був скасований. Водночас уряд так нічого

й не зробив для робочого класу, хіба що підвищив мінімальну пенсію на 30 євро на місяць, що принципово нічого не змінило. Навпаки, відбулася пенсійна антиреформа, яка фактично збільшувала пенсійний вік.

Таким чином, проблеми наростали одна за одною, але в тому, що вони не розв'язувалися, потрібно звинувачувати не тільки уряд. На нашу думку, італійці самі по собі не схильні через свою ментальність до кардинальних або різких змін, вони, навпаки, будуть пристосовуватися до тих проблем, які з'являтимуться у їх житті. Можливо, суспільству потрібен якийсь сильний поштовх, що змусить їх діяти. Така пасивність італійців пояснюється повною зневірою у своїх силах, що певним чином відображається й на електоральному процесі.

3.2. Дострокові парламентські вибори 2008 р. як результат політичної кризи в Італії

Саме в період 2008 р. в умовах глобальної фінансової кризи, яка охопила багато країн світу, уповільнилися темпи зростання й італійської економіки. Першими болісними проявами стало підвищення інфляції, обвал біржових показників, позиції банків, які були символом доходів, що зростали, та безпечного місця їх зберігання, різко похитнулися. Почали з'являтися перші ознаки рецесії [165].

Напередодні проведення парламентських виборів Італія вже мала стільки проблем, для розв'язання яких потрібен був би не один рік. Так, найбільшими стали такі проблемні ситуації: за межею бідності опинилось 12,9 % сімей, а на Півдні Італії і всі 22,6 %; серед найбільш конкурентоспроможних країн Італія посіла 46 місце; у 2008 р. продуктивність праці зросла лише на 1 %; найкращий італійський державний університет посів 173 місце в рейтингу університетів світу; зацікавленість в іноземних інвестиціях стосовно Італії була відсутня; за даними італійської статистичної служби ISTAT за 2007 р., в Італії офіційно було

zareєстровано 3700 тис. мігрантів, проте їх кількість збільшувалася постійно. За статистичними даними на 2008 р., 11 % італійських сімей жили за межею бідності, 15 % якось намагалися триматися на поверхні [259]. На думку іспанського політолога Сесара Відаля, ще однією проблемою Італії було те, що вона була демократичною державою тільки формально, свобода слова в країні фактично не існувала, а значна кількість ЗМІ працювала тільки на імідж однієї людини [278].

Ключовою подією 2008 р. у внутрішньополітичному житті Італійської Республіки стала урядова криза та дострокові парламентські вибори, які відбулися 13 – 14 квітня 2008 р. У зв'язку з цим відбулося голосування в сенаті з приводу надання вотуму довіри керівному уряду Р. Проді, і воно відбулося в січні 2008 р. Результати голосування були не на користь останнього: «за» проголосували 156 сенаторів, «проти» 161. У цій ситуації, політик негайно подає прохання про відставку президенту Італії Дж. Наполітано. Водночас ще однією формальною причиною урядової кризи став вихід з лівоцентристської коаліції незначної партії «Союз демократів за Європу» [191].

Президент Дж. Наполітано спочатку зробив спробу розв'язати проблему та звернувся до голови Сенату Ф. Маріні провести консультації з питання створення нового кабінету міністрів, який очолив би він сам. Проте, консультації виявилися безрезультатними і в лютому Ф. Маріні надав до президента інформацію про неможливість формування нового уряду лівого центру. Попри спроби реабілітації урядової кризи, вона все-таки закінчилася офіційним розпуском парламенту та оголошенням дати дострокових парламентських виборів [177]. Зазначимо, що на вимогу Конституції Італії вибори повинні пройти впродовж 70 днів, після розпуску парламенту. Водночас окрім кризи в політичному житті, Італія перебувала і в економічному занепаді, який був спровокований глобальною фінансовою кризою.

На такому песимістичному фоні, передвиборча агітація та спроби зацікавити політичними промовама електорат виявилися досить слабкими. Загальна явка на

парламентських виборах 2008 р. склала 80,54 %, що була менше на 4 % за показник 2006 р., який відповідно – 83,52 % [177]. Загалом для Італії явка залишається досить високою. Відсоток голосування італійців за кордоном теж приємно здивував і склав понад 40 % голосів [177].

Ще однією несприятливою умовою проведення виборів стало питання зміни виборчого законодавства, воно постало майже одразу після проведення парламентських виборів у 2006 р. Чинний закон про вибори не гарантував перемождю необхідну підтримку в обох палатах парламенту. Зокрема, навколо закону виборчої системи від 2005 р. основні обговорення були стосовно можливості участі в парламентських виборах не коаліцій, як в ньому зазначалося, а політичних партій. Також окремо для обговорення висувалося питання отримання партією-переможцем додаткової кількості голосів для остаточної переваги в обох палатах парламенту [209]. Таким чином, перетворення, які хотіли втілити в життя шляхом оновлення виборчого закону, унеможливили б участь у великій політиці невеликих партій. У свою чергу, дрібні партії, які з'являлися на політичній арені, викликали тільки невдоволення великих керівних коаліцій, які втрачали довіру електорату, а зв'язно, і голоси. У зв'язку з цим важливим питанням напередодні парламентських виборів 2008 р. стало проведення референдуму щодо виборчої реформи в Італії. Особливо актуальним це питання стало після загострення урядової кризи.

Таким чином, на думку президента Італійської Республіки Дж. Наполітано, чергова політична криза, яка переросла в розпуск парламенту та висловлення недовіри кабінету Р. Проді, сталася через те, що країна не мала якісної реформи виборчого законодавства. Це вважалося причиною частих політичних криз в Італії, а ті, у свою чергу, призводили до проведення дострокових виборів. Коли криза уряду стала неминучою, економічна еліта та суспільство серйозно заговорили про необхідність проведення реформ.

Уже очікувана на виборах боротьба повинна була проходити між правоцентристським блоком та лівоцентристським, втім, на цих виборах до їхньої боротьби приєдналася окрема нова політична партія «Союз центру». До коаліції правого флангу входили: партія «Народ Свободи» (НС), «Ліга Півночі» (ЛП) та «Рух за автономію»; до лівого: «Демократична партія» (ДП) та «Італія цінностей». Згодом у коаліції лівого флангу відбулися зміни взимку 2008 р. «Союз центру» вийшов з уряду Р. Проді, а «Демократична партія» заявила, що буде виступати як одна, не приєднуючи до себе інших союзників, тим самим партія «Італія цінностей» автоматично вийшла з лівого блоку. Водночас ДП відразу наголосила на тому, що не буде приймати до себе в альянс партії, які не підтримували її погляди та програму, все повинно імпонувати партії-лідеру [219].

У правоцентристському блоці теж було не все монолітно. До коаліції входили провідні партії Італії, лідерів яких теж шматували політичні амбіції, наприклад, сепаратистська партія «Ліга Півночі», яка наголошувала на поділі Італії, або «Національний Альянс», лідером якого виступав молодий Дж. Фіні та сам був не проти стати прем'єром. Хоча напередодні виборів всі вони заявляли про свою єдність, ставлячи її в протиріччя лівим силам [287]. Отже, дострокові парламентські вибори 2008 р. не внесли б кардинальних змін в країну, навіть у випадку повернення до влади досвідченого С. Берлусконі, проблеми в країні залишалися нерозв'язаними. Політична криза не скоро зникне, максимум зміниться її політичне забарвлення. Таким чином, уперше за всю історію політичного життя Другої Республіки, боротьба на виборах проходила між окремими блоками та партією. Відповідно до чинного виборчого закону від 2005 р. перемога на виборах 2008 р. дісталася правоцентристській коаліції, яку знову очолив С. Берлусконі та став на третій термін правління.

Парламентські вибори 2008 р. наробили великого галасу всередині самої Італійської Республіки. Численні інтерв'ю політиків, у яких вони закликали своїх виборців до голосування, постійні соціальні опитування, - усе це ширилося по всій

країні. За новим виборчим законом всі політичні сили та коаліції, які будуть виставляти свої кандидатури на виборах в парламент, повинні представити широкому колу населення свої передвиборчі програми впродовж десяти днів березня 2008 р. [284]. Стосовно правоцентристської сторони, то передвиборча програма була суттєво змінена, у порівнянні з тим же 2006 р. У першу чергу, це проявилось у злитті двох великих партій «Вперед, Італія» та «Національний Альянс» в одну партію – «Народ Свободи» [177]. Таке поєднання двох партій, як вважав С. Берлусконі зможе додати впевненості електорату у своєму виборі.

Італію охопив передвиборчий процес, країну заповнили агітаційні листівки та брошури. Політики не шкодували коштів на свою передвиборчу рекламу, але італійське суспільство не можна було здивувати навіть добре організованою пропагандою [239]. Суспільство було розчаровано та роздратовано, замість належної допомоги країні, політики переймалися будівництвом своєї політичної кар'єри. Водночас на цьому етапі рівень політиків не відповідав запитам країни, через це значна кількість італійців зовсім не збиралася голосувати.

В умовах політичного та економічного занепаду, у яких опинилась Італія, претенденти на перемогу в парламенті повинні були врахувати всю складність ситуації. Втім, розглядаючи детально передвиборчі програми 2008 р., бачимо чітку відмінність у тому, що жоден з претендентів не переглядав свої передвиборчі програми більш прискіпливо, окрім новоспеченої партії «Союз Центру».

Отже, особливістю парламентських виборів 2008 р. стала поява нової молоді партії – «Союз Центру» (Unione di Centro, UDC, ЦЦ), яка виступала на виборах як окрема політична одиниця. «Союз Центру» – партія проєвропейська, з політичними уподобаннями центризму. Ідеологічна база та організаційні засади партії беруть свій початок ще у створеній в 2002 р. партії «Союз християнських демократів», а в 2008 р. партія збільшилася завдяки приєднанню кількох політичних організацій. П'єр Фердінандо Казіні став лідером новоствореної

партії [219]. Вихід нової політичної сили на вибори, по-перше, автоматично забиравало голоси у лівоцентристів, через схожість поглядів. По-друге, електорат хотів нової жили в політиці, тому, віддаючи свій голос за неї сподівався, що партія зможе надати якісно нові пропозиції щодо здійснення економічної політики держави. Зокрема, про це вони заявляли у своїй передвиборчій програмі, де робили акцент також і на захисті власної безпеки, відродженні культури та національної єдності [212].

Попри появу партії-конкурента, все одно основна боротьба на виборах проходила між правим блоком «Народ Свободи» та лівою «Демократичною партією», які намагалися зацікавити своїми передвиборчими програмами електорат. С. Берлусконі завжди вважався видатним популістом, завдяки своїм гучним висловлюванням. Головними тезами його передвиборчої програми стали: підвищення безпеки громадян, закріплення основ сім'ї, створення нових робочих місць та якісне вдосконалення ринку праці. З метою підтримання економічного попиту, правоцентристи закликали громадян Італії не зменшувати рівень споживання товарів та послуг, щоб тим самим не завдати збитків економіці всередині самої країни, підтверджуючи це антикризовими заходами, які планував проводити уряд [107].

Наступний кандидат в прем'єри був лідер «Демократичної партії» В. Вельтроні гаслом якого стала «Нова Італія сьогодні. Це можливо». Його «Демократична партія» висувала ідею оновлення країни, а саме виведення Італії на новий якісний рівень розвитку. Це полягало в розвитку наукової сфери, вдосконалення системи освіти, комп'ютеризації країни. Ці фактори були спрямовані на збагачення країною наукових кадрів та інтелектуальних ресурсів, завдяки яким Італія могла б конкурувати на міжнародній арені з іншими провідними європейськими країнами. Окремий пункт відводився тісному співробітництву з Європейським Союзом (миротворча діяльність, бізнес, освіта).

Окремо лівоцентристи надали пропозиції щодо боротьби з бюрократією в країні [199].

Якщо порівняти обидві програми правоцентристської коаліції «Народ Свободи» та «Демократичної партії», то між ними можна помітити певну схожість у їх соціальній спрямованості. Це полягало в необхідності інвестувань у школи, університети, наукові центри, з різними пропозиціями, як це зробити краще та вигідніше для всіх. Втім, наприклад, у сфері економіки існували глибокі суперечності, одні хотіли націоналізації підприємств, а, як інші їх приватизації. Як ми бачимо на цьому прикладі, через незгоду сторін в такому важливому питанні, як економіка, у розпалі економічної кризи країна знову поринула в суперечки, замість того, щоб розв'язувати конкретні завдання. Згодом це проявилось в повній дезорганізації уряду стосовно економічної політики в цілому. Стосовно європейської політики, то лідер «Демократичної партії» В. Вельтроні вважав, що Італія є суто проєвропейською країною і «Демократична партія» стоїть на твердій позиції віри в Європу, в той час як її опоненти з правого блоку, а саме партія «Ліга Півночі», звинувачували саме Європу.

В електоральній конкуренції основними позиціями навколо яких сперечались обидві сторони, були обіцянки стосовно ефективності правосуддя, адміністративного апарату та зменшення витрат на саму політику. Блоки-супротивники у своїх програмах робили акцент на гендерній рівності (на виборах 2008 р. представництво жінок в парламенті значно збільшилося). Завдяки такому успіху, до Конституції був внесений закон, з метою подальшої активізації роботи над гендерною рівністю у всіх сферах життя, в тому числі і в політиці [219].

На період проведення дострокових парламентських виборів 2008 р. італійці були в дуже важкому становищі. Проблема зайнятості населення стала майже головною проблемою в Італії. Рівень безробіття в третьому кварталі 2008 р. збільшився до 6,1 % населення. Найбільш високий показник безробіття залишався на Півдні Італії, де він склав 13,1 %. У цілому, у 2008 р. загальна кількість

зайнятого населення склала 23423 тис. осіб, що на 0,4 % вище, ніж у 2007 р. [222]. Беручи до уваги цей факт, лівоцентристи були націлені на два пріоритети, перший з них стосувався саме соціальної політики, а другим стала інституційна реформа. Згідно з цією реформою передбачалося скорочення вдвічі кількості депутатів, ухвалення законів тільки однією палатою, сприяння можливості уникнення роздрібнення політичних інститутів [252].

В останні дні проведення передвиборчої кампанії лідер «Демократичної партії» В. Вельтроні та його союзники кинули всі сили та ресурси на те, щоб остаточно прихилити на свій бік частину того електорату, який ще вагався, за кого ж віддати свій голос. Він досить різко поставився до того, що заробітна платня вже не підвищувалася з 2000 р., а пенсії досягли самого найнижчого рівня. «Демократична партія» була готова надати країні шанс для нового старту, що полягало в допомозі малому та середньому бізнесу, зниженні податків та більш чіткому контролюванні витрат державного сектору. В. Вельтроні та його штаб хотіли одночасно й економії витрат, і вливання необхідних коштів в економічний сектор для його швидкого росту. Такі ідеї, запропоновані лідером лівоцентристів, були, з одного боку, утопічними та мало відповідали дійсності, з іншого, Італія повинна була мати надію на позитивні зміни.

Питання імміграції стало дуже нагальною проблемою, яка постала перед країнами європейського простору, тому в передвиборчих програмах провідних партій це питання посідало не останнє місце. Більше питанню імміграції відводилося в програмі партії «Ліги Півночі», бо саме цій партії відомо, скільки іммігрантів прямує з Півдня на Північ. Крім того, зростала злочинність, яка була викликана масовою та неконтрольованою нелегальною імміграцією, саме вона загрожувала не тільки зменшенням робочих місць, але й безпеці самих громадян. Прийняття конкретних дій уряду могло розв'язати ситуацію з внутрішніми іммігрантами в країні. Зокрема, політика субсидування відсталого Півдня коштом північних регіонів-донорів викликала значне невдоволення населення, оскільки

бюджетні засоби часто використовувалися непродуктивно. Водночас ці регіони були різні за менталітетом і ступенем розвитку структур громадянського суспільства, що обумовлене історично [196]. Усі ці факти ускладнювали пошук прийняттого для країни варіанту бюджетної автономії.

Таким чином, загальні положення програм кандидатів, які мали намір перемогти суттєво відрізняються. Втім, ніхто з лідерів не брав до уваги той факт, що в країні панувала та збільшувалася економічна криза. Єдиним заходом стосовно важкої економічної ситуації було зниження податків, втім, і це мало суперечливий характер. Водночас проблема мігрантів ставила під сумнів будь-яке економічне відродження, яке могло відбутися в країні, тому, у першу чергу, потрібно було вирішити саме її.

Попри всі проблеми, які панували в Італійській державі, вибори все ж таки пройшли та стали своєрідною черговою зміною влади. Перемогу здобула правоцентристська коаліція «Народ Свобод» з результатом 46,81 %, тоді як «Демократична партія» набрала 37,55 % [219]. Оскільки регіональне питання поділу Італії є досить специфічним, можна провести лінію електоральних переваг та спрогнозувати результат в тому чи іншому регіоні. Наприклад, Валле-Д'аоста автономний регіон Італії і менш заселений, в ньому існує тільки одне місто – А'оста. Промисловість у регіоні, всупереч невеликій території, доволі розвинуто. У регіоні культивується виноград високої якості, розвивається тваринництво, виробляється велика кількість енергетики, є дерев'яна промисловість. Регіон П'ємонт має розвинуте енергетичне виробництво, а велика кількість річок дозволила створити потужну промисловість, також регіон є першим виробником такої зернової культури, як рис. Текстильна та харчова промисловості теж є запорукою вдалого розвитку регіону. Інший регіон – Лігурія тісно пов'язаний з Ломбардією та П'ємонтом, що допомогло в розвитку деяких галузей промисловості [186].

Як ми бачимо, вищезазначені північні регіони міцно пов'язані між собою та співпрацюють, чого не можна сказати про південні. Автономний регіон Трентіно-Альто-Адідже здебільшого спеціалізується на виробленні деревини, збиранні фруктів та ягід. П'ять провінцій: Сардинія, Сицилія, Валле-д'аоста, Фріулі-Венеція-Джулія, Трентіно-Альто-Адідже володіють особливими привілеями, які полягають у самостійності щодо ухвалення рішень та автономією. Їх представники можуть бути присутніми на засіданнях центрального уряду і мають право дорадчого голосу, а Сицилія - навіть право вирішального [186].

Якщо дивитися на відсоткову вагу, то майже у всіх регіонах Італії правочентристська коаліція отримала більшість. У Ломбардії та Венето вона отримала близько 55 %, а в Кампанії та Сицилії більше ніж 50 % голосів виборців. Відзначимо популярність окремої складової правої коаліції, а саме партії «Ліги Півночі» в регіоні Венето, де вона набрала понад 30 % голосів на правах головної партії. Досить позитивних результатів було досягнуто у Фріулі-Венеція-Джулія, Лаціо, П'ємонті та Апулії, де показник голосів «за» перевищив 45 %. Між іншим, ліва коаліція не може похвалитися таким успіхом. Гарні результати вона отримала тільки в регіоні Тоскана, у якому вона набрала понад 50 %. Також непогані результати були відзначені в регіонах Умбрія і Марке, у яких коаліція подолала 45 % бар'єр.

За результатами, отриманими в окремих регіонах, можна сказати, що перемогу правочентристському блоку допомогла здебільшого здобути партія «Ліга Півночі», завдяки своїй частині електорату, який був переважно на Півночі країни. Водночас вона затвердила себе першою партією в регіонах Венето та Ломбардії, закріплюючи свої позиції майже на всій території північної Італії. Відзначимо, що для «Ліги Півночі» проривом стали саме вибори 2008 р., тому що саме ці вибори засвідчили найкращі показники в її політичній кар'єрі, започаткованої ще з виборів 1996 р. Більшим був не тільки відсоток голосів, а й кількість місць у парламенті. Це обумовлено тим, що в Італії доходи від більшості

місцевих податків перерозподіляються через центральний бюджет, а ставки встановлюються державою (наприклад, надбавки до поземельного і сільськогосподарського податків) [185]. Більш-менш реальні повноваження області мають лише в чотирьох сферах: у сільському господарстві, громадських роботах, охороні здоров'я і транспорті. Мабуть, саме надмірне засилля центру й породило в різних районах Італії (Сицилія, Сардинія, Трентино-Альто-Адідже, Ломбардія, П'ємонт) певні сепаратистські тенденції.

Водночас ідеї «Ліги Півночі» зароджувалися в північних регіонах, до складу яких входили П'ємонт та Ломбардія. Партія виступала за відокремлення північних регіонів від аграрно-відсталого Півдня, тому історично в жителів північних регіонів склався стереотип, що вони працюють не тільки на себе, а й на південні регіони. У свою чергу, «Народ Свободи» не намагався підтримувати «Лігу Півночі» в її ідеях відокремлення, однак її приєднання було їм вигідним. У порівнянні з 2006 р. відсоток місць в парламенті партії «Ліга Півночі» збільшився, у 2008 р. вони отримали 60 місць у Палаті депутатів та 25 місць у Сенаті. За опитуванням, проведеним газетою «Кор'єре дела Сера», основний виборчий контингент партії становили представники дрібної буржуазії, які у своєму виборі керувалися лише прагматизмом [199].

Парламентські вибори 2008 р. засвідчили певне вагання в поглядах електорату. Найбільший відсоток голосів у Сенаті отримала правоцентристська коаліція – 54,70 % у регіоні Сицилія та в Палаті депутатів – 51,46 % голосів (див. дод. А.3.). Сицилія – регіон південної Італії, який здавна славився поширенням у ньому сицилійської мафії. Ще в 1943 р. мали місце перші спроби мафії перебудувати політичний устрій післявоєнної Сицилії на свою користь. Втім, сьогодні мафія і досі процвітає в цьому регіоні, і в багатьох передвиборчих програмах великих партій є окремий пункт з боротьби проти мафії, корупції та злочинністю [208]. Прикметно те, що саме Сицилія віддала перевагу правоцентристам. С. Берлусконі був «свій» у сфері бізнесу, і не дуже прагнув

проводити якісь «чистки», тому, можливо, саме через це регіон проголосував саме так.

Досить високий процент відсоток у Сенаті правоцентристи набрали в регіонах Венето та Ломбардії, а саме близько 55 %, причому у Венето – 54,36 %; Ломбардії – 55,12 % (див.дод. А.3.). Стосовно Палати депутатів, то тут ситуація майже схожа: північні регіони згуртувалися разом і дали позитивний для правоцентристського блоку результат. Регіон Венето набрав 55,24 % голосів, Ломбардія – 52,00%, також тут відзначився регіон Кампанія, який дав 51,37 % голосів (див.дод. А.1.). При цьому прихильники лівих поглядів віддали перевагу «Демократичній партії», тому що вважали лідера правого блоку С. Берлусконі людиною, яка розглядала державу як свій особистий концерн та запроваджувала ті законопроекти, які були в його інтересах. Втім, дострокові парламентські вибори 2008 р. не стали для лівоцентристського блоку, який уже очолював В. Вельтроні, поверненням до влади.

Колишні прихильники лівоцентристів віддали свої голоси «Союзу Центру». У свою чергу, «Демократична партія» отримала велику кількість голосів в Сенаті в регіонах Тоскана – 50,47 %, Умбрія – 47,54 % та Марке – 46,38 % (див. дод. А.3.). У Палаті депутатів, відповідно, у цих же регіонах. «Демократичну партію» у Палаті депутатів підтримали 13689330 виборців, і це становило 37,55 % від їх загальної кількості, що дозволило лівоцентристам отримати в парламенті 239 депутатських мандатів (див.дод. А.2.). Відповідно, у Сенаті 12457182 виборців, що складало 38,01 % та 130 отриманих мандатів (див. дод. А.4.)

Як і передбачалося, у 2008 р. С. Берлусконі та його права коаліція здобули перемогу та абсолютну більшість у Сенаті. Упевнену перемогу С. Белусконі здобув у 12 регіонах Італії: П'ємонт, Ломбардія, Венето, Фріулі-Венеція-Джулія, Лігурія, Лаціо, Аbruцо, Кампанія, Апулія, Калабрія, Сицилія, Сардинія. Відповідно, його опонента В. Вельтроні переважно підтримали регіони: Емілія-Романья, Тоскана, Умбрія, Марке, Молізе, Базиликата. У Трентіно-Альто-Адідже

«Народ Свободи» отримав три місця із сімох. Загалом правий блок посів більшість, 340 місць з 630 можливих.

У порівнянні з виборами 2006 р., у яких партія «Союз Центру» приєдналася до правоцентристської коаліції, на виборах 2008 р. вона виступила вже окремо. У 2007 р. партія почала дистанціюватися від правоцентристського «Дому Свобод», прагнучи самостійності, а в 2008 р. між колишніми союзниками виникли неподоланні розбіжності, у результаті чого «Союз Центру» зареєструвався на виборах окремою політичною одиницею. Отже, більшість голосів партія набрала у Сицилії – 11,40 %. Загалом партія отримала 2050229 голосів та набрала 36 місць у Палаті Депутатів, що є дуже позитивним результатом, як для єдиної політичної сили, яка зробила спробу пройти в парламент (див. дод. А.2.). В свою чергу в Сенаті СЦ набрав 1866356 голосів виборців, що відповідно склало лише 3 депутатських мандати (див. дод. А.4.). Лідер СЦ П. Казіні заявляв, що буде виступати проти четвертого уряду Берлусконі та голосувати проти реформи бюджетного федералізму. Після відставки уряду С. Берлусконі СЦ підтримав уряд М. Монті в 2011 р.

Здійснивши докладний аналіз розподілу голосів на виборах 2008 р. у Палаті Депутатів, відзначимо, що активніше СЦ підтримала Південна Італія, у середньому 7,61 %, на відміну від інших регіонів, відсоток голосів яких коливався від 4 до 5 %. Це зрозуміло, бо північні та більш центральні регіони (Абруццо, Тоскана, Марке, Венето та ін.) в основному підтримували правоцентристів та С. Берлусконі. Більш того, погляди СЦ та правих не збігалися, тому більш близьким за ідеологічними поглядами СЦ був лівий блок.

Отже, дострокові вибори не були вигідними в економічному плані для країни, цього активно хотіли тільки праві сили, які після поразки на парламентських виборах 2006 р. були впевнені, що в 2008 р. повернуть свою владу, що і відбулося. С. Берлусконі, недовго потішившись перемогою на виборах, заручився оптимізмом та почав активно діяти. Уже як чинний переобраний

прем'єр-міністр він окреслив у своєму виступі в Палаті депутатів. «Італійці, – заявляв С. Берлусконі, – є песимістами тільки ті, хто не любить та не цінить Італію, не вірить в її майбутнє. Громадяни зробили свій вибір на нашу користь, не в ім'я старих традиційних ідеологій, а на забезпечення стабільності та прихильності уряду» [250]. Водночас правоцентристи особливо нововведеннями не займалися, а почали проводити свою традиційну політику, яка характеризувалася певним прагматизмом та домінантою економічної складової.

Новий прем'єр відразу ж визначив пріоритети, позначені особливою увагою, зокрема, це податкові пільги, безпека громадян, в тому числі соціальна, особливо жінок та людей похилого віку, термінове відродження країни з точки зору економічного та соціального плану. Також політик акцентував на необхідності досягнення бюджетного федералізму, а саме, на Півдні країни, окремо наголошував на боротьбі з організованою злочинністю. Уряд С. Берлусконі пропонував сприяти в розвитку культури життя та захисту дітей, тому що окремою проблемою в країні була ситуація з падінням рівня народжуваності. Державні фінанси потребували окремих реформ та уваги, що полягало в інтенсивній боротьбі з ухиленням від сплати податків [254]. Більш того, для того щоб сформувати ефективний уряд, С. Берлусконі був готовий працювати з опозицією щодо рішення конституційних та інституційних реформ, а також над новою системою виборів у Палату депутатів та Сенат. В цьому контексті він порушив питання необхідності діалогу між політичними силами в італійському парламенті.

Таким чином, прийнявши рішення о дострокових виборах, президент розумів, що суттєво ситуація в майбутньому парламенті не зміниться. У першу чергу, через те, що після виборів 2006 р. у коаліції лівих сил не було єдності та прагнення до перемоги, відповідно, лідер правої коаліції С. Берлусконі виступав за негайне проведення дострокових виборів, на основі чинного виборчого закону. Він був упевнений, що на цих виборах він поверне собі владу, що також було

підтверджено соціальними опитуваннями, які проводилися в країні. Водночас висхідна економічна криза набувала все більших обертів у всіх сферах життя Італії, у порівнянні з виборами 2006 р., Італія була ще тільки на порозі цієї проблеми.

Коли в 2006 р. італійські економічні показники виявилися на нульовому рівні, причетним до цього безпосередньо був, звісно, прем'єр-міністр С. Берлусконі. Тим паче аномальним було те, що на майбутніх виборах 2008 р. 55 % італійців знову були готові віддати свої голоси саме за партію цього політика. По-перше, ситуація, у якій опинилася країна у 2008 р., була дуже песимістичною, відповідним був і настрій в італійців (останні роки країна й так жила в атмосфері пригніченості та песимізму). По-друге, італійці вже настільки втомилися від постійних політичних криз, які змінювали одна одну (починаючи з 1945 р. в Італії змінився 61 уряд), що суспільство вже просто не бачило необхідності в нових партіях та лідерах, бо просто їм не довіряло.

Далі це політика стосовно курсу ЄС. Звісно, і правоцентристи і ліві підтримували і робили все для більш глибокої євроінтеграції. Зауважимо, що до складу правих входила сепаратистська партія «Ліга Півночі», яка стала відомою через своє скептичне ставлення до Євросоюзу. «Ліга Півночі» була не остання партія в коаліції С. Берлусконі і мала велике значення, саме цій партії симпатизували в основному північні регіони Італії. На основі цього можна зробити висновок про справжню поведінку С. Берлусконі, який уже отримавши владу, чи буде виконувати обіцянки, які давав своїм виборцям, чи не втратить їх довіру. Загалом купа проблем заповонила Італію і їх негайно слід було розв'язувати. Найважливішою в цьому контексті була внутрішня міграція населення, і, якщо вчасно не зупинити або хоча б уповільнити потік переселенців на північ, то виникнуть протестні виступи громадськості. Це було не на користь уряду, бо основний електорат правих (не вважаючи Сицилії) був саме в центрально-північних регіонах.

Таким чином, дострокові вибори 2008 р. проходили за умов напруженого політичного та економічного становища. Нещодавно прийнятий виборчий закон вже не влаштовував політиків, і вони наголошували на реформі нового закону. Замість розв'язання актуальних соціальних та економічних проблем, політики шукали ті засоби, які були б їм вигідні, що й відбувалося навколо виборчого закону. Застарілі ідеологічні норми та обіцянки вже не влаштовували електорат, що позначилося на зменшенні явки у порівнянні з 2006 р. Замість конкретних заходів з реставрації політичної та економічної системи, обидва блоки-супротивники переймалися своїми амбіціями. Загалом проти 2006 р. програми обох блоків суттєво не змінилися, їх лише тільки зробили привабливими для довірливого електорату.

3.3. Оновлення політичної палітри італійського парламенту в контексті парламентських виборів 2013 р.

Парламентські вибори 2013 р. проходили в досить складних умовах, які були пов'язані як із зовнішніми чинниками (проблемами, які накопичувалися навколо Європейського Союзу), так і внутрішніми факторами розвитку Італії. У 2011 р. периферійні країни Європи, до складу яких увійшла Італія, вступили в затяжну рецесію. Вони зазнали тиску з боку керівництва ЄС та міжнародних фінансових інститутів, у зв'язку з чим були змушені уживати спеціальні заходи щодо скорочення бюджетного дефіциту.

Погіршення економічної ситуації в Італії експерти та аналітики пов'язували з діяльністю саме керівного уряду С. Берлусконі. Спроби уряду донести до населення необхідність режиму жорсткої економії та процесу підвищення податків обернулися масовими невдоволеннями та протестами. У результаті уряд правочентристів не міг боротися із загостреною соціально-економічною ситуацією та рядом фатальних помилок, яких він припустився, тому змушений був подати у

відставку. Водночас не згодні з політикою лідера правого блоку деякі члени його партії «Народ Свободи» почали ще раніше відходити до опозиції [239].

В умовах політичної трансформації сучасного італійського суспільства, електоральна поведінка громадян є одним із факторів стабілізації суспільного життя, а також інструментом досягнення політичного консенсусу. За роки реформ, як мали місце в Італійській Республіці, створився суттєвий досвід проведення демократичних виборів та формування системи електоральних переваг громадян.

В сучасній Італії виборчому процесу належить чи не провідне місце. Інститут демократичних виборів в Італії існує досить давно, але після проголошення Другої Республіки, рівень явки виборців на виборчі дільниці ставав усе нижчим, що засвідчувало наявність сумнівів у легітимності влади. Однією з нагальних проблем стала здатність парламенту виконувати роль такого загальнонаціонального органу влади, який буде висловлювати інтереси суспільства.

Починаючи з періоду Другої Республіки, в Італії відбулося шість виборчих кампаній, кожна з яких мала досить високий відсоток явки електорату на виборчі дільниці. У цілому, вона виглядала так: 1994 р. – 86,14 %, 1996 р. – 82,91 %, 2001 р. – 81,44 %, 2006 р. – 83,62 %, 2008 р. – 80,54 %, 2013 р. – 75,19 % [212]. Як ми бачимо, динаміка явки йде на спад, при цьому кількість зареєстрованих для участі у голосуванні збільшувалась, що підтверджувало факт про необхідність пошуку суб'єктивних причин зниження явки. Водночас вона залишалася достатньо високою – 75 %. На думку експертів, зниження явки на виборчих дільницях пов'язано з протестною поведінкою, як результатом кризи в економічній сфері.

Окремим фактором формування електоральних переваг є фундаментальні культурні цінності, а також розмежування по лінії «північ-південь», що і визначило соціально-економічний розрив між регіонами. Історично культура та соціально-економічний уклад Південної та Північної Італії значно відрізнялись.

Відмова від участі у виборах здебільшого викликана розповсюдженням у суспільстві низки ідей та стереотипів, з-поміж яких найважливішим було те, що у виборах не має ніякого сенсу і всі партії однакові.

Ще однією причиною електоральної апатії стала гостра соціальна напруга, яка склалася в Італії. Причиною цього була економічна криза, яка породжувала невдоволення, невпевненість, розчарування, безробіття та труднощі, пов'язані зі створенням нових підприємств. У цілому, соціальні розколи в Італійській Республіці були не надто виразними, проте у ході аналізу формування електоральних переваг значними можуть бути розколи між північними та південними територіями, іншими словами, між високо урбанізованими та низько урбанізованими. На думку експертів, ще однією з причин зниження явки на виборчих дільницях стали негативні кліматичні умови в дні голосування.

Усупереч цьому загальна картина скрізь однакова – абсолютна більшість населення в демократичних країнах усього світу відповідально ставиться до свого громадянського обов'язку. Люди в цих країнах усвідомлюють важливість свого вибору і вірять у те, що їх голос може щось змінити. На думку експертів, ступінь участі населення в політичному житті своєї країни грав важливу роль та був ключовим показником здорового демократичного суспільства [211]. Втім, політична активність громадян відбиває високий рівень політичної діяльності та участі в електоральному процесі, хоча рівень політичної участі громадян і ступінь її ефективності нерівнозначні. Усі політичні дії сприяють формуванню політичної культури та створюють потенційну політичну силу, яку мусять враховувати владні структури. Активізація аполітичних шарів населення, а також включення їх у політичний процес може привести до дестабілізації політичної системи в цілому.

Прийнявши відставку С. Берлусконі, президент Італії Дж. Наполітано майже відразу на пост прем'єра призначив прихильника технократичних методів - економіста М. Монті. Під час тимчасового перебування М. Монті у влади, Італія наштовхнулася на введення режиму жорсткої економії: підвищення податків та

скорочення витрат держави; реформи, які були спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки Італійської Республіки. Політика жорсткої економії, яка була реалізована М. Монті, викликала чимало суперечностей в італійській суспільній думці, однак у Європі таку політику сприйняли як ознаку «міжнародної довіри» в Італії. Таку політику М. Монті підтримали й інші політичні лідери єврозони, зокрема А. Меркель та колишній президент Франції Н. Саркозі. Втім, в грудні 2012 р. М. Монті не підтримали його однопартійці та відбулася його відставка [192]. У цьому ж грудні уряд схвалив новий наказ «для проведення термінових положень по проведенню виборів у 2013 р.».

Позачергові вибори в парламент Італійської Республіки пройшли в лютому 2013 р., коли політичне та суспільне життя країни було нестабільним. Виборці ставили собі питання, яка політична сила зможе знайти шлях, що стабілізує життя, принесе позитивні зміни в соціальній сфері та зможе обійти наслідки кризи. Водночас для європейського простору 2013 р. повинен був стати визначальним стосовно політичної направленості Єврозони. Аналітики та експерти вважали, що саме 2013 р. буде потужним у сфері соціальних та політичних зрушень. Водночас парламентські вибори 2013 р. примусили Європейський Союз захвилюватись. Єдиним рятівним шансом для Єврозони лишалася хитка надія на те, що до влади не повернеться С. Берлусконі або не прийдуть євроскептики, які останнім часом ставали все більш активними.

Попри побоювання ЄС, за рік до означених виборів С. Берлусконі оголосив про своє повернення, пояснюючи це тим, що допоможе Італії уникнути похмурих перспектив, які з'явилися в результаті дій «податківців-технократів». Позиція лідера правих сил викликала неоднозначну реакцію суспільства, бо однією з причин його відставки було невміння вирішення економічних проблем, а також невдала спроба скоротити зовнішній борг в Італії [194]. Однак, коли до влади прийшов економіст М. Монті та почав проводити політику жорсткої економії, яка полягала в підвищенні податків та скороченні витрат бюджету, все невдоволення

та негатив перемикнулося на перехідний уряд саме М. Монті. Більш того, слідом за підвищенням податків це спровокувало зростання безробіття та активізацію масових страйків. У свою чергу, переобраний секретар «Демократичної партії» П. Берсані – лідер лівоцентристської коаліції, був упевнений, що його суперник з правого флангу не повернеться на політичну арену та саме його коаліція здобуде перемогу на парламентських виборах.

Вибори 2013 р. проводилися за чинним виборчим законом від 2005 р., хоча ще у 2008 р. були зроблені незначні спроби провести реформи щодо його зміни. Саме через нього результат виборів показав, що жодна з коаліцій не могла здобути повноцінну перемогу. Враховуючи цей факт, 4 грудня 2013 р. Конституційний суд Італії прийняв рішення про скасування деяких положень «закону Кальдеролі» від 2005 р., а саме це полягало у скасуванні «бонусу більшості» (надання партії або коаліції, яка отримала більшість голосів виборців, так званих «бонусних» місць, з метою забезпечення абсолютної більшості) [231]. Втім, основними вимогами закону так і залишилися окремі обов'язки для кожної політичної сили. Це виявлялося в наданні виборчої символіки, передвиборчої програми та представленні лідера.

Тема парламентських виборів 2013 р. в Італійській Республіці, яка привертала увагу не тільки в самій країні, а й за її межами, якось раптом поринула в невизначеність. Напередодні виборів 2013 р. відносини між лідерами були ознаменовані взаємними нападками та обвинуваченнями. За що голосувала країна по суті? За суперечки між лідерами коаліцій, замість бачення та розуміння їх передвиборних програм, за які вони будуть віддавати свої голоси? Такі важливі питання, якими задавалося італійське суспільство, стимулювали зростання повної аполітичності населення країни.

Коливання відсоткового співвідношення явки на вибори викликана зовсім не відсутністю інтересу до політики, а навпаки, бажанням італійців змінити своє життя і зробити політику доступною кожному. Яскравим прикладом цієї політики

став непрофесійний політик Дж. Грілло, який шляхом активної діяльності в Інтернеті привернув увагу більшості молодого населення країни. Отже, електоральна апатія виходила саме з влади, яка не могла чітко надати стратегічну програму, обґрунтовану мету, які дозволили б активізувати політичний інтерес громадян. З цього випливає, що однією з причин невдалої поведінки проведення реформ стало невміння або небажання влади залучити мобілізаційний потенціал народу.

Окрім небажання йти на вибори та аполітичності італійців, напередодні парламентських виборів 2013 р. Італія вперше пізнала всю сутність інформаційної блокади, яка могла статися на час проведення виборів. У лютому 2013 р. італійська асоціація газетних кіосків оголосила страйк газетних точок та наполягала на тому, що вони будуть зачинені саме в дні проведення виборів. Такий страйк стався вперше в Італії. Його організатори хотіли довести всім, що забезпечення доступу до інформації є дуже важливим та актуальним, попри Інтернет та телебачення. Закриття газетних кіосків свідчило про бойкот виборів [227].

Втім, вибори все одно були проведені за планом, більш того, у порівнянні з виборами 2008 р. структура заявлених учасників значно змінилася. Окрім, традиційних в партійній системі Італії правої та лівої коаліції, до політичних перегонів приєдналися щонайменше два новоспечених претенденти на більшість в парламенті. Таким чином, основними політичними силами на виборах 2013 р. виступали:

– лівоцентристська коаліція «Італія. Загальне благо» під керівництвом П. Берсані, до якої входили «Демократична партія», «Ліві. Екологія. Свобода», автономні партії регіонів Валле-Д'аоста та Трентино-Альто-Адідже, «Італійська соціалістична партія»;

– правоцентристська коаліція «Народ Свободи», очолювана С. Берлусконі, до якої приєдналися «Ліга Півночі», «Рух за автономію» та інші дрібні партії;

- новостворена партія «Рух п'яти зірок», лідером якої виступив популіст Дж. Грілло;
- Громадянський рух «3 Монті за Італію», керівником якого став М. Монті, сюди увійшли «Союз Центру», «Майбутнє за свободу Італії», «Партія італійських комуністів» та ін.

Парламентські вибори 2013 р. стали свого роду оновленням політичної палітри Італії. Яскравим прикладом цього було підвищення індексу ефективного числа партій в 2013 р., що засвідчило не позитивну кількість політичних сил, а переконало в неефективності чинних партій. Різке зростання політичних партій є наслідком чітко вираженого запиту суспільства на оновлення політичної системи, яка не справляється з кризою та не задовольняє потреби виборців. Згодом в умовах при збереженні економічної кризи, яка, у свою чергу, провокувала кризу політичну, можна було передбачати дрібнення великих партій та їх перерозподіл на користь нових.

Це було обумовлено тим, що в традиційних партій були певні слабкості, які ускладнювали комунікацію між владою та суспільством. Причиною падіння голосування за провладні партії стала криза довіри, яка назріла в суспільстві. Громадськість більше не вірила в позитивне зрушення, яке полягало в зниженні податків, відновленні виробничої сфери, росту зайнятості населення. Суспільство все менше цікавило виступи міністрів та прем'єр-міністрів, політичні новини [236].

Нездоланний Берлусконі, стриманий Берсані, економний Монті, комік Грілло – італійські виборці обирали між розчаруванням і надією, економією та популізмом. Зниження податків, створення робочих місць, податкова амністія – це пропонував уряд М. Монті. Скоротити кількість депутатів, відмовитися від жорсткої економії, побороти корупцію, залишити Єврозону – така популістська програма була представлена Дж. Грілло, і це більше зацікавило більшість виборців. Підтримка виробництва та серйозне скорочення бюджету – таку

програму пропонували лівоцентристи. Головним козирем С. Берлусконі стало, наголошення в передвиборчій програмі на зниженні податків, більш того, він навіть обіцяв деякі вже оплачені витрати повернути [253].

Як ми бачимо, напередодні виборів політичні лідери серйозно взялися проводити свої виборчі кампанії. Кожний намагався виявити себе першим у якісній агітації. Втім, агітаційні кампанії проводилися не тільки великими партіями, зазначеними на виборах, а ще й малими, незначними, які теж мали велике значення в партійній системі країни.

Так, Дж. Грілло проводив свою виборчу кампанію шляхом демонстрацій та мітингів, на яких збиралися люди та уважно слухали новоявленого політика, який у своїх промовах відкрито принижував та засуджував політиків старого клану. Для Італії поява новоствореної партії «Рух п'яти зірок» була ковтком свіжого повітря після традиційних старих партій. У зв'язку з цим «Рух п'яти зірок» досить швидко набирал швидких обертів та заручився підтримкою певної частини населення в кожному регіоні по-різному. Його передвиборча кампанія отримала назву «цунамі-тур» і рознеслася майже по всій території Італії. Він позиціонував себе як новатор, який піде проти традиційних партій, пропонував скасувати державне фінансування політичних партій, податкові пільги для громадян та вихід із зони євро. Також він обіцяв перехід від політики жорсткої економії, яка, на його думку, була нав'язана саме Євросоюзом. За прямим розпорядженням Дж. Грілло жодний із політиків «Руху п'яти зірок» не виступав у телевізійних дебатах з іншими політиками та не давав інтерв'ю італійській пресі, а тільки закордонній [245].

Лідер лівоцентристської коаліції «Італія. Загальне благо» П. Берсані почав свою агітаційну політику зі своєї Батьківщини, щоб, так мовити, відразу вдало стартувати. Хоча окремі регіони, які охопив політик, були прихильниками «Ліги Півночі» та С. Берлусконі, але саме через них, на думку П. Берсані, були завдані тільки збитки як економіці, так і ринку праці.

Активна агітація за «Народ Свободи» йшла з телевізорів, газет та радіо, на ці сфери інформації С. Берлусконі мав певну надію. Представляючи свою програму, С. Берлусконі наголошував, що вона буде як альтернатива для уряду М. Монті, лівоцентристам та популістському «Руху п'яти зірок».

Громадянський рух «З Монті за Італію» пропонував певну альтернативу, що передбачала об'єднання більш помірних поглядів з передвиборчих програм правого та лівого центру, у пошуку щось проміжного та спільного між ними. Втім, створюючи програму, яка змогла б об'єднати позиції провідних партій, М. Монті, звісно, спирався на свій досвід вже проведеної політики його коаліційним урядом. Водночас його політика жорсткої економії викликала різке невдоволення в італійському суспільстві, однак у країні все ж таки залишилася та частина італійців, які підтримували його політику, розуміючи, у якому зараз становищі перебуває Італія. Тому на певний відсоток голосів М. Монті вже міг розраховувати. Головними завданнями партії М. Монті було недопущення зростання популізму та націоналізму, який швидкими темпами почав наростати в Італії.

Зауважимо такий факт, що М. Монті був сенатором, тому брати участь він міг тільки в Палаті Депутатів. Він створив свій особистий список Громадянський вибір з Монті за Італію, який складався тільки з представників громадянського суспільства. Запропонована ним програма мала назву «Зміна Італії – реформування Європи», вона базувалася на збереженні Італії в єдиній Європі, стимулюванні економічного росту, формуванні соціально-ринкової економіки та зміни менталітету в поведінці італійців [236]. Таким чином, його програма мала суттєво однакові погляди з лівоцентристом П. Берсані, тому саме їм прогнозували об'єднання в керівну коаліцію. Втім, М. Монті позиціював себе як єдиного кандидата, який був здатен впоратися з економічною кризою, на правах досвіду економіста, а також людиною, на яку Італія покладала надії щодо збереження свого місця у світі.

Як зазначалося вище, парламентські вибори 2013 р. характеризувалися широким політичним представництвом. Це проявлялося в нових політичних об'єднаннях, які виступили на виборах, як окремі одиниці. У порівнянні з виборами, які пройшли в 2006 та 2008 р., на яких основними виступали тільки дві політичні сили, тим самим позбавляючи електорат надії на нове політичне відновлення країни, 2013 р. став свого роду переворотом у політичній свідомості італійського суспільства. Традиційні, перевірені роками партії, з усталеними ідеями та діями все ж таки були близькими до італійців, бо вони здебільшого були прихильниками стабільності та нерухомості. Це підтверджувалося тим, що італійці боялися нових змін, які могли б похитнути їх усталене рівномірне життя.

Рівновагу похитнув ще у 2007 – 2008 рр. тоді ніким не відомий комік Дж. Грілло, який висунув назовні всю скандальну кримінальну правду про політиків, які були біля влади або в майбутньому планували свою політичну кар'єру в уряді. Завдяки гострим та принизливим речам стосовно політиків, які теж балотувались до парламенту, Дж. Грілло набув широкого розголосу та популярності в просторах Інтернету. Зазначимо, що саме Інтернет був для «політичного коміка» основою його політичної агітації. Він вів багато блогів, у яких тісно спілкувався із самим населенням, безпосередньо відповідав на питання, які цікавили суспільство. Саме через активну діяльність у мережі Інтернет, його основним електоратом стала молодь, у середньому віком до 35 років, таким чином, основним організаційним інструментом його передвиборчої кампанії став саме Інтернет [171].

У першу чергу, Дж. Грілло виступав проти старого покоління політиків, через що він не вбачав перспективи створення коаліцій, ні з лівоцентристським блоком П. Берсані, ні тим паче з правоцентристами, де С. Берлусконі був його найпершим ворогом. За таких умов Італія могла знову опинитися в безвихідному політичному становищі, що було зовсім не вигідним Євросоюзу. Другою причиною могла стати внутрішня ситуація в самій країні, що потерпала від

масових демонстрацій, мітингів та протестів. Однак, Дж. Грілло все більше ставав схожим на того, кого голосно засуджував, оскільки він так само вдавався до популістських лозунгів та демагогії (відомо, що С. Берлусконі відзначився ще на парламентських виборах 2006 та 2008 рр. своїми яскравими популістськими промовами) [202].

Набагато більше було точок зіткнення скандального політика Грілло з лідером «Демократичної партії» П. Берсані. Основні моменти, як з'ясувалося, їх суспільної мети полягали у створенні нової виборчої системи, стабілізуванні економічного становища країни та обмеження державних витрат, особливо це стосувалося категорії політиків. Втім, незважаючи навіть на існування спільних для партій ідей та завдань, Дж. Грілло вважав П. Берсані неспроможним політиком.

Від парламентських виборів 2006 р., а хронологічно з початку нашого дослідження, можна виявити чітку тенденцію розширення політичного вибору італійців, а саме, у 2006 р. на виборах були представлені тільки дві великі коаліції, проти дрібних регіональних та місцевих партій. Вибір стояв або в право, або вліво, традиційні партії навіть не проводили серйозну роботу з електоратом, тому що в цьому просто не було необхідності. Зауважимо, що з періоду існування Другої Республіки це стало закономірністю. Великі партії, які мали міцне коріння в парламенті Італії, просто не допускали туди нові та молоді партії. У 2008 р. на виборах вже з'явилася самостійна партія «Союз Центру», яка вийшла з великої партії С. Берлусконі «Вперед, Італія» та забрала певний процент голосів виборців на свою користь, а в 2013 р. додався Громадянський рух «З Монті за Італію» та «Рух п'яти зірок» [32].

Явка на парламентських виборах 2013 р. склала 75,19 % виборців, такий результат був зареєстрований в Міністерстві закордонних справ. Це було майже на 5 % менше, ніж на парламентських виборах 2008 р. Зазначимо, що вперше в історії республіканської Італії явка електорату впала нижче за поріг 80 %. Результат у

Сенаті склав 75,11 %, проти 80,46 % на попередніх виборах. Електоральна апатія в Італії стала все актуальнішою для країни.

На виборах італійці обирали депутатські мандати одразу в дві палати парламенту – нижню та верхню. Склад нижньої палати визначався за результатами загальнонародного голосування, склад верхньої палати, а саме Сенату, розподілявся за результатами голосування в регіонах. Італійська національна територія в Палаті депутатів була поділена на 28 багатомандатних округи, а Сенат на 21 багатомандатних виборчих округи, відповідних до регіонів Італії. Найбільш заселеними регіонами північно-східної Італії вважається Ломбардія та П'ємонт. Саме Ломбардія на своїй території зосереджує 1/6 всього населення Італії, тому саме вона визначає високу електоральну підтримку цієї території. Найбільші міста теж зосереджені здебільшого на півночі Італії [202].

Ситуація, яка створилась напередодні виборів, була дуже неоднозначною. Головні учасники виборів не могли порозумітися один з іншим, що вже насторожувало, чи буде завершення виборів плавним та успішним. Так і сталося, переможець виборів П. Берсані та його «Демократична партія» опинилися у складному становищі. Лідер лівоцентристів був навіть розчарований такою ситуацією, тому що для керівництва країною йому потрібно було укласти союз зі своїми політичними супротивниками, а цього він зовсім не хотів.

Порівнюючи результати виборів з попереднім 2008 р., сміливо відзначимо, що весь політичний сценарій був змінений кардинально. Нове політичне об'єднання «Рух п'яти зірок» наробило шумного галасу у країні та зробило прорив в застійній політиці Італії. У Палаті депутатів партія отримала в середньому понад 30 %, а саме, у таких регіонах, як Сицилія, – 34,55 %, Марке – 32,13 %, Лігурії – 32,11 % [118]. Лідер популістського руху Дж. Грілло у своєму рідному регіоні Лігурія отримав підвищену кількість голосів виборців, вони підтримали свого земляка на політичному полі, при тому, що регіони ніяк географічно не були пов'язані. Прикметно, що Південна та Північна Італія - вічні супротивники, і далі

такий високий результат. Сенат, у свою чергу, став менш успішним для Дж. Грілло, тут результат у середньому коливався в 25 %, що теж є своєрідним проривом у парламенті.

Такий результат був суперечливим для багатьох аналітиків та політичних оглядачів, це пояснювалось, у першу чергу, тим, що Дж. Грілло не мав жодного політичного досвіду, ніколи не був у парламенті та, зрештою не хотів розумітися з жодною з коаліцій. Така позиція новоявленого політика мала руйнівний характер щодо політики Італії в цілому.

Вагомі результати отримала лівоцентристська коаліція «Італія. Загальне Благо» в Трентино-Альто-Адідже – 44,71 %, де був найвищий показник голосування в Палаті депутатів, а також високі результати були отримані в регіонах Емілія-Романья – 40,17 %, Тоскані – 41,57 % та Умбрії – 35,56 % [284]. Відповідно, Тоскана продемонструвала найбільш високу підтримку «Демократичної партії», хоча її лідер П. Берсані біографічно пов'язаний з регіоном Емілія-Романья, у якому теж отримав підвищений результат. Ці північно-центральні регіони, замість підтримки правого блоку, на який останній дуже розраховував, навпаки, проголосували за лівий, що стало майже дзеркальним відображенням виборів 2008 р. Тим самим, це доводить поляризацію поглядів, які не змінилися навіть після перемоги правоцентристів та перебування їх біля влади. Приємні для П. Берсані та його прихильників стали результати, отримані в Базилікаті – 34,18 %, Лігурії – 31,08 %, Марке – 31,06 % та П'ємонті – 30,56 % [284]. Ці регіони теж розподілилася за своїми поглядами хаотично.

На відміну від «Руху п'яти зірок» Дж. Грілло, у Сенаті лівоцентристи заробили більш значні результати. Майже у всіх регіонах, окрім Сицилії, Апулії, Абруццо, Венето, Ломбардії, Кампанії та Калабрії, П. Берсані отримав в середньому понад 30 %. Традиційно Сицилія підтримала правий блок, прихильники «Ліги Півночі», а саме Венето, теж віддали свої голоси за правих. Таким чином, у Сенаті визначилася картина більш-менш схожа на реальність,

північні регіони були традиційно на боці правоцентристів, південні підтримували тих, хто проводив стосовно їх розвитку більш лояльну політику.

Технократ М. Монті, провівши досить зухвалу передвиборчу агітацію, розраховував на значну підтримку електорату. Партія «3 Монті за Італію» відмінні результати отримала в Палаті депутатів в регіонах Фріулі-Венеція-Джулія та Трентино-Альто-Адідже, в середньому майже 13 %. Такий результат для політика, який вже був біля влади та виявив себе по-різному, був дуже значним та показовим. З іншого боку, політика жорсткої економії, яку вже змогло відчутти на собі населення Італії, могла налаштовувати електорат проти М. Монті. У Сенаті результат був гірший, ніж у Палаті, відсоток зароблених голосів коливався в межах 8,5 %. Найвищий результат був у тій же Фріулі-Венеції-Джулії – 12,28 % та П'ємонті – 11,64 %. У Палаті депутатів понад 13 % голосів громадянський рух заробив у південних регіонах: Молізе, Апулія, Базиликати, Калабрії та Кампанії (див. дод. А.1). У свою чергу, як нам відомо, у 2008 р. партія «Союзу Центру» виступала як самостійна, але в 2013 р. вона приєдналася до коаліції М. Монті та виступила разом з ним. Це дає надію на те, що та частина електорату, яка була прихильна до центристів, отримає свою частку голосів тільки вже в ролі Громадянського руху «3 Монті за Італію».

Лідер правоцентристів С. Берлусконі досить високий результат, у середньому 35 %, отримав у регіоні Ломардія, з яким був біографічно пов'язаний. Зауважимо, що С. Берлусконі вже асоціюється у виборців здебільшого з національною політикою та має слабкий зв'язок з регіоном свого походження через занадто велику кількість часу перебування у влади. Цей факт можна пояснити спадом підтримки голосів правих у північних регіонах, які традиційно давали основний відсоток. Перший результат правий блок отримав у північних регіонах Фріулі-Венеція-Джулія – 27,98 % та Венето – 33,16 % (див. дод. А.1). Водночас у Палаті депутатів правоцентристи набирають понад 30 % набирають саме в південних регіонах Італії, таких як Апулія, Кампанія та Калабрія.

Загалом у 2013 р. правоцентристський блок «Народ Свободи» у Палаті депутатів набрав 9923600 голосів, а саме 29,18 %, що дало змогу отримати правим 124 місць в Палаті. Однак, лівоцентристська коаліція значно випередила свого опонента та набрала загальну кількість голосів в 10049393, що становило 29,55 % та склало 340 депутатських мандатів (див.дод. А.4.). Як ми бачимо, різниця між обома блоками майже несуттєва. Вони, як і раніше, на малий відсоток випереджали один одного, так сталося і в 2013 р., ситуація продублювала результати виборів 2006 р. та 2008 р. Це можна пояснити тим, що навіть за умови появи нових кандидатів та партій, більша частина електорату була на боці традиційності та перевірності, однак, радикальних заходів жоден з блоків так і не зробив, – ні в 2006 р., ні в 2008 р. Усе трималося на окремих діях, за допомогою яких здійснювався контроль над країною, навіть програми блоків майже не змінилися, тільки оновились деякі пункти. При цьому основний віковий ценз населення, яке голосувало за ту чи іншу коаліцію, складали люди старшого віку, прибічники старих законів та партій.

Коаліція центристів «3 Монті за Італію» у Палаті депутатів отримала загалом 3591541 голос, що дало 10,56 % та 45 місць в парламенті. У Сенаті ситуація не дуже відрізнялася та становила, у свою чергу 9,14 %, а саме 2797743 голосів і 18 мандатів (див. дод. А.1.). Такий результат був є дуже значним та навіть успішним, бо на попередніх виборах 2008 р. окрема центристська партія «Союз Центру» отримала в середньому 5,5 % голосів, як в Палаті депутатів, так і в Сенаті. Це свідчить про те, що рейтинг центристів значно підвищився. Суспільство вже зуміло чіткіше розібратися в їх направленості та в 2013 р. упевнено висловило свої побажання в бік центристів. Зауважимо, що М. Монті був уже керівником уряду та громадяни могли ознайомитися з принципами його керівництва, основними постулатами та нововведеннями.

Після оголошення результатів виборів в Італії з'явилися деякі сумніви стосовно успішного створення керівної коаліції. Переможцем парламентських

виборів стала ліва коаліція на чолі з П. Берсані, який ще на початку своєї політичної кар'єри був членом Італійської комуністичної партії, але потім переглянув свої радикальні погляди та став соціал-демократом.

Почалися будуватися комбінації створення керівної коаліції, для того щоб уникнути ще одних виборів. Ще до початку виборів П. Берсані вбачав перспективним союз з центристами М. Монті, бо вони були найбільш близькими за поглядами та ідеями. Втім, стало зрозуміло, що блок М. Монті отримав менше ніж 10 % голосів у Сенаті, тому такий поділ уже не був актуальним. У свою чергу, більшість голосів міг отримати тандем Берлусконі - Грілло, які разом отримали 171 місце в Сенаті і спокійно могли його контролювати, проте така ситуація не задовольняла лідера «Руху п'яти зірок», який пояснював це тим, що він боровся проти старого клану політиків та обіцяв не підтримувати ніяких дипломатичних відносин з ними [268].

Зазначимо, ситуація в Італії напередодні виборів буда досить активною, лідери партій прославлялися як могли своїми обіцянками та гучними закликами. Наприклад, лідер «Демократичної партії» заявляв, що зможе нарешті витягнути Італію з ланцюгів «берлусконізму», тому зрозуміло, що він заперечував співробітництво з коаліцією «Народ свободи». Ще одним супротивником щодо створення об'єднаної коаліції був Дж. Грілло. У зв'язку з цим складалася така ситуація, коли в парламенті кожна партія повинна була брати більшу відповідальність на себе, адже домовлятися ніхто з політиків, на жаль, не збирався. У свою чергу, подібне становище в парламенті може анонсувати вже незабаром перспективу проведення нового туру виборів, на яких та чи інша партія вже остаточно здобуде перемогу.

Політологи вважали, що причиною успіху «Демократичної партії» стали ідеї, які охоплювали важливі проблеми розвитку Італії на той час. Загалом програма партії передбачала два основних напрямки: по-перше, це питання соціальної політики, по-друге, стабілізація політичного життя. Щодо останнього,

то після оголошення результатів виборів 2013 р., постали певні проблеми. Це також переконує і в тому, що ліберальні ідеї стали явно застарілими та вже не мали такого потенціалу, як раніше. На сучасному етапі на перший план висувуються ідеї, передбачають стабільність соціальної політики, соціального життя та добробут населення. Для суспільства це було завжди важливим, а в період кризи набуло ще більшого значення.

Таким чином, парламентські вибори 2013 р. засвідчили, що на політичній арені країни досі не з'явилося такого політика, який зміг би розв'язати проблеми перед якими постала країна, а саме політичну. Натомість вибори спричинили низку нових проблем, і з-поміж яких найважливіша – проведення нових виборів, якщо коаліції не знайдуть компромісного варіанта. Втім, нових виборів уникнути можна було тільки за умови, якщо Дж. Грілло вирішить приєднатися до коаліції Монті-Берсані. Звісно, перемогою виборів П. Берсані задля блага країни потрібно було йти на компроміс зі скандальним та запальним Дж. Грілло.

Мабуть, у тому, що в країні мали місце часті дострокові вибори, були винні й самі італійці. Іншими словами, вони самі своїм вибором прирікали Італію на таке життя, яке може дати обраний ними уряд. Нагальна проблема полягає в тому, що італійська політика здебільшого не самостійна. Це проявляється в тому, що майже всі питання стосовно економічної політики вирішує Євросоюз, звісно, Євросоюз буде спочатку робити так, як вигідно буде для неї, а потім вже для самої Італії. При цьому італійський уряд сам може вирішувати здебільшого тільки питання стосовно податкової політики.

На думку італійського професора Гаудо Капі, уряд, який прийшов до влади шляхом виборів 2013 р., є результатом дуже заплутаного процесу. Великі ставки були зроблені на ліву «Демократичну партію», але вона не дуже грамотно провела агітаційну політику, через що розчарувала свій основний електорат. До того ж, багато лівоналаштованих італійців або не голосували зовсім, або віддали свою перевагу «Руху п'яти зірок», здебільшого просто як знак протесту [33].

«Рух п'яти зірок» отримав достатню кількість голосів та вибився майже в лідери. Втім, ця партія, не зважаючи на приголомшливий успіх, не має будь-якого політичного майбутнього. Насамперед тому, що вона прийшла до влади шляхом інтернетівських популістичних висловлювань та прояву антиполітики, основним моментом якої було спеціальне розпалювання негативу до всіх політичних партій, зокрема до своїх головних опонентів. Це ще раз підтверджувало, що населення голосувало за Дж. Грілло тільки через загальне невдоволення політичною системою в країні.

Ситуація, що склалася, не була вигідною ні правому, ні лівому блоку, бо у випадку призначення другого туру виборів остаточну перемогу здобудуть саме популісти «Руху п'яти зірок». Це було важко уявити й традиційним політикам, і Європі. Яким же тоді буде міжнародний імідж Італії, країни з колосальним потенціалом, якщо до влади прийдуть непрофесіонали? Виходом зі скрутної ситуації стало призначення на пост прем'єр-міністра керівника «Демократичної партії» Е. Летта. Нарешті, наприкінці квітня 2013 р. він сформував коаліційний уряд країни. Це був єдиний компромісний варіант, який дозволив уникнути політичного застою та проведення другого туру виборів.

Отже, парламентські вибори в Італії були такою подією в Європі, що обговорювалася найбільше. Результати цих виборів повинні були вплинути не тільки на політичну ситуацію всередині самої кризи, а й не порушити спокій самої Єврозони. Перш за все ЄС хвилювала доля слабкої італійської економіки, яку новообраний уряд повинен був відновлювати шляхом реформ.

Справжня та головна політична проблема Італії в тому, що вона не може впоратися з проблемами модернізації та європеїзації, але італійці вперто не помічали нагального рівня цієї проблеми. Очевидно стає відповідь на питання пов'язане з тим, чому італійці боялися змін стосовно довіри новим партіям, які претендували на місця в парламенті (у 2008 р. це новостворена партія «Союз

Центру», Громадянський рух «3 Монті за Італію», «Рух п'яти зірок»), адже вони просто не мали впевненості в майбутньому, а саме в стабільності свого життя.

На відміну від активного проведення своєї агітаційної політики, усі претенденти на перемогу в парламенті, як виявилось, зовсім не мали зрозумілих програм стосовно окремих пунктів. По-перше, більшість партій, які брали участь у виборчій кампанії, не надала до широкого огляду переконливих концепцій того, що саме вони планували робити в економічній сфері, адже саме ця сфера очолювала перші позиції рейтингу нагальних проблем країни. На 2013 р. рівень безробіття досяг 11,2 % й надалі продовжував зростати. По-друге, усі партії у своїх агітаційних промовах обіцяли ужити заходів щодо стимулювання зайнятості, але на практиці це так і не знайшло будь-якого втілення.

За даними бюро ISTAT, у 2013 р. завдяки сезонним коливанням рівень безробіття в Італії став в жовтні стабільно високим – 12,5 %, тоді як рівень безробіття серед молоді зріс до рекордно нового рівня – 41,2 %. Через це з Італії активізувався вплив інтелектуальних ресурсів до країн, де вони мали більший попит, таких як Німеччина та Франція. Молодь після закінчення університету не мала можливості отримати від держави робочого місця.

У період світової економічної кризи, яка охопила й Італію, питання проведення соціальних реформ було дуже актуальним. Соціальна політика була базовою складовою для досягнення успіху в будь-якій сфері. Зазначимо, що проведені реформи змогли підвищити рівень зростання економіки, а зниження курсу євро дало змогу підвищити рівень конкурентоспроможності Італії. Здебільшого це була заслуга М. Монті та його політика жорсткої економії. Таким чином, будь-яких цілей можна досягти за умов стабілізації соціального життя, та здійснення належних соціальних реформ. Закріплення соціального захисту населення, підтримка окремих категорій громадян були тими факторами, які визначали загальний настрій громадян, а також формували електорат щодо відповідної політики.

Таким чином, проведення дострокових парламентських виборів таки дістало свого логічного завершення. Усупереч усім негативним прогнозам, парламент усе-таки було схвалено і знайдено компромісне рішення поставити на пост прем'єр-міністра представника лівоцентристської «Демократичної партії» Е. Летта, який і зміг сформувати досить різний коаліційний уряд.

3.4. Проблеми регіоналізму в програмних документах італійських партій: досвід для України

Сьогодні у світі немає країн, які відзначалися б однорідністю своєї території. Усередині майже всіх держав окремі території мають свої специфічні особливості розвитку, які визначаються поняттям регіон. Формування цих особливостей відбувається під впливом низки факторів, зокрема, географічного, соціально-економічного, історичного, етнічного. Італійська Республіка не стала винятком. Окрім регіонального дисбалансу між економічно розвинутою Північчю та менш розвинутим Півднем, у країні існують й інші ознаки, пов'язані з її неоднорідною структурою, вони обумовлені переважно історичними особливостями формування Італійської держави.

Проблеми регіональної диференціації у багатьох демократичних країнах склалися історично. У першу чергу, така сформована протягом століть неоднорідність проявляє себе в певному дисонансі рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Регіони є сполучною ланкою між федеральним центром та виробничо-економічними структурами на його території. Значна самостійність регіонів у вирішенні багатьох питань, потребує розробки стратегії і тактики свого розвитку, забезпечення узгодженості дій з федеральним центром та ефективної участі у взаємодії з підприємницькими структурами [260]. Отже, зважена та грамотна регіональна політика є запорукою стабільного розвитку всієї держави.

Водночас вона має значний вплив на еволюцію державного устрою, керівний уряд країни, структуру та ефективність національної економіки.

Якщо в країні відсутня така політика, то це може стати наслідком дезінтеграції держави, а також стати тривожним сигналом для країн, які не мають досить довгої історії демократичного розвитку. Національне об'єднання Італії, яке відбулося у 1861 р. ще довго зберігало її регіональну неоднорідність [81]. Італійська Республіка складається з двадцяти областей, які різняться між собою не тільки рівнем економічного потенціалу та добробуту населення, але й культурно-історичними традиціями.

Важливою складовою національної безпеки будь-якої країни, а також Італії та України, є політика недопущення територіальної дезінтеграції. Ефективність регіональної політики залежить від того, наскільки вдало проходить процес підтримання компромісу між регіональними інтересами країни та місцевими інтересами окремого регіону. У зв'язку з цим єдиною та цілісною ідеєю як державної, так і місцевої регіональної політики повинна бути стабільність міжрегіональних та внутрішньорегіональних відносин. Разом із цим, значний час в Україні регіональна політика була зовсім не на першому плані, що означало відсутність структурованого та ефективного апарату регіонального управління.

Сьогодні дуже актуальним є питання децентралізації українського Донбасу. Навколо цього питання велися тисячі дискусій та розглядалися різні пропозиції, у тому числі і на європейському рівні. Італійська Республіка активно бере участь у будь-яких процесах, які існують всередині структур Європейського Союзу та намагається надати їм належну підтримку. Тому, Італія готова поділитися своїм досвідом стосовно вирішення питання децентралізації України.

Навесні 2015 р. прем'єр-міністр Італії М. Ренці запропонував українській стороні скористатися досвідом італійського регіону Трентіно-Альто-Адідже. А ще раніше, у лютому 2015 р., міністр закордонних справ П. Джентілоні запропонував уряду України використати модель Південного Тіролю, саме для вирішення

військового конфлікту, який відбувався на Донбасі. Варіант з Південним Тіролем, як зауважував дипломат, можна було б використати як основу реформування устрою східних регіонів України [197].

Модель автономії італійського регіону Трентіно-Альто-Адідже або Південного Тіролю на сучасному етапі є вдалим прикладом збереження територіальної цілісності держави та прав національних меншин, які проживають на цій території. Втім, шлях позитивного розв'язання цього питання був досить не простим.

До початку Першої світової війни Південний Тіроль входив до складу Австро-Угорщини, а вже після війни став частиною Італії. Майже одразу після закінчення Першої світової війни до влади в Італії прийшов фашистський режим на чолі з Б. Муссоліні. Для Південного Тіролю це означало початок політики насильної італіянізації, що полягала в забороні вивчення та використання німецької мови, німецькі політичні організації були розпущені, було звільнено з державного апарату німців. Водночас заохочувався переїзд до цього регіону етнічних італійців. Усі ці події стали основою зародження міжетнічних конфліктів, які не набули значного поширення, оскільки почалася Друга світова війна [270].

Після завершення Другої світової війни та поразки фашистських режимів, італійський уряд винайшов досить неординарне розв'язання проблеми Південного Тіролю. Було вирішено поєднати регіон з двома сусідніми провінціями, які були заселені етнічними італійцями. У результаті проведення таких адміністративних дій, німецькомовна політична більшість стала меншістю в новому регіоні Трентіно, вона фактично втратила свої права на рівні нового адміністративного утворення. Отже, на період, який припав між двома світовими війнами, німецькомовне населення, яке складало близько 85 % всіх мешканців, опинилося під загрозою зникнення [270].

Майже примусове відштовхування німецького населення з політичного простору, звісно призвело до певних наслідків, які перш за все полягали в появі та розповсюдженні повстанської та терористичної активності. Уже у 1956 р. на території регіону було створено Комітет визволення Південного Тіролю ультраправого нахилу. Це угруповання майже до 1961 р. було організатором терактів, які здебільшого стосувалися об'єктів інфраструктури, що, у свою чергу, вимагало від італійської влади уживання певних заходів, які полягали в репресивних методах [95]. Упродовж такої двосторонньої боротьби не передбачувалося досягнення певного консенсусу, тому єдиний вихід був у політичному розв'язанні цієї проблеми.

Питанням урегулювання конфлікту активно займалася Народна партія Південного Тіролю, яка за допомогою використання мирних політичних заходів, обрала своєю метою відокремлення Південного Тіролю від регіону Трентіно, й надання йому самостійності та більшої автономії. Уже у 1961 р. політичне розв'язання такої суперечливої проблеми було знайдено, Південний Тіроль як окремий автономний регіон було відновлено. Під керівництво уряду вже автономного регіону відійшла сфера транспорту, державні послуги та соціальна сфера. Стосовно сфери освіти, то в школах було введено як викладання німецькою, та й італійською мовою. Документація державної сфери теж здійснювалася двома мовами. За етнічним складом Південний Тіроль мав таку ситуацію: німці склали 60 % населення, італійці – 35 %, а інші 5 % – ретороманці, які вважалися корінною меншістю регіону [95]. Однак, офіційно автономію Південного Тіролю було визнано в 1972 р. Саме тоді до складу регіонального уряду відійшли сфера охорони здоров'я, торгівля та ін. Парламент Південного Тіролю отримав, у свою чергу, більш широкі можливості та повноваження [214].

Таким чином, Південний Тіроль отримав свою заповітну автономію, а німецька мова – статус державної. Сьогодні населення Південного Тіролю

самостійно і незалежно визначають свою політику в Євросоюзі, призначають та збирають податки, формують як освітнє, так і культурне середовище регіону. Цей автономний регіон має свій регіональний парламент, президента та міністрів, більш того, мають свого кандидата в Європарламенті. Парламент Південного Тіролю поєднує в собі не тільки законодавчу владу на регіональному рівні, але також має право на обрання президента, двох віце-президентів та міністрів автономії [183]. Водночас упродовж певного строку повноважень обраного парламенту посада президента регіону по черзі повинна змінюватися як представниками німецької, так й італійської громади.

Сьогодні населення Південного Тіролю може надати можливість скористатися своїм досвідом й іншим меншинам Європи. Втім, це зовсім не означає, що в регіоні більше нема перспектив розвитку. Південний Тіроль і надалі продовжує боротися, щоб отримати нові сфери впливу. Зазначимо, що після закінчення війни Південний Тіроль був найбільш розвинутим регіоном Північної Італії, проти того, що сьогодні регіон є найбільш розвиненим та найбагатшим. Це підтверджено даними Європейської статистичної комісії (Євростат), які були оприлюднені в травні 2015 р. За цими показниками, Південний Тіроль посів 1 місце в Італії та 21 місце в Європі, загалом за ВВП на душу населення [95].

Отже, для структурування східних регіонів України, модель Південного Тіролю могла б бути досить корисною. Втім, зауважимо, що контекст в українській державі має дещо інший характер, але стосовно саме моделі Південного Тіролю в цьому питанні, то є можливість знайти ті рішення, які б не зачіпали суверенітет України, зберігали її кордони та лояльно ставилися до прояву тих чи інших настроїв населення. Усі ці факти є досить важливими в становленні та діяльності партійної системи держави.

Традиційна сучасна партійна система Італійської Республіки з початку 1990-х рр. набирає обертів все більшої фрагментації. По-перше, це стало наслідком економічних процесів диверсифікації регіонів та появи, так званої

«Третьої Італії» в достатньо розвинутих регіонах, таких як: Південний Тіроль, Венето, Фріулі-Венеція-Джулія, Тоскана, Емілія-Романья [183]. У зв'язку з цим підвищилася роль муніципальної еліти та окремих лідерів. На думку дослідника Л. де Вінтера, етнорегіональні партії вже мають значний вплив на партійну систему в таких обсягах, які за своїм характером нагадують боротьбу на виборах. Водночас в італійських регіонах склалася не одна «псевдоавтономна партійна система», чим вже може заохотити регіональну мобілізацію. Проте об'єктом нашого дослідження є регіон Трентіно-Альто-Адідже, тому доцільно розглянути його структуру [161].

Функції представницького органу виконує Південнотірольський ландтаг (*Consiglio della Provincia autonoma di Bolzano*), функції виконавчого органу – Південнотірольський земельний уряд (*Giunta provinciale*), на чолі якого стоїть губернатор та земельні радники. Стосовно судових інстанцій, то перший суд – це земельний суд Больцано (*Tribunale di Bolzano*). Основними політичними партіями, які функціонують в регіоні є: партія екологічного спрямування «Зелені» («*Verdi*»), «Південнотірольська народна партія» консервативного нахилу, націоналістична партія «Вільні» та «Південнотірольська свобода» – німецька національна партія [270].

Втім, попри повну автономію, у Трентіно-Альто-Адідже складалося не все так просто. Обласна влада була невдоволена тим, що центральний уряд почав вимагати додаткові кошти, задля того щоб відшкодувати дефіцит національного бюджету за рахунок досить заможного регіону. У зв'язку з цим, міністр економіки в 2012 р. зробив пропозицію викупити незалежність Південного Тіролю або зменшити виплати в бюджет Італії з 10 % до 3 % регіональних податкових надходжень, тим самим розв'язуючи фінансове питання центр-регіон. Вирішення таких питань, звісно, не могло не зачепити й уряд Південного Тіролю, а саме його партійну складову. Керівна Південнотірольська партія відчула на собі розкол та радикалізацію суспільної думки, підвищилася активність з боку її опозиції, яка

почала агітувати шляхом мітингів, лозунгів та демонстрацій за вихід зі складу Італії та приєднання Південного Тіролю до Австрії [214].

Отже, подібні ситуації можуть складатися досить часто, тому з метою уникнення доцільно розглянути позиції основних політичних сил Італійської Республіки стосовно тієї моделі політико-територіального устрою країни, яку вони вважають оптимальною для всіх. Для аналізу візьмемо до уваги політичні програми – «Демократичної партії», «Вперед, Італія», «Північної Ліги», «Руху п'яти зірок», «Союзу Центру». Кожна з представлених партій по-різному розглядає у своїй політичній програмі питання політико-територіального устрою країни.

У політичній програмі популіста Дж. Грілло, який гучно заявив про себе на парламентських виборах 2013 р., представлена досить неоднозначна позиція стосовно провінцій та регіонів. У програмі партії «Рух п'яти зірок» в окремому пункті, який стосувався регіональної політики, ішлося лише про необхідність закріпити позиції провінцій. Сама програма мала суто популістський характер, тому більшість з її положень були декларативними. Водночас лідер партії Дж. Грілло наголошував, що шляхом децентралізації повноважень на рівні макрорегіонів та відновлення ідентичності країни, Італія зможе подолати ряд труднощів регіонального характеру [216]. Отже, ідея децентралізації функцій центрального уряду стала основоположною дією у справі максимального зупинення натиску центрального уряду.

На відміну від «гучної» програми популістів, «Демократична партія» у своїй офіційній політичній програмі має цілий розділ, присвячений реформі політико-територіального устрою Італії. Партія пропонує: створення так званого Сенату Автономій; заміну провінцій якісно новою формою територіального утворення, наприклад, щось середнє між регіоном та муніципалітетом; надання частини повноважень регіонів на рівень муніципалітетів [252].

Партія центристського спрямування «Союз Центру» приділила детальну увагу у своїй програмі фінансовому федералізму, а вже згодом наголошувала на необхідності реформування політико-територіального устрою Італійської Республіки. Зокрема, у партійній програмі центристів зазначені такі пропозиції змін, як створення різних ступенів державної влади, кожен з яких матиме належні права [230]. Що стосувалося фінансового федералізму, то на думку партії, його необхідно розвивати як ту частину інституційної реформи, яка приведе до створення повноцінних інститутів федеративної держави.

Одна з основних партій в італійському парламенті «Вперед, Італія» під керівництвом незмінного лідера С. Берлусконі раніше виступала з досить радикальними пропозиціями, які полягали у федералізації Італії. Така ситуація партії пояснюється спільними інтересами з «Лігою Півночі» - партією з сепаратистським нахилом. Однак, останнім часом «Вперед, Італія» стала на бік досить помірних поглядів. Отже, в політичній програмі визначено загальні положення, які стосуються єдності та добробуту Італії, абсолютно для всіх італійців, які проживають як на Півночі, так і Півдні країни [217].

Окрему думку стосовно аналізованої проблеми має значна в італійській партійній складовій партія «Ліга Півночі», яка від початку свого створення позиціювала себе як сепаратистська. У питанні політико-територіального устрою Італії ця партія є найбільш радикальною. Якщо для інших вищеназваних політичних партій територіальний устрій країни є тільки одним з пунктів політичної програми, то для «Ліги Півночі» це є фундаментом всієї політичної доктрини. Розглянемо основні положення, які висувала партія: по-перше, це повна федералізація Італійської Республіки, по-друге, створення північного макрорегіону, який об'єднає П'ємонт, Венецію та Ломбардію; по-третє, створення спеціального федерального Сенату, який безпосередньо буде представляти інтереси тільки територіальних утворень [210].

Таким чином, розглянувши положення політичних програм провідних італійських партій стосовно політико-територіального устрою Італійської Республіки, доходимо висновку, що більшість із них виступає за розвиток регіоналізму в країні. Звісно, є інші позиції таких партій, як «Ліга Півночі» та «Рух п'яти зірок», що виступали за створення окремих макрорегіонів, прагнучи таким способом згуртувати північні регіони Італії.

Останнім часом, як в Італії, так і в Україні – країнах з демократичним типом правління, усе частіше має місце тенденція до створення нових політичних сил. Одні політичні угруповання виходили з великих партій та заявляли про себе напередодні самих виборів, а інші, навпаки, формувалися заздалегідь та чітко опрацьовували свої політичні дії та програму. Нині в обох країнах існує багатопартійність та тенденція до створення коаліцій. Ще однією загальною рисою для України та Італії стала присутність в уряді партій популістського спрямування, які стали дуже активними в Європі.

Усі провідні політичні сили, як однієї, так і іншої країни дуже прискіпливо ставляться до своїх передвиборчих документів, тому розглянувши їх партійні програми, робимо певні висновки. Так, через відсутність певної ідеологічної основи, головною рисою партійних програм є, у першу чергу, спроба зацікавити якнайбільше та перехилити на свій бік населення. Саме тому в програмах найчастіше проголошуються такі тези: підтримка вітчизняного виробника, зниження податків, вирішення питань соціального захисту, індексація заробітної платні та пенсії та ін.

Наступним пунктом майже всіх передвиборчих програм партій є їх узагальненість, тобто всі вони обіцяють «покращити», «розвивати», «підтримувати», але не пропонують чітких заходів, виконання яких можна було б перевірити. Отже, проаналізувавши програми партій як Італії, так і України, відзначимо, що загалом партії або зовсім не визначають своєї мети, або тільки

обмежуються загальними фразами, наприклад, покращення добробуту та визначення досягнення справедливості [97].

Найбільш популярним розділом у програмах партій залишається децентралізація влади, тобто надання повноважень держадміністраціям виконкомом відповідних структур та підвищення податкових надходжень, якими можуть повноцінно керувати місцеві органи влади. Однак, є окремі партії, в Україні це «Опозиційний блок», а в Італії – «Ліга Півночі», які виступають за фактичну федералізацію країни.

Ще однією ключовою темою передвиборчих перегонів є боротьба з корупцією. Українські партії задля цього висувують ідею створення Антикорупційного бюро та пропозицію декларувати не тільки прибутки, а й витрати всіх урядовців. Водночас найбільш чіткою пропозицією з боротьби з корупцією є необхідність прийняття закону про прозорість фінансування політичних партій, а також відкриття вільного доступу до інформації використання всіх державних та комунальних засобів на всіх рівнях [97].

Здорова та розвинута економічна політика є запорукою успіху будь-якої країни, тому саме цьому пункту у своїх програмах партії приділяють чималу увагу. Майже всі партії як Італійської Республіки, так й України, виступають за скорочення податків та разом з тим введення додаткового податку на розкіш. Стосовно соціальної політики, то тут зовсім широке поле для дій та обіцянок. Це і підвищення заробітної платні, зменшення рівня безробіття, безкоштовна освіта та медицина, захист навколишнього середовища, надання допомоги людям з обмеженими можливостями та багатодітним сім'ям тощо.

Отже, основні тези передвиборчих програм обох країн суттєво не відрізняються. Виключенням є тільки ситуації, які склалися всередині кожної країни окремо, наприклад, жодна з українських партій у своїй програмі не оминула увагою тему війни з Росією та план дій стосовно Донбасу та Криму.

Таким чином, враховуючи досвід Італійської Республіки, Україна може взяти до уваги окремі аспекти розв'язання даної проблеми, однак повинна ставитися до цього досить критично. Україна – демократична країна, яка веде курс на повноцінну євроінтеграцію, тому увага дружніх до неї європейських країн та будь-яка допомога з їхнього боку приймається нашою державою дуже позитивно.

* * *

Основу політичної системи складає політичний процес, а політичний процес, у свою чергу, полягає в проведенні виборів, на яких суспільство є вирішальним голосом у виборі політичної направленості країни. Проаналізувавши та зробивши огляд передумов проведення та ходу самих парламентських виборів протягом трьох виборчих етапів, автори дійшли певних висновків.

У 90-ті рр. ХХ ст. в Італії пройшло серйозне політичне випробування, яке полягало в падінні традиційної двопартійної системи та переходу її на нову, багатопартійну. Період Другої Республіки відзначається появою на політичній арені тих партій, які формували основний політичний каркас Італії. Це було підтверджено заснуванням двох блоків правого та лівого спрямування, які визначають політичний курс Італії і сьогодні.

Характерною рисою парламентських виборів 2006 р. стало впровадження нового виборчого закону від 2005 р. Напередодні виборів Італійська Республіка перебувала в стадії стагнації, а в межах керівного правоцентристського уряду назрівали все нові розбіжності.

Особливістю виборчої кампанії 2008 р., по-перше, було те, що вибори стали достроковими, по-друге, вони проходили в умовах економічної та політичної кризи. Відмінним від виборів 2006 р. стало розширення партійної більшості шляхом преднання новоствореної партії «Союз Центру». Втім, попри це, основна

боротьба як у 2006 р., так і у 2008 р. проходила між правим та лівим блоком, що переконувало в незмінності електоральних настроїв населення.

У період тривалої рецесії, коли італійці вже мали досвід здійснення певних реформ щодо виходу з економічної кризи, загострення відбулося всередині парламентського представництва, зокрема, у керівному уряді правоцентристів. Більш того, особливостями виборчої кампанії 2013 р., стали умови, що були пов'язані з зовнішніми чинниками (проблеми ЄС). Водночас цей період відзначився оновленням політичного ландшафту Італії, який полягав у створенні нових політичних об'єднань, які стали чинити опір традиційним правим та лівим силам.

Таким чином, результати трьох виборчих кампаній показали, що Італія й надалі залишається неоднорідною державою, у якій регіони досить сильно відрізняються один від одного (це не тільки Північ та Південь, які склалися історично, економічно та культурно). Своєрідна специфіка кожного регіону здебільшого обумовлює політичні симпатії, що переконливо показують результати трьох виборчих кампаній.

Водночас поява нових партій та активний відгук стосовно них електорату підтвердив факт, що суспільство хоче нового подиху в політичному застої країни, який склався через закриту двоблокову систему, попри те, що Італія є країною, в якій існує багатопартійність.

ВИСНОВКИ

У монографії розглянуто та проаналізовано сучасну партійну систему Італійської Республіки, розкрито її структуру, досліджено суспільно-економічні та політичні умови її становлення. Охарактеризовані парламентські вибори в Італії протягом трьох електоральних циклів за участю провідних партій країни.

У контексті досягнень закордонних, зокрема західних науковців, автори проаналізували основні концептуальні підходи до розуміння партійної системи, розкрито їх сутнісні параметри, охарактеризована її типологія. Партійна система є одним з найважливіших інститутів, який має значний вплив як на характер політичного режиму, так і на політичну систему суспільства загалом. Важливу роль у науковій розробці партійної проблематики відіграли представники західної політичної науки, зокрема Ж. Блондель, Дж. Брайс, М. Вебер, К. Джанда, М. Дюверже, Дж. Ла Паламбара, А. Лейпгарт, Х. Лінц, С. Ліпсет, Дж. Сарторі.

Методологічні конструкції, розроблені в класичних теоріях саме цих дослідників, є актуальними для сучасної теорії політичних партій. Аналіз концептуальних підходів до розуміння партійної системи дозволив встановити, що партійна система – це сукупність політичних партій, інтегрованих у конституційно-правовому порядку, і, відповідно до волі виборців, у систему державної влади, які значно впливають на реалізацію політичного курсу в країні. Першочерговими суб'єктами партійної системи є партії, які розуміються як добровільне некомерційне суспільне об'єднання, яке за ідейними міркуваннями та політичними принципами, прагне досягнення своїх політичних цілей. Стійкість і стабільність партійної системи об'єктивно генерується взаємною залежністю політичних партій у розподілі політичної влади.

Аналіз та класифікація історіографічної бази дозволили зробити висновок, що розвиток партійної системи Італії є важливою темою наукового дискурсу західних, в тому числі й італійських учених, однак менше до них звертаються вітчизняні науковці. Сучасна Україна чітко побудувала шлях політичних та економічних реформ, взяла курс на поглиблення євроінтеграції, що є близьким до італійських пріоритетів. Цей факт потребує вивчення позитивного досвіду досягнутого в Італійській Республіці для подальшого його узагальнення та використання в процесі демократичних змін України. Проведений аналіз свідчить, що партійні процеси в Італії є недостатньо вивченими у вітчизняних наукових працях, у яких розглядається виключно партійна система в цілому.

У процесі роботи були визначені та класифіковані основні джерела вивчення особливостей сучасної партійної системи Італії. Зокрема, у науковий обіг введено законодавчі документи Італійської Республіки, установчі документи політичних партій, матеріали Статистичного бюро Європейського Союзу та Італійської статистичної служби. Це дало змогу повноцінно дослідити сучасну партійну систему Італії в контексті її трансформації.

Залучення матеріалів джерельної бази дослідження в науковий обіг дозволило чітко визначити сутність завдань, що стоять перед Україною в процесі реалізації її політики щодо європейської інтеграції. Аналіз проблемних питань, зокрема проблем децентралізації у розвитку країн-членів Європейського Союзу, дасть змогу запозичити досвід з їх вирішення.

Природно, що партійна система Італії розвивається під впливом комплексу чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. З-поміж них головними є: світова економічна криза 2008 р., зміни у виборчому законодавстві, особливості історичного розвитку Італійської Республіки, зокрема дисбаланс по лінії Північ-Південь, падіння політичної системи Першої Республіки, роль особистісного фактора.

Трансформація партійної системи відбувалася під впливом змін у фінансовому законодавчому векторі. Одним з факторів є несумісність базових цінностей партій лівої та правої орієнтацій, що в умовах стабільного електорату обумовлює поляризований, конфліктний характер як міжпартійних відносин, так і процесу становлення партійної системи італійського суспільства. Значний вплив на еволюцію партійної системи справила права партія «Вперед, Італія», очолювана харизматичним лідером С. Берлусконі.

Аналізуючи формування сучасної партійної системи Італії, відзначимо, що цей процес відбувався під впливом цілого ряду факторів, насамперед трансформації політичної системи та її ідеологічних основ. Зокрема, основою становлення нової партійної системи стала ідеологія протагонізму, що призвело як до кількісних, так і якісних змін у партійній структурі Італійської Республіки. Такий розподіл характеризувався прагненням партій до тенденції створення коаліцій та чіткого розмежування партійної системи, що спричинило створення трьох блоків: правого, лівого та центристського.

Аналіз програмних засад політичних партій у контексті світової економічної кризи 2008 р. дозволив дійти висновку, що всі вони пропонують вирішення досить широкого кола питань, які стоять перед суспільством та державою в умовах кризи. Зокрема, політичні програми італійських партій чітко конкретизують найбільш актуальні для суспільства проблеми: економічне відродження, соціальне забезпечення та пенсійну реформу, освіту, роль Італії в ЄС та світі, охорону навколишнього середовища, міжнародний статус Італійської Республіки.

Політичні програми італійських партій в умовах економічної кризи здебільшого мали рятівний характер, оскільки містили різні обіцянки налагодження щодо стабілізації всіх сфер, однак на практиці вони виявилися декларативними.

Італійські партії повинні були враховувати зміни, які відбулися через світову економічну кризу у внутрішньополітичному розвитку Італії. Зокрема, брати до

уваги опозиційні настрої серед населення, а саме невдоволення громадян щодо запропонованої політичними партіями податкової політики та програм соціального захисту населення. Більш того, у цей час набув значного поширення популізм.

Аналіз трансформації виборчого законодавства Італійської Республіки та її впливу на розвиток партійної системи дозволив з'ясувати, що виборча система є одним з важливих факторів, який впливає на становлення партійної системи. Сучасна партійна система Італії функціонує за законом, прийнятим у 2005 р., за яким виборча система країни знову почала будуватися виключно за принципом пропорційного голосування. Цей закон створив сприятливі умови, у першу чергу, для великих партій, які своїм авторитетом майже вибивали дрібні партії. Такій тенденції також сприяв визначений у новому законі «бонус більшості», за яким коаліція або партія, яка отримала більшість голосів на виборах, мала право на додаткові депутатські місця. В свою чергу, зміни у виборчому законодавстві впливають на формування політичних коаліцій, яким необхідно більш вибірково підходити до обрання членів до свого списку, що, у першу чергу, полягало в однакових ідейних цінностях. За законами взаємодії партійної та виборчої системи, заснованих М. Дюверже, наслідком введення пропорційної виборчої системи є збільшення фрагментації партійної системи, що і відбулося в Італії.

Проведений авторами аналіз розвитку партійної системи Італії в контексті трьох електоральних кампаній показав, що вони мали ряд специфічних особливостей. По-перше, досліджуваний автором період відзначився збільшенням кількості політичних партій (поява нових політичних об'єднань, незначних за своєю чисельністю). Не зважаючи на збільшення партійної кількості, жодна з партій не була спроможна задовольнити потреби електорату, що призвело до посилення утворення коаліцій. По-друге, у цей період простежується чітка тенденція партійної системи Італії до консолідації за своєю ідеологією, що виражається в трьох групах політичних сил: правого, лівого та ліберального

напрямку. По-третє, сучасний етап становлення партійного будівництва відзначається зростанням популізму в країні. По-четверте, сучасна партійна система Італії здебільшого представлена партіями лівого та правого спрямування, характеризується вагомою підтримкою останніх в північних регіонах. У зв'язку з цим поява нових партій обумовлює необхідність вираження інтересів електорату і в інших регіонах. Усі ці особливості мають визначальний вплив на оформлення партійного представництва в парламенті країни.

Розглядаючи партійну систему Італії, автори намагалися знайти певні паралелі з сучасною Україною. Так, зокрема, було виокремлено проблеми територіального дисбалансу Італійської Республіки, децентралізації державного управління, та відповідні проблемні питання у розвитку Української держави. Так було відзначено, що всередині багатьох держав є свої специфічні особливості розвитку її окремих регіонів, Італія та Україна не є винятком. Між політичною системою Італії та України є ряд загальних рис: багатопартійність, до деякого часу однакова виборча система, наявність партій популістського характеру.

Автори відзначають, що в обох державах існує така нагальна проблема, як децентралізація, обумовлена не тільки проблемами економічної та фінансової нерівномірності, а так само диспропорцією розподілу промисловості за регіонами та наявністю сепаратистських тенденцій. Проблема децентралізації присутня в програмних установах італійських партій та знаходить свій відбиток в електоральній підтримці, тому цей досвід також є цікавим для України з точки зору залучення виборців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилова А. Реформа системы регионального управления в Италии / А. Авилова // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 6. – С. 53–57.
2. Антропов В. В. Для Италии характерна более высокая, чем в других странах Западной Европы, доля незанятых женщин, число которых в общей численности безработных составляет 16% [Электронный ресурс] / В. В. Антропов // Управление персоналом. – 2006. – № 8. – Режим доступа : <http://www.top-personal.ru/issue.html?185>.
3. Баранов Н. А. Популизм как политическая деятельность [Электронный ресурс] / Н. А. Баранов. – Режим доступа : <http://nicbar.ru/populism3.htm>.
4. Барыгин И. Н. Региональная политика в концепциях и политической практике современных европейских крайне правых / И. Н. Барыгин // Вестник МГИМО Университета. – 2011. – № 5 (20). – С. 151–158.
5. Бассанини Ф. Реформа государства: реформа органов государственной власти Италии [Электронный ресурс] / Ф. Бассанини. – Режим доступа : http://www.bassanini.it/public/BassaniniRiformaStato_vers_russa.pdf.
6. Бенси Дж. Пять аномалий Сильвио Берлускони [Электронный ресурс] / Дж. Бенси // Независимая газета. – Оpubл. 20.02.2006. – Режим доступа: http://www.ng.ru/world/2006-02-20/6_italy.html.
7. Берлин П. А. Политические партии на Западе, их доктрины, организация и деятельность / П. А. Берлин. – Санкт-Петербург : Дело, 1907. – 270 с.
8. Берлускони лидирует на парламентских выборах в Италии [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – Оpubл. 14.04.2008, 21:16. – Режим доступа : <http://lenta.ru/news/2008/04/14/end/>

9. Берлускони не смирился с поражением [Электронный ресурс] // Дни.ру. – Оpubл. 13.04.2006, 08:37. – Режим доступа : <http://www.dni.ru/polit/2006/4/11/80937.html>
10. Берлускони создает новую партию [Электронный ресурс] // BBC. Russian.com. – Обновл. 19.11.2007, 10:28. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7101000/7101493.stm.
11. Берлускони уходит в отставку [Электронный ресурс] // BBC. Russian.com. – Обновл. 20.04.2005, 14:35. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4465000/4465893.stm.
12. Бобрук А. М. Популізм як форма політичної мімікрії / А. М. Бобрук // Гілея: Науковий вісник : зб. наук. пр. – Київ, 2012. – Вип. 62. – С. 602–607.
13. Брайс Д. Американская республика : в 3 ч. / Д. Брайс ; пер. с англ. В. Н. Неведомский. – Москва : Изд-во К. Т. Солдатенкова, 1890. – Ч. 2 : Правительства штатов. Политические партии. – 263 с.
14. Бурдьё П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьё ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – Москва : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
15. В Италии будет повышен пенсионный возраст [Электронный ресурс] // Kino1TV.ru. Новости. – Оpubл. 05.12.2011, 21:21. – Режим доступа : <http://www.1tv.ru/news/world/192871>
16. В Италии вступил в силу закон «О стабильности» [Электронный ресурс] // Avvocato Francesco Grasso. Studio legale. – Оpubл. 07.01.2013. – Режим доступа : <http://www.studiolegalegrasso.net/ru/2013-01-legge-di-stabilita-e-entrata-in-vigore/>
17. В Италии завершилась агитация перед выборами [Электронный ресурс] // BBC. Russian.com. – Обновл. 07.04.2006, 22:27. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4890000/4890116.stm

18. В Италии самые высокие налоги в Европе [Электронный ресурс] // Моя Италия = Mia Italia. – Оpubл. 28.11.2013, 15:12. – Режим доступа : <http://mia-italia.com/node/13819>
19. Валенца Э. Выборы с «левым оттенком» [Электронный ресурс] / Э. Валенца // Moscow Post : общероссийская общественно-полит. электронная газ. – Оpubл. 26.02.2013, 06:38. – Режим доступа : http://www.moscow-post.com/in_world/vybory_s_levym_ottenkom11058/
20. Варварцев М. М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII – 20-ті рр. ХХ ст.): Історико-біографічне дослідження : слов. / М. М. Варварцев ; НАН України, Ін-т історії України, Італ. ін-т культури в Києві. – Київ, 2000. – 323 с.
21. Варварцев М. М. Італійці та італійська культура в Україні / Ф. Баллоні, М. М. Варварцев, Д. В. Табачник та ін. ; кер. авт. кол. Л. Новохатько. – Київ : Д.В.К, 2005. – 160 с. – (Проект «Україна: діалог людей і культур»). – На укр., італ., англ. мовах.
22. Варварцев М. М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Документи, епістолярій, матеріали / М. М. Варварцев. – Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2000. – 107 с.
23. Ведущая партия Италии сменила лидера [Электронный ресурс] // Euronews. – Оpubл. 09.12.2013, 01:35. – Режим доступа : <http://ru.euronews.com/2013/12/09/new-broom-matteo-renzi-is-elected-as-leader-of-italy-s-centre-left/>
24. Воловой В. Европейские новые правые – время задуматься! [Электронный ресурс] / В. Воловой // ИноСМИ.ру. – Оpubл. 29.08.2011. – Режим доступа : <http://www.inosmi.ru/europe/20110829/173955850.html>.

25. Выборы в Италии: евро или кризис [Электронный ресурс] // Интерфакс. – Оpubл. 08.02.2013, 18:09. – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/business/289590>
26. Выборы в Италии: или Монти и евро, или Берлускони и кризис [Электронный ресурс] // Финмаркет. – Оpubл. 08.02.2013, 18:09. – Режим доступа: <http://www.finmarket.ru/main/article/3221181>
27. Выдрин Д.И. Очерки практической политологии / Д. И. Выдрин // Философская и социологическая мысль. – Киев, 1991. – С. 79–84.
28. Гаврилова С. М. Современная Италия глазами российских ученых / С. М. Гаврилова // Диалог со временем : альманах. – Москва : Ин-т всеобщей истории РАН (ИВИ), 2010. – № 33. – С. 342–360.
29. Гамбаров Ю. С. Политические партии в их прошлом и настоящем [Электронный ресурс] / Ю. С. Гамбаров // Режим доступа : <http://static.myshop.ru/product/pdf/129/1287808.pdf>.
30. Голосов Г. В. Политические партии и электоральная политика 1993 – 1995 гг. [Электронный ресурс] / Г. В. Голосов // Режим доступа : http://gpb22.narod.ru/Vb_93_96/ch_4.htm.
31. Громыко А. А. Европейский левоцентризм: проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / А. А. Громыко // Наследие.Ru. – Режим доступа : http://old.nasledie.ru/politvne/18_11/article.php?art=17.
32. Гусев Д. «Опасные» парламентские выборы в Италии с «призраком» Берлускони и популистом-комиком [Электронный ресурс] / Д. Гусев // RFI: Голоса со всего мира. – Оpubл. 24.02.2013. – Режим доступа : <http://www.russian.rfi.fr/evropa/20130224-opasnye-parlamentskie-vybory-v-italii-s-prizrakom-berluskoni-i-populistem-komikom>.
33. Гуселетов Б. Перспективы предстоящих парламентских выборов в Италии [Электронный ресурс] / Б. Гуселетов // Социалист: интернет журнал. –

- Опубл. 28.01.2013. – Режим доступа :
<http://www.socialistinfo.ru/socialXXI/1797.html>.
34. Дейвикс К. Популизм [Электронный ресурс] / К. Дейвикс // Режим доступа :
<http://gefter.ru/archive/6800>.
35. Демократия в Италии дала сбой [Электронный ресурс] // Interfax.by: Информационное агенство. – Опубл. 27.02.2013. – Режим доступа :
<http://www.interfax.by/article/99438>.
36. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология : хрестоматия / науч. ред. Г. В. Голосов, Л. А. Галкина. – Москва, 1997. – С. 84–143.
37. Дюверже М. Политические партии : пер. с фр. / М. Дюверже – Москва : Академ. проект, 2007. – 544 с.
38. Европейский кризис – или кризис евро? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://liva.com.ua/euro-crisis.html>
39. Журавський В. С. Становлення політичних партій в суспільстві та їх роль у політичному структуруванні парламенту / В. С. Журавський. – К.: Парлам. вид-во, 2002. – 108 с.
40. Зарубежные исследователи о глобальном кризисе и его уроках [Электронный ресурс]. – Режим доступа :
http://www.inion.ru/files/File/Uroki_cris6_1_02_04.pdf
41. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків : Фоліо, 2003. – 559 с.
42. Исаев Б. А. Теория партий и партийных систем : учебное пособие / Б. А. Исаев. – Москва : Аспект Пресс, 2008. – 368 с.
43. Италия: левые надеются вернуть доверие населения к правительству [Электронный ресурс] // LB.ua: Избранное для всех. – Опубл. 26.02.2013, 12:10. – Режим доступа :
http://world.lb.ua/news/2013/02/26/190642_italiya_levie_nadeyutsya_vernut.html

44. Италия: новый политический кризис? [Электронный ресурс] // Euronews. – Оубл. 07.12.2012, 19:00. – Режим доступа : <http://ru.euronews.com/2012/12/07/berlusconi-s-party-promise-not-to-push-italy-into-crisis>.
45. Итальянское «Движение 5 звезд» не выразит доверие ни одному кабинету [Электронный ресурс] // РИА новости. Украина. – Оубл. 27.02.2013, 18:50. – Режим доступа : <http://ria.ru/world/20130227/924968784.html#13699160294353&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration>
46. Істратій Л. Ф. Українсько-італійські відносини (1990 рр. – поч. ХХІ ст.) та їх роль в становленні незалежної України [Електронний ресурс] / Л. Ф. Істратій // Publishing house Education and Science. Европейская наука ХХІ века. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Politologia/45831.doc.htm
47. Князева С. Италия сегодня: взлеты и падения / С. Князева // Вестник Европы. – 2004. – № 11. – С. 66–77.
48. Коваленко Е. «Лига Севера» как политический проект [Электронный ресурс] / Е. Коваленко // Режим доступа: <http://ru-nazdem.livejournal.com/471809.html>.
49. Комик Бeppe Грillo стал главной сенсацией выборов в Италии [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://izvestia.ru/news/545683>
50. Костюк Р. В Италии зажигаются новые звёзды [Электронный ресурс] / Р. Костюк // Sensus novus. – Оубл. 28.02.2013. – Режим доступа : <http://www.sensusnovus.ru/analytics/2013/02/28/15831.html>
51. Крах політики жорсткої економії: італійський варіант [Електронний ресурс] // іPress. – Оубл. 27.02.2013. – Режим доступа : http://ipress.ua/mainmedia/krah_polityky_zhorstkoj_ekonomii_italiyskyu_variant_16303.html.

52. Кризис в Италии дестабилизирует мировые рынки // BBC. Russian.com. – Обновл. 10.11.2011, 11:37. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/business/2011/11/111110_markets_unstable_thursday.shtml.
53. Лаклау Э. О популизме [Электронный ресурс] / Э. Лаклау. – 2005. – Режим доступа : <http://streetuniver.narod.ru/Laklau.doc>.
54. Левин И. «Индустриальные округа» как альтернативный путь индустриализации / И. Левин // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 6. – С. 117–125.
55. Левин И. Италия после Первой республики / И. Левин // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна : Феникс+, 2001. – С. 330–357.
56. Левин И. Италия: парадоксы национальной модели / И. Левин // Рыночная демократия в действии: современное политико-экономическое устройство развитых стран. – Москва : Изд-во Ин-та экономики переходного периода, 2005. – С. 123–210.
57. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – Аспект пресс, 1997. – 288 с.
58. Лисовский Ю. П. Италия от фашизма к демократии. Трудные пути послевоенной перестройки / Ю. П. Лисовский. – Москва : Наука, 1990. – 288 с.
59. Любин В. П. Внешняя политика Италии в трудах С. Романо / В. П. Любин // Современная Италия : сб. обзоров и реф. / ред.-сост. В. П. Любин ; отв. ред. Е. А. Нарочницкая. – Москва : ИНИОН РАН, 2004. – С. 155–168.
60. Любин В. П. Левые партии Италии: Споры о прошлом и будущем / В. П. Любин // Актуальные проблемы Европы. – 2006. – № 3. – С. 80–91.
61. Макутина М. Партии с улицы [Электронный ресурс] / М. Макутина, С. Смирнов // Газета.ru. – Опубл. 27.02.2013, 17:54. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/politics/2013/02/27_a_4989669.shtml.

62. Малько А. Популизм как тормоз демократии / А. Малько // *Общественные науки и современность*. – 1994. – № 1. – С. 104–111.
63. Мануков С. Кто станет новым премьером Италии? [Электронный ресурс] / С. Мануков // *Эксперт Online*. – Оpubл. 28.11.2012. – Режим доступа : <http://expert.ru/2012/11/28/kto-stanet-novyim-premerom-italii/>
64. Маслова Е. Действующий в Италии избирательный закон признан неконституционным [Электронный ресурс] / Е. Маслова // *МГИМО.ru*. – Оpubл. 09.12.2013. – Режим доступа : <http://www.mgimo.ru/news/experts/document244212.phtml>
65. Маслова Е. А. Идеологические основы внешней политики Италии периода Второй Республики : дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 Политические проблемы междунар. отношений, глобального и регионального развития / Маслова Елена Александровна ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений. – Москва, 2012. – 241 с.
66. Матвеева Е. А. Между «Европой» и политикой: Европейская интеграция в идеологии и стратегиях политических партий Италии, 1994– 2006 гг. / Е. А. Матвеева ; под ред. В. И. Михайленко. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2012. – 232 с.
67. Минутилли А. М. Некоторые проблемы правого радикализма в Италии / А. М. Минутилли // *Актуальные проблемы Европы* : сб. науч. тр. – 2004. – № 2. – С. 173–179.
68. Михальчишин Ю. Ультраправі в Європі. Дві історії злету й падіння [Электронный ресурс] / Ю. Михальчишин // *Ватра* : націонал-революц. часоп. – Оpubл. 10.06.2008. – Режим доступу: <http://www.vatra.cc/yevropa/ultrapravi-v-yevropi-dvi-istoriyi-zletu-y-padinnya.html>.

69. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Р. Михельс // Политология : хрестоматия / ред. М. А. Василик ; сост. М. С. Вершинин. – Москва : Гардарики, 2000. – С. 540–551.
70. На перекрестке Средиземноморья: «Итальянский сапог» перед вызовами XXI века / под ред. Т. В. Зоной. – Москва : Весь мир, 2011. – 456 с.
71. Нелін М. В. Зовнішня політика урядів С. Берлусконі 2001–2011 р. : автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / Нелін Максим Володимирович ; Чорноморський держ. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2014. – 26 с.
72. Объединение финансирования программ Тасис и ИНТЕРРЕГ : руководство. – Люксембург : Бюро официальных публикаций Европейских Сообществ, 2001. – 14 с.
73. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии / М.Я. Острогорский. – Москва : РОССПЭН, 1997, – 640 с.
74. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс. – Москва : Академ. проект, 2002 – 832 с.
75. Партийная система Италии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.univer.omsk.su/students/j72tar/italian.html>.
76. Партія Берлусконі і її союзники програли місцеві вибори Італії [Электронный ресурс] // ZN.ua. – Опубл. 08.05.2012, 12:41. – Режим доступа : http://dt.ua/POLITICS/partiya_berluskoni_i_yiyi_soyuzniki_prograli_mistsevi_vibori_italiyi.html
77. Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991–2006 рр.) : дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.02 Всесвітня історія / Перепелиця Євген Анатолійович ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2007. – 225 с.

78. Питухина М. Выберет ли Италия Евросоюз? / М. Питухина. – Lap Lambert Academic Publishing, 2011 – 168 с.
79. Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні / І. А. Побочий // Мультиверсум: Філософський альманах : зб. наук. пр. – Київ, 2008. – Вип. 70. – С. 42–52.
80. Политические партии» Мориса Дюверже и кое-что о способах «управления народом элитой вышедшей из самого народа» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.europexxi.kiev.ua/russian/analitika/01/003.html>
81. Политическое устройство Италии [Электронный ресурс] // TuttaItalia.Ru. – Режим доступа : <http://tuttaitalia.ru/paese/politika>
82. Положение о правовом регулировании деятельности политических партий [Электронный ресурс] / Режим доступа : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-rus).
83. Проди, видимо, останется победителем выборов // BBC. Russian.com. – Обновл. 14.04.2006, 16:54. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4910000/4910090.stm
84. Радов З. Решить политический кризис в Италии без Берлускони будет крайне трудно [Электронный ресурс] / З. Радов // Комсомольская правда. – Оpubл. 31.03.2013. – Режим доступа : <http://www.kp.ru/daily/26054/2965666>.
85. Рединская Т. В. Становление и развитие партий и партийных систем в европейских странах в Новое и Новейшее время / Т. В. Рединская. – М. : РИЦ «Альфа», 2007. – 164 с.
86. Резюме дискуссии на тему «Политический кризис в Италии» [Электронный ресурс] // ИМЭМО РАН : офиц. сайт. – Режим доступа : http://www.imemo.ru/ru/sc/2013/24062013_rezum.pd.

87. С. Берлускони выразил поддержку новому премьер-министру Италии [Электронный ресурс] // РБК : телеканал. – Оpubл. 14.11.2011, 01:07. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/politics/14/11/2011/624787.shtml>
88. Светлакова М. А. Еволюція партійної системи Італії в умовах парламентських виборів 2013 р. / М. А. Светлакова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. — 2015. – Вип. 12. – С. 283–289.
89. Светлакова М. А. Парламентські вибори 2006 р. в контексті політичного процесу в Італії / М. А. Светлакова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – 2014. – Вип. 10. – С. 90–99.
90. Светлакова М. А. Партійні процеси в Італії: стан наукової проблеми / М. А. Светлакова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – Вип. 2. – С. 17–24.
91. Светлакова М. А. Передвиборчі кампанії правоцентристської партії Італійської Республіки в контексті виборів 2006 та 2008 рр. / М. А. Светлакова // Гілея: Науковий вісник. – 2013. – Вип. 74 (№ 7). – С. 410–412.
92. Светлакова М. А. Політичний популізм в Італійській Республіці на прикладі «Руху п'яти зірок» / М. А. Светлакова // Сучасна українська політика. – 2013. – Вип. 29. – С. 258–279.
93. Светлакова М. А. Вплив світової фінансової кризи на соціально-політичне становище Італійської Республіки / М. А. Светлакова // Грані. – 2014. – Вип. 8 (112). – С. 138–144.
94. Семенов А. В Италии победила горизонтальная партия антиполитика Беппе Грилло [Электронный ресурс] / А. Семенов // 7x7. Новости. Мнения. Блоги. – Оpubл. 05.03.2013, 17:01. – Режим доступа : <http://7x7-journal.ru/post/25947?r=komi>.

95. Силантьева О. Южный Тироль и его роль [Электронный ресурс] / О. Силантьева // Московская немецкая газета. – Оpubл. 17.06.2015. – Режим доступа : <http://www.ru.mdz-moskau.eu/южный-тироль-и-его-роль/>
96. Сироткина Е. Анализ результатов парламентских выборов 24-25 февраля 2013 г. в Италии / Е. Сироткина [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <http://www.regional-science.ru/wp-content/uploads/2013/06/Сироткина-Италия-2013.pdf>.
97. Сологуб И. Программы политических партий: что выбирать, когда нечего выбирать [Электронный ресурс] / И. Сологуб // VoxUkraine. – Оpubл. 20.10.2014. – Режим доступа : <http://voxukraine.org/2014/10/20/программы-политических-партий-что-вы/>
98. Социальное обеспечение в странах Запада: Франция, ФРГ, Италия. – Москва : ИНИОН, 1994. – 147 с.
99. Ставнійчук М. Політичні партії та виборчий процес в Україні / М. Ставнійчук // Нова влада : зб. аналіт. матеріалів. – К. : Факт, 2001. – Т. 1 (3). – С. 4–17.
100. Стівенс Ф. Європа між зростанням і популізмом [Электронный ресурс] / Ф. Стівенс // Finance.ua. – Оpubл. 03.06.2013, 11:00. – Режим доступа : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2013/06/03/302996>
101. «Старый человек Европы» в обзоре европейских газет [Электронный ресурс] / подгот. А. Кречетников // BBC. Russian.com. – Обновл. 12.04.2006, 08:13. – Режим доступа : http://news.bbc.co.uk/hi/russian/press/newsid_4902000/4902226.stm
102. Теория политической системы Д. Истона и Г. Алмонда [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://txtb.ru/91/41.html>
103. Трансформация институтов Италии в условиях европейской интеграции [Электронный ресурс] // Международные отношения, стажировки, путешествия : блог о путешествиях, международных отношениях и

- стажировках для студентов, аспирантов и молодых ученых. – Публ. 01.11.2010. – Режим доступа : <http://capriciosa.ru/ru/transformaciya-institutov-italii-v-usloviyah-evropejskoj-integracii.html>.
104. Тыновский А. С. Трансформация партии «Национальный Альянс» в Италии в 1994–2009 гг. : автореф. дис. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.03 Всеобщая история (новое и новейшее время) / Тыновский Алексей Сергеевич ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2012. – 17 с.
105. Урина Н. В. Италия 2008 – 2011: кризисный марафон СМИ [Электронный ресурс] / Н. В. Урина // Медиаскоп : электрон. науч. журнал Фак. журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2012. – Вып. 4. – Режим доступа : <http://mediascope.ru/node/1169>
106. Урина Н. В. Италия: СМИ в 2006 г. [Электронный ресурс] / Н. В. Урина // Медиаскоп : электрон. науч. журнал фак. Журналистики МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2007. – Вып. 2. – Режим доступа : <http://mediascope.ru/node/51>
107. Уровень доходов в Италии [Электронный ресурс] // Иммиграция.eu. – Обновл. 01.10.2012, 13:32. – Режим доступа : <http://alfa.immigracia.eu/italy-dohody>
108. Хартия ценностей гражданства и интеграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www1.interno.gov.it/mininterno/export/sites/default/it/assets/files/14/0774_Carta_Valori_Traduzione_russa.pdf.
109. Холодковский К. Г. Италия: массы и политика: Эволюция социально-политического сознания трудящихся в 1945–1985 гг. / К. Г. Холодковский. – Москва : Наука, 1989. – 254 с.
110. Холодковский К. Г. Италия: политический кризис как проявление слабостей южноевропейской модели : тез. докл. к заседанию ученого совета ИМЭМО

- РАН, 24 июля 2013 г. [Электронный ресурс] / К. Г. Холодковский. – Режим доступа : http://www.imemo.ru/files/File/ru/sc/2013/24062013_tez3.pdf
111. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України : підручник / Л. Д. Чекаленко. – Київ : Либідь, 2006. – 712 с.
112. Чичерин Б. Н. О деятельности политических партий / Б. Н. Чичерин. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць молодих вчених. – 1997. – С. 51–56.
113. Шварценберг Р. Политическая социология / Р.-Ж Шварценберг. – М, 1996. – 205 с.
114. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем / Ю. Р. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 526 с.
115. Шеховцов А. В. Новый правый радикализм в Европе как предмет исследования в отечественной и зарубежной историографии / А. В. Шеховцов // Гілея: Науковий вісник : зб. наук. пр. – Київ, 2007. – Вип. 9. – С. 299–312.
116. Шмачкова Т. В. Мир политических партий / Т. В. Шмачкова. // ПОЛИС. – 1992. – №1. – С. 226–233.
117. Щенников В. П. Популизм как общественный феномен [Электронный ресурс] / В. П. Щенников. – Режим доступа: http://tombraider6.narod.ru/lib/mm/mezhdunarodnyj_den_filosofii_jyne/schennikov_v.p._populizm_kak_obsc.html
118. Эрцengel Г. Ю. Электоральный процесс как фактор организации выборов [Электронный ресурс] / Г. Ю. Эрцengel. – Режим доступа : http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2014/12/politika/erzengel.pdf.
119. Agnew J. Remaking Italy? Place Configurations and Italian Electoral Politics under the 'Second Republic' / J. Agnew // Modern Italy. – 2007. – №1. – P. 17–38.

120. Alfieri M. Nord terra ostile. Perché la sinistra non vincedi [Risorsa Elettronica] / M. Alfieri – Modo di accesso : <http://www.lafeltrinelli.it/libri/marco-alfieri/946280>".
121. Appello per una costituente di centro [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : https://udcgiovanialtamura.files.wordpress.com/2009/04/appello_costit_23giugno.pdf.
122. Approvazione del Piano Sanitario Nazionale per il Triennio 1998–2000. Decreto del Presidente della Repubblica 23 luglio 1998 n. 201, S.O. alla // Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana. – 1998. – № 288 (10 dicembre).
123. Archivio storico delle elezioni – Camera del 13 Aprile 2008 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
124. Archivio storico delle elezioni – Camera del 24 Febbraio 2013 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
125. Archivio storico delle elezioni – Camera del 9 Aprile 2006 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
126. Archivio storico delle elezioni - Consultazione dati [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
127. Archivio storico delle elezioni - Consultazione dati [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso :

<http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

128. Archivio storico delle elezioni – Senato del 24 Febbraio 2013 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
129. Archivio storico delle elezioni – Senato del 13 Aprile 2008 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>;
130. Archivio storico delle elezioni – Senato del 9 Aprile 2006 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>
131. Arens M. Crisi di governo in Italia [Risorsa Elettronica] / M. Arens. – 2008. – Modo di accesso : <https://www.wsws.org/it/2008/feb2008/ital-f07.shtml>.
132. Aron R. Paix et guerre entre les nations / R. Aron, 1964. – 824 p.
133. Autonomia statutaria a livello regionale e nelle province di Trento e Bolzano [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.partitodemocratico.it/doc/230858/riforma-degli-enti-locali.htm>
28.04.2014.
134. Bell J. Populism and elitism: Politics in the Age of Equality / J. Bell. – Washington : D.C.: Regnery, 1992. – 202 p.
135. Bellucci P. Gli italiani e l'Europa / P. Bellucci. – Roma, 2012. – 168 p.
136. Bernardi U. Persona e comunita: complessita di un rapporto / U. Bernardi // Comunita e servizi alla persona / a cura di L. Sanicola. – Padova : CEDAM, 1991. – PP. 61–75.

137. Bertolini P. La responsabilita educativa: Studi di pedagogia sociale / P. Bertolini. – Torino : Il segnalibro, 1996. – 280 p.
138. Beyen M. Beppe Grillo, il populista libertario [Risorsa Elettronica] / M. Beyen // VoxEurop. – 4 marzo 2013. – Modo di accesso : <http://www.voxeurop.eu/it/content/article/3490161-beppe-grillo-il-populista-libertario>
139. Bianchi C. La crisi globale del 2007-2009: cause e conseguenze [Risorsa Elettronica] / C. Bianchi. — Modo di accesso : http://www.lincci.it/files/documenti/Bianchi_20110420.pdf
140. Bobbio N. Destra e sinistra: Ragioni e significati di una distinzione politica / N. Bobbio. – Roma, 2004. – 144 p.
141. Bocca G. Il Volontariato in Volti dell educazione (a cura di Cesare Scurati) / G. Bocca. – La Scuola, 1996.
142. Boccacini L. Le fondazioni: una formula tradizionalmente annovata di terzo settore / L. Boccacini // Sociologia di terzo settore / D. Dimetrio (a cura di). – Roma : La Nuova Italia Scientofica, 1996.
143. Borreca R. Political crisis in Italy and Greece: a comparative analysis of SYRIZA of 5 Stars Movement [Risorsa Elettronica] / R. Borreca. — Modo di accesso: <http://www.gpsg.org.uk/wp-content/uploads/2014/10/Borreca-2014.pdf>
144. Cambia Italia Come fare le riforme e tornare a crescere [Risorsa Elettronica] – Modo di accesso : http://www.ilsole24ore.com/pdf2010/SoleOnLine5/_Oggetti_Correlati/Documenti/Economia/2012/03/Biennale-CSC-2012.pdf?uuid=e2fd67ba-6f8c-11e1-a6dd-2fbd375ec112
145. Campi A. La destra di Fini. I dieci anni di Alleanza Nazionale: 1995-2005 / A. Campi // Lungro di Cosenza. – 2006.
146. Carta d’Intenti [Risorsa Elettronica] // — Modo di accesso : http://www.germedpharma.it/admin/working/attach_banner2/carta_intenti.pdf

147. Carta dei Valori [Risorsa Elettronica] // — Modo di accesso : <http://www.pdl.it/notizie/15346/carta-dei-valori>
148. Castronovo V. *l'Italia del miracolo economico* / V. Castronovo. – Roma [etc.] : GLF editori Laterza, 2010. – 149 p.
149. Cento-Bull A. *The Lega Nord and the Northern Question in Italian Politics* / A. Cento Bull, M. Gilbert. – Basingstoke : Palgrave, 2001. – 216 p.
150. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01) // Official Journal of the European Commission. – 18.12.2000. – pp. 1–22.
151. Codice etico del Partito Democratico [Risorsa Elettronica]. — Modo di accesso : <http://www.partitodemocratico.it/codice-etico-del-partito-democratico/>
152. Coie J. *The science of prevention. A conceptual framework and some directions for a national research program* / J. Coie // *American Psychologist*. –1993. – N. 49. – P. 10/
153. Colozzi I. *L'evoluzione del sistema italiano di «Welfare state»* // *Welfare State. Problemi e alternative* / G. Rossi, P. Donati (a cura di). – Milano : Ed. Paoline, 1987. – PP. 301–322.
154. Conti G. *Governo Prodi II (17 maggio 2006 – 7 maggio 2008)* / G. Conti [Risorsa Elettronica]. — Modo di accesso : <http://www.federalismi.it/nv14/articolodocumento.cfm?artid=23061#.Uh2oSJLQe0c>.
155. *Contributo dello Stato al finanziamento dei partiti politici* [Risorsa Elettronica] // Normattiva. Il portale della normativa vigente. – Mode di accesso : <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1974;195>
156. Corbetta P. *Cronaca di una vittoria annunciate: Le elezioni politiche del 13–14 aprile* / P. Corbetta // *Politica in Italia: i fatti dell'anno e le interpretazioni*. – Bologna : il Mulino, 2009. – PP. 73–96.
157. Costituzione Italiana [Risorsa Elettronica]. — Modo di accesso : <http://costituzionerepubblicaitaliana.jimdo.com/>

158. Craveri P. Considerazioni storiche sulle metamorfosi della «forma partito» in Italia / P. Craveri // *Ventunesimo Secolo*. – 2009. – Vol. 8, No. 18. – PP. 31–57.
159. Croci O. The Second Berlusconi Government and Italian Foreign Policy / O. Croci // *International Spectator*. – 2002. – No. 2. – PP. 89–101.
160. Curini L. Electoral Systems and Government Stability: A Simulation of 2006 Italian Policy Space / L. Curini // *Martelli*. – 2007.
161. De Winter L. Concusion: A Comparative Analysis of the Electoral, Office and Policy Success of the Ethnoregionalist Parties / L. De Winter // *Regionalist Parties in Western Europe* / L. De Winter, H. Türsan (eds). – London : Routledge, 1998. – PP. 204–247.
162. Dehousse R. The Open Method of Coordination: a New Policy Paradigm? [Risorsa Elettronica] / R. Dehousse. – Modo di accesso : <http://www.eucenter.wisc.edu/OMC/Papers/Dehousse.pdf>
163. Demetrio D. Lavoro sociale e competenze educative. Modelli teoretici e metodi di intervento / D. Demetrio. – Roma : La Nuova Italia Scientifica, 1988. – 160 p.
164. Demetrio D. L'educazione nella vita adulta / D. Demetrio. – Roma : La Nuova Italia Scientifica, 1995. – 192 p.
165. Di Quirico R. Italy and the Global Economic Crisis / R. Di Quirico // *Bulletin of Italian Politics*. – 2010. – Vol. 2, No. 2. – PP. 3–19.
166. Disciplina delle campagne elettorali per l'elezione alla Camera dei deputati e al Senato della Repubblica [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso: <http://www.normattiva.it/atto/caricaDettaglioAtto?atto.dataPubblicazioneGazzetta=1993-12-14&atto.codiceRedazionale=093G0598>.
167. Disposizioni in materia di elezione della Camera dei deputati [Risorsa Elettronica] // *Gazzetta Ufficiale*. – 05.08.2015. – Modo di accesso : <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/05/08/15G00066/sg>.
168. Donati P. L'operatpre assistente spciale di fronte alla crisi del Welfare state: quali prospettive? / P. Donati // *Studi di sociologia*. – 1981. – No. 1. – PP. 3–22.

169. Donati P. Teoria relazionale della società: i concetti di base / P. Donati. – Milano : Franco Angeli, 2009. – 432 p.
170. Donovan M. Il centro-destra: conflitti, unità e mobilitazione permanente / M. Donovan // *Politica in Italia: i fatti dell'anno e le interpretazioni*. – Bologna : il Mulino, 2008. – PP. 87–108.
171. Donovan M. Populism and the origins of the «Second Republic». A historical institutional perspective [Risorsa Elettronica] / M. Donovan. – Modo di accesso : <http://www.sisp.it/files/papers/2009/mark-donovan-420.pdf>.
172. Dopo il voto. Elezioni 2006. La comunicazione politica e le motivazioni degli italiani [Risorsa Elettronica] // Censis. – 05.06.2006. – Modo di accesso : http://www.censis.it/14?shadow_ricerca=5199
173. Draft treaty establishing a constitution for Europe // *Journal of Democracy*. – 2003. – Vol. 14, No. 4. – PP. 66–67.
174. Dumon J.-P. Les systèmes de protection sociale en Europe / J.-P. Dumon. – Paris : Economica, 1998. – 313 p.
175. Educazione: un rischio necessario. Famiglia, scuola, università, mondo del lavoro e della politica si interrogano sulla comune responsabilità: l'intrapresa educativa, atti dell'Convegno, 1–2 dicembre 2000. – Itaka, 2001. – 144 p.
176. Elezioni 2006: Forza Italia e UDC sempre più lontane [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://sostenibile.blogosfere.it/2006/04/elezioni-2006-f.html>
177. Elezioni Politiche 2008 – Camera [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://www.repubblica.it/speciale/2008/elezioni/camera/riepilogo_nazionale.html
178. Elezioni politiche 9 aprile 2006. Senato [Risorsa Elettronica] // *Leonardo.it.News*. – Modo di accesso : <http://cronologia.leonardo.it/elezio4.htm>
179. Elia L. La riprivatizzazione delle IPAB dell'incostituzionalità della Legge Crispi / L. Elia // *Ibi*. – PP. 66–67.
180. Employment rate, age group 15–64, 2002–12 (%) [Risorsa Elettronica] – Modo di accesso:

[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Employment_rate,_age_group_15-64,_2002-12_\(%25\)_YB14.png](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Employment_rate,_age_group_15-64,_2002-12_(%25)_YB14.png).

181. Esito elezioni politiche 2013: ha vinto il “Movimento 5 Stelle” di Beppe Grillo [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://donnemanagerdinapoli.com/2013/02/14/esito-elezioni-politiche-2013-ha-vinto-il-movimento-5-stelle-di-beppe-grillo/>
182. Expenditure on social protection, 2001–11 (% of GDP) [Risorsa Elettronica] // Modo di accesso : [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Expenditure_on_social_protection,_2001-11_\(%25_of_GDP\)_YB14.png](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Expenditure_on_social_protection,_2001-11_(%25_of_GDP)_YB14.png).
183. Ferrario F. Territorio e servizio sociale. Aspetti e problemi di un intervento / F. Ferrario, G. Gottardi. – Urbino : Unicopli, 2006. – 326 p.
184. Ferrera M. European Integration and National Social Citizenship: Changing Boundaries, New Structuring? / M. Ferrera // Comparative Political Studies. – 2003. – No. 36(6). – PP. 611–652.
185. Figus A. Italian Politics at the Crossroads: Nationalism, Separatism or Federalism? [Risorsa Elettronica] / A. Figus // Journal of political shiense. – 2007. – Modo di accesso: <http://www.scientificjournals.org/journals2007/articles/1195.pdf>.
186. Fiore M. Educarsi per Educare: Atti del corso per operativi socio assistenziali / M. Fiore. – Milano, 1997.
187. Fornaca R. Filosofia, politica e educazione in Carlo Cataneo / R. Fornaca.– Roma : Armando, 1963. – 269 p.
188. Forza Italia: programma elettorale 2006 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.uonna.it/forzaitalia-programma-incentivazione-vendite.htm>
189. Gabriele S. Un’analisi economica della mobilità sociale in Italia / S. Gabriele. Rivista di Politica Economica. – 2006. – PP. 47–111.

190. Gambaro A. Gambaro A. Ferrante Aporti e gli Asili nel Risorgimento. Storia e critica // Aporti F. Scritti pedagogici e lettere / F. Aporti, A. Gambaro, M. Sancipriano, S. S. Macchietti. – Brescia : La scuola, 1976. – PP. 1–315.
191. Garzia D. From Group Membership to Party Leadership: The Changing Determinants of Partisanship in Italy, 1968–2008 [Risorsa Elettronica] / D. Garzia // Nuffield's Working Papers Series in Politics. – Modo di accesso : http://www.nuff.ox.ac.uk/politics/papers/2011/Diego%20Garzia_working%20paper_2011_07.pdf
192. Garzia D. The 2013 Italian Parliamentary Election: Changing Things So Everything Stays the Same / D. Garzia // West European Politics. – 2013. – Vol. 36, No. 5. – PP. 1095–1105.
193. Garzia D. The dynamics of (personalized) party identification in the second Italian Republic / D. Garzia // Politikon. – 2009. – Vol. 15, is. 2. – PP. 24–48.
194. Garzia D. The Personalisation of Partisan Attachments in the Second Italian Republic / D. Garzia // Bulletin of Italian Politics. – 2011. – Vol. 3, No. 1. – PP. 59–78.
195. Gasparri M. Il viaggio del popolo della liberta. Il Pdl e le sue idee / M. Gasparri. – Roma: KOINè Nuove Edizioni, 2009.
196. Geddes A. Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe? / A. Geddes. – Manchester : Manchester University Press, 2008. – 232 p.
197. Gentiloni in Ucraina per confermare il sostegno italiano a Kiev [Risorsa Elettronica] // ImolaOggi.it. – 06.05.2015. – Modo di accesso : <http://www.imolaoggi.it/2015/05/06/gentiloni-in-ucraina-per-confermare-il-sostegno-italiano-a-kiev/>
198. Gilbert R. Le idee attuali in pedagogia / R. Gilbert. – Roma : Citta Nuova, 1974. – 264 p.
199. Giosa E. La Comunicazione politica nei manifesti della campagna elettorale 2008 [Risorsa Elettronica] / E. Giosa. – Modo di accesso :

https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/5748/1/DeGiosa_inTigor5.pdf

200. Gohr A. Der italienische Wohlfahrtsstaat: Entwicklungen, Probleme und die europäische Herausforderung / A. Gohr // Sozialstaat in Europa: Geschichte, Entwicklung, Perspektiven / K. Kraus, T. Geisen. – Wiesbaden, 2001. – S. 143–169.
201. Gordon T. Genitori efficaci. Educare figli responsabili / T. Gordon. – Molfetta : La Meridiana, 1994. – 192 p.
202. Gramellini M. Il vincitore e Grillo [Risorsa Elettronica] / M. Gramellini // VoxEurop. – 26 febbraio 2013. – Modo di accesso : <http://www.voxeurop.eu/it/content/article/3462621-il-vincitore-e-grillo>
203. Guerra S. The Italian Parliamentary Elections of April 2006 [Risorsa Elettronica] / S. Guerra, E. Massetti. — Modo di accesso: <http://dissertation.lib-ebook.com/d-economy/2813490-1-election-briefing-no25-the-italian-parliamentary-elections-apri.php>.
204. Guidara F. Tra liberalismo e popolarismo: l'incerta identità di Forza Italia [Risorsa Elettronica] / F. Guidara // Fondazione Luigi Einaudi per studi di politica ed economia. Roma: testi lezioni slovlte. – Modo di accesso : <http://www.fondazione-einaudi.it/Documenti/scuola-liberalismo.PDF>.
205. Guidicini P. La dimensione di comunità nelle Società metropolitane Mature / P. Guidicini // Comunità e servizi alla persona. Percorsi teorici e metodologici. Colloquio internazionale / L. Sanicola, a cura di. – Padova : CEDAM, 1990. – PP. 77–87.
206. Hamann A. The reform of the pension system in Italy [Risorsa Elettronica] / A. Hamann. – Modo di accesso : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9718.pdf>.
207. Hantrais L. Social Policy in the European Union / L. Hantrais. – London : St. Martin's Press, 1995. – 251 p.

208. Hopkin J. The Berlusconi Government at Mid-Term: A Miracle Just Around the Corner? / J. Hopkin // *Mediterranean Politics*. – 2005. – Vol. 10(1). – PP. 109–115.
209. I costi della politica Italiana [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://files.meetup.com/689253/Stralci%20libro%20costi%20della%20politica.pdf> <https://it.finance.yahoo.com/notizie/costi-politica-italia/>
210. I Governy Berlusconi [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://9anni.governoberlusconi.it/2001.htm>
211. I partiti politici nella costituzione Italiana [Risorsa Elettronica] // *Leonardo.it.News*. – Modo di accesso: <http://cronologia.leonardo.it/elezio5.htm>.
212. Ieraci G. Governments and Parties in Italy / G. Ieraci // *Troubador italian studies*, – 2008. – P. 133.
213. Ignazi P. Postfascisti? Dal Movimento sociale italiano ad Alleanza nazionale / P. Ignazi. – Bologna, 1994.
214. Il Donbass e l'esempio altoatesino [Risorsa Elettronica] // *Alto Adige*. – 20.05.2015. – Modo di accesso : <http://ricerca.gelocal.it/altoadige/archivio/altoadige/2015/05/20/bolzano-il-donbass-e-l-esempio-altoatesino-08.html>
215. Il governo Berlusconi mantiene gli impegni 4 anni di lavoro per L'Italia [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://ebookbrowse.com/programma-elettorale-forza-italia-pdf-d109088435>.
216. Il Movimento 5 stelle ha difeso il sistema altoatesino [Risorsa Elettronica] // *Internazionale*. – 26.02.2013, 13:22. – Modo di accesso : <http://www.internazionale.it/news/italia/2013/02/26/il-movimento-5-stelle-ha-difeso-il-sistema-2/>
217. Il programma politico del PDL: sette missioni per il future dell' Italia [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.intopic.it/forum/italia/silvio-berlusconi/68382/>

218. Il referendum costituzionale nell'esperienza repubblicana e nelle prospettive di riforma dell'art. 138 Cost. [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://archivio.rivistaaic.it/materiali/anticipazioni/138cost/index.html>
219. Italy parliamentary elections 13–14 April 2008 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.osce.org/node/57968>
220. Italy parliamentary elections 9-10 April 2006 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.osce.org/it/odihr/elections/italy/19405?download=true>
221. Joerges C. and Rodle, Florian. On the Social Deficit of the European Integration Project and Its Perpetuation through the EJC Judgements in Viking and Laval [Risorsa Elettronica] / C. Joerges, F. Rodle. – Modo di accesso : http://www.academia.edu/2950172/On_the_Social_Deficit_of_the_European_Integration_Project_and_its_Perpetuation_through_the_ECJ-Judgements_in_Viking_and_Laval.
222. Jones E. Italy and the Euro in the Global Economic Crisis [Risorsa Elettronica] / E. Jones. – Modo di accesso : http://www.jhubc.it/facultypages/ejones/International_Spectator_2009.pdf.
223. Kaplan M.A. System and Process in International Politics / M.A. Kaplan. – N.Y. : – Wiley, 1957.
224. L'Economia italiana nel 2006 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : [http://www.rgs.mef.gov.it/_Documenti/VERSIONE-I/Attivit i/Contabilit_e_finanza_pubblica/Archivio-d/Relazione-1/2007/1.2.-L-Economia-italiana-nel-2006.pdf](http://www.rgs.mef.gov.it/_Documenti/VERSIONE-I/Attivit%20i/Contabilit_e_finanza_pubblica/Archivio-d/Relazione-1/2007/1.2.-L-Economia-italiana-nel-2006.pdf)
225. La formazione del Governo [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.governo.it/il-governo-funzioni-struttura-e-storia/la-formazione-del-governo/186>
226. La Politica di coesione europea in Italia [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/country2009/it_it.pdf

227. La regolamentazione giuridica del partito politico in Italia [Risorsa Elettronica]. –
 Modo di accesso :
http://dirittoditutti.giuffre.it/psixsite/Archivio/Articoli%20gi_%20pubblicati/Rubriche/II%20punto/default.aspx?id=186
228. Lampert H. Lehrbuch der Sozialpolitik / H. Lampert. – Berlin : Springer, 2007. – XXVIII, 583 s.
229. LaPalombara J. Political Parties and Political Development / J. LaPalombara, M. Weiner. – New Jersey : Princeton University Press, 1966. – 487 p.
230. Le elezioni nel comune di udine nel 2006 [Risorsa Elettronica] / D. Paolitti, a cura di. –
 Modo di accesso :
<http://www.comune.udine.it/opencms/opencms/release/ComuneUdine/comune/statistica/allegati/060728-elezioni-2006.pdf>
231. Legge elettorale mattarellum: cosa significa e come funziona [Risorsa Elettronica]. // Leonardo.it.News. – 22 gennaio 2014. – Modo di accesso :
<http://news.leonardo.it/legge-elettorale-mattarellum-cosa-significa-e-come-funziona/>
232. Legge Porcellum (Calderoli) [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso :
<http://www.porcellum.com/>
233. Leonardi R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy / R. Leonardi // Princeton University Press. – 1993.
234. Lipset S. Political Man the Social basis of politics / S. Lipset –New York : Doubleday Anchor, 1960. – 442 p.
235. Livini E. Voti, favori e privilegi. Alto Adige, il federalismo è d'oro [Risorsa Elettronica] / E. Livini, J. Meletti / La repubblica.it. – 11.02.2011. – Modo di accesso :
http://www.repubblica.it/cronaca/2011/02/11/news/alto_adige_federalismo_oro-12322324/

236. Long after the party [Risorsa Elettronica] // The Economist: Executive Education Navigator. – 16.02.2013. – Modo di accesso : <http://www.economist.com/news/briefing/21571884-how-italians-are-going-vote-not-clear-result-will-matter-both-future>
237. Lorencka M. Włoski system partyjny. Studium politologiczne : Rozprawa doktorska / M. Lorencka. – Katowice, 2007. – 564 s.
238. Mair P. Parameters of party system / P. Mair // Party politics. – 2008. – Vol. 14, No 2. – PP. 147–166.
239. Manuale elettorale le norme per le elezioni politiche // [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.emilat.org/fabiorainieri/pdf/AC0844.pdf>
240. Marangoni F. Un uomo solo al comando? I primi otto mesi del governo Berlusconi IV / F. Marangoni // Politica in Italia / G. Baldini, A. Cento Bull (eds). – Milan : Il Mulino, 2009. – PP. 139–158.
241. Marino A. Forza Italia. Nascita, evoluzione e sviluppo del centro destra italiano (1993–2001) [Risorsa Elettronica]. / A. Marino // EleA. Università degli studi di Salerno. – Modo di accesso : <http://elea.unisa.it:8080/xmlui/handle/10556/357>
242. Massari O. La parabola dei partiti in Italia: da costruttori a problemi della democrazia [Risorsa Elettronica]. / O. Massari. – Modo di accesso : <http://elnuevodia.altervista.org/wp-content/uploads/2013/05/ARTICOLO-MASSARI.pdf>.
243. Massimiliano G. Le dottrine costituzionali del partito politico [Risorsa Elettronica] / G. Massimiliano. – Modo di accesso : http://www.academia.edu/6831394/Le_nuove_forme_organizzazione_del_politico_o_movimenti_partiti_azienda_e_tribù_politiche
244. McFaul M. Advancing Democracy Abroad: Why We Should and How We Can / M. McFaul. – Hoover Studies in Politics, Economics, and Society. – 2009.
245. Movimento 5 Stelle // [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.beppegrillo.it/movimento/>

246. Newell J. Parties and democracy in Italy politico [Risorsa Elettronica] / J. Newell. – Modo di accesso : http://www.gla.ac.uk/media/media_140581_en.pdf
247. Noniashvili N. Analysis of Party systems and Political Cleavages in Italy and Spain [Risorsa Elettronica] / N. Noniashvili. – Modo di accesso : http://www.academia.edu/8206067/Analysis_of_Party_systems_and_Political_Cleavages_in_Italy_and_Spain.
248. Norme per l'elezione del Senato della Repubblica [Risorsa Elettronica] // Normattiva. – Modo di accesso : <http://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1993-08-04;276!vig=>
249. Padovani M. Quando la politica italiana viene investita dal populismo [Risorsa Elettronica] / M. Padovani // Italia Dall'estero. – 21 Settembre 2012. – Modo di accesso : <http://italiadallestero.info/archives/16577>.
250. Pagani P. Forza Italia: Come è nato il movimento che in 5 mesi ha cambiato la politica italiana / P. Pagani. – Novara : Boroli, 2003. – 186 p.
251. Per il bene dell'Italia [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://digilander.libero.it/karmaproductions/politica/programma-unione.pdf>.
252. Per il bene dell'Italia: Programma di Governo 2006–2011 [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://digilander.libero.it/karmaproductions/politica/programma-unione.pdf>
253. Pombeni P. Il sistema dei partiti dalla prima alla Seconda Repubblica [Risorsa Elettronica] / P. Pombeni. – Modo di accesso : <http://www.sissco.it/download/attivita/POMBENI.pdf>.
254. Programma 2008 Forza Italia / Popolo della Libertà [Risorsa Elettronica] – Modo di accesso : <http://ru.scribd.com/doc/5498386/PROGRAMMA-2008-Forza-Italia-Popolo-della-Liberta>.
255. Programma elettorale 2006 della Casa delle Libertà [Risorsa Elettronica] – Modo di accesso : <http://www.diodati.org/pn/a252.html>.

256. Programma elezioni politiche 24-25 febbraio [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <https://weforsilvio.wordpress.com/2013/01/28/programma-elezioni-politiche-24-25/#more-59>.
257. Quagliariello G. Di Forza Italia, del carisma e della durata in politica [Risorsa Elettronica] / G. Quagliariello // l'occidentale: orientamento quotidiano. – 31 Luglio 2007. – Modo di accesso : <http://www.loccidentale.it/node/5082>
258. Quagliariello G. Forza Italia non c'è più ma la rivoluzione del Cav. continua nel Pdl [Risorsa Elettronica] / G. Quagliariello // l'occidentale: orientamento quotidiano. – 31 Novembre 2008. – Modo di accesso : <http://www.loccidentale.it/articolo/forza+italia+si+%C3%A8+sciolta+il+progetto+politico+del+cav.+no+ed+%C3%A8+ancora+in+gran+parte+da+realizzare+.0062110>
259. Questioni di economia e finanza [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/qef/2008-0036/QEF_36.pdf
260. Regionali: Udc, unità nazionale, autonomia dagli schieramenti e no a pretese leghiste [Risorsa Elettronica]. – 22 gennaio 2010. – Modo di accesso : <https://udcmozzo.wordpress.com/2010/01/22/regionali-udc-unita-nazionale-autonomia-dagli-schieramenti-e-no-a-pretese-leghiste-2/>
261. Richardson J. European Union. Power and policy-making / J. Richardson. – London : Routledge Taylor, 2006. – 406 p.
262. Romano S. Morire di democrazia. Tra derive autoritarie e populismo / S. Romano. – Milano : Longanesi, 2013. – 109 p.
263. Romano S. Tra due Repubbliche. L'anno di Berlusconi e le prospettive dell'Italia / S. Romano. – Milano : A. Mondadori, 1995. – 226 p.
264. Rutelli F. Rinnoviamo l'Italia, insieme: Il programma dell'Ulivo per il governo 2001/2006 / F. Rutelli. – Roma : Newton & Compton, 2001. – 127 p.
265. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis / G. Sartori. – Cambridge : Cambridge University Press, 1976. – 370 p.

266. Sassoon D. *Contemporary Italy. Politics, Economy & Society since 1945* / D. Sassoon. – New York : Longman, 1986. – 277 p.
267. Scharpf F.W. *The European Social Model: Coping with the Challenges of Diversity* / F. W. Scharpf // *Journal of Common Market Studies*. – 2004. – Vol. 40, No 4. – PP. 645–670.
268. Serricchio F. *Perché gli italiani diventano euroscettici* / F. Serricchio. – Volume 51, Issue 1. – 2013. – PP. 51–64
269. Siegfried A. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la III République* / A. Siegfried. – Paris, 1980.
270. *Special statute for Trentino-Alto adige* [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://www.provinz.bz.it/downloads/autonomy_statute_eng.pdf
271. *Statuto* [Risorsa Elettronica] // *Sinistra Ecologia Libertà*. – Modo di accesso : <http://www.sinistraecologia-liberta.it/partito/statuto/>
272. *Statuto del Popolo della Libertà* [Risorsa Elettronica] // *Il popolo della libertà*. – Modo di accesso: <http://www.pdl.it/notizie/15377/statuto-del-popolo-della-liberta>
273. *Statuto della Lega Nord per l'indipendenza della Padania* [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://www.leganord.org/phocadownload/ilmovimento/statuto/Statuto.pdf>
274. *Students Tertiary education (1 000)* [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00062&plugin=1>.
275. Taggart P. *The New Populism and the New Politics* / P. Taggart. – Chippenham : Antony Rowe Ltd., 1996.
276. Taggart P. *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States* [Risorsa Elettronica] / P. Taggart, A. Szczerbiak. – Modo di accesso : <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-51.pdf&site=266>

277. The Social situation in the European Union. 2002. – Luxembourg : EUR OP, 2002. – 146 p.
278. Tranfaglia N. Crisi della repubblica e ascesa del capo carismatico, Democrazia e diritto / N. Tranfaglia. – Roma, 2010. – Fasc. 3. – PP. 170–176.
279. Treaty establishing a Constitution for Europe // Official Journal of the European Union, C 310, Vol.47, 16.12.2004 Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2005. – 485 p.
280. Truman D. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion / D. Truman. — N. Y., 1951.
281. Una nuova Costituzione italiana [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://2001-2006.governoberlusconi.it/istituzioni_organ.htm.
282. Unemployment rate by age group [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec460&plugin=1>.
283. Unemployment rate: total and, 2002-12 (%) [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2002–12_\(%25\)_YB14.png](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2002–12_(%25)_YB14.png).
284. Verbale delle operazioni dell'ufficio elettorale centrale nazionale [Risorsa Elettronica]. – Modo di accesso : http://www.cortedicassazione.it/cassazioneresources/resources/cms/documents/2013_VerbaleUECN_mod89.pdf.
285. Violi F. Il Populismo in Europa e nell'Unione Europea nazionale [Risorsa Elettronica] / F. Violi. – Modo di accesso : file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/111008_udd_viola.pdf
286. Wilson A. Multi-level Party Politics in Italy and Spain [Risorsa Elettronica]. / A. Wilson. – Modo di accesso :

http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12882/2009_WILSON.pdf?sequence=2.

287. Wilson A. The Italian election of April 2008: A political Earthquake? / A. Wilson // West European politics. – 2009. – № 32 (1). – PP. 215–225.

**Додаток А.1. Результати виборів до Палати депутатів парламенту Італії в окремих регіонах (% голосів
“за”)**

№ з/п	Регіон	2013 р.				2008 р.			2006 р.	
		Ліво-центристська коаліція	Право-центристська коаліція	«Рух п'яти зірок»	«З Монті за Італію» коаліція	Право-центристська коаліція	Ліво-центристська коаліція	Союз Центру	Ліво-центристська коаліція	Право-центристська коаліція
Південна Італія										
1.	Сицилія 1	21,27%	30,73%	34,55%	8,45%	51,46%	29,72%	11,40%	43,51%	56,05%
2.	Сицилія 2	21,56%	31,83%	32,74%	8,67%	56,86%	28,07%	7,60%	40,50%	59,50%
3.	Молізе	28,82%	28,44%	27,69%	10,70%	41,83%	45,58%	5,81%	50,95%	49,05%
4.	Апулія	26,46%	32,96%	25,49%	10,50%	47,41%	35,55%	7,95%	48,29%	51,54%
5.	Базиліката	34,18%	24,64%	24,27%	11,26%	37,57%	44,49%	6,88%	60,08%	39,49%
6.	Калабрія	28,29%	30,20%	24,86%	10,49%	43,84%	36,18%	8,24%	56,71%	42,84%
7.	Кампанія 1	25,95%	35,67%	23,16%	10,02%	51,37%	35,06%	5,52%	52,40%	47,28%
8.	Кампанія 2	26,05%	35,56%	21,13%	12,63%	51,59%	32,69%	7,55%	49,28%	50,36%
Центральна Італія										
9.	Абруццо	26,23%	29,53%	29,89%	8,88%	43,21%	40,52%	5,85%	52,82%	47,05%
10.	Лаціо 1	31,58%	25,36%	28,48%	8,90%	41,37%	43,73%	4,29%	52,29%	47,56%
11.	Лаціо 2	25,17%	34,83%	26,89%	8,54%	49,74%	33,65%	6,05%	44,04%	55,96%
12.	Умбрія	35,56%	24,30%	27,18%	9,61%	36,14%	47,37%	4,52%	57,53%	42,47%
13.	Марке	31,06%	21,22%	32,13%	10,67%	37,24%	45,93%	6,12%	55,22%	44,78%
14.	Тоскана	41,57%	20,71%	24,01%	8,44%	33,62%	50,32%	4,15%	61,75%	38,25%
Північна Італія										
15.	Емілія-Романья	40,17%	20,85%	24,85%	9,30%	49,96%	36,36%	4,27%	59,92%	40,08%
16.	Фріулі-	27,50%	27,98%	27,20%	12,91%	47,78%	35,68%	6,03%	44,84%	54,51%

	Венеція-Джулія									
Північно-Східна Італія										
17.	Трентіно-Альто-Адідже	44,71%	15,87%	14,62%	13,91%	30,35%	27,80%	4,17%	62,00%	35,32%
18.	Венето 1	22,22%	33,16%	25,63%	11,92%	55,24%	29,49%	5,96%	38,90%	58,76%
19.	Венето 2	25,04%	29,60%	27,45%	11,77%	53,15%	32,81%	4,99%	42,20%	53,92%
Північно-Західна Італія										
20.	Ломбардія 1	30,83%	31,35%	20,45%	12,34%	52,00%	35,62%	3,52%	46,34%	53,66%
21.	Ломбардія 2	25,10%	40,11%	18,36%	12,42%	59,13%	28,27%	4,84%	38,91%	61,09%
22.	Ломбардія 3	29,94%	34,68%	21,20%	10,32%	51,95%	34,07%	4,49%	46,22%	53,78%
23.	П'ємонт 1	30,56%	24,22%	29,15%	11,79%	41,14%	42,37%	5,05%	55,43%	44,57%
24.	П'ємонт 2	25,85%	32,43%	25,77%	12,41%	53,11%	32,14%	5,35%	44,12%	55,88%
25.	Лігурія	31,09%	23,03%	32,11%	9,91%	43,58%	42,51%	3,78%	53,63%	46,37%
Острівна Італія										
26.	Сардинія	29,48%	23,69%	29,73%	9,41%	43,07%	40,18%	5,59%	52,49%	45,35%

Розраховано і складено за джерелом : Archivio storico delle elezioni – Camera del 9 Aprile 2006 [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpc=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Camera del 13 Aprile 2008 [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpc=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Camera del 24 Febbraio 2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу:

<http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpc=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

Додаток А.2. Результати виборів до Палати депутатів парламенту Італії (2006 – 2013 рр.)

№ з/п	Політична коаліція, партія	2013 р.			2008 р.			2006 р.		
		тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів	тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів	тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів
1.	Лівочентристська коаліція	10049393	29,55%	340	13.689. 330	37.55%	239	19.002. 598	49,81%	340
2.	Правоцентристська коаліція	9923600	29,18%	124	17.064. 506	46.81%	340	18.977. 843	49,74%	277
3.	Союз Центра	—	—	—	2.050.229	5.62%	36	—	—	—
4.	«П'ять зірок»	8691406	25,56%	108	—	—	—	—	—	—
5.	«З Монті за Італію»	3591541	10,56%	45	—	—	—	—	—	—

Розраховано і складено за джерелом : Archivio storico delle elezioni – Camera del 9 Aprile 2006 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Camera del 13 Aprile 2008 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Camera del 24 Febbraio 2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=C&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

15.	Венето	25,01%	32,87%	24,59%	11,01%	54,36	31,59%	5,74%	39,52%	57,10%
Північно-Західна Італія										
16.	П'ємонт	29,82%	29,29%	25,74%	11,63%	47,54%	38,19%	5,29%	49,49%	50,51%
17.	Ломбардія	29,74%	37,63%	17,44%	10,74%	55,12%	32,02%	4,22%	42,62%	56,95%
18.	Лігурія	33,04%	24,11%	30,34%	9,36%	44,12%	43,08%	3,78%	53,29%	46,71%
Острівна Італія										
19.	Сардинія	31,71%	25,45%	28,71%	6,58%	43,74%	40,43%	5,56	50,89%	45,31%

Розраховано і складено за джерелом : Archivio storico delle elezioni – Senato del 9 Aprile 2006 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Senato del 13 Aprile 2008 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Senato del 24 Febbraio 2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

Додаток А.4. Результати виборів до Сенату парламенту Італії (2006 – 2013 рр.)

№ з/п	Політична коаліція, партія	2013 р.			2008 р.			2006 р.		
		тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів	тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів	тис. чол.	%	Кількість депутатських мандатів
1.	Лівочентристська коаліція	9685437	31,63%	113	12.457.182	38,01%	130	16.725.401	48,96%	148
2.	Правоцентристська коаліція	9405652	30,72%	116	15.508.899	47,32%	168	17.153.978	50,21%	153
3.	Союз Центру	—	—	—	1.866.356	5,69%	3	—	—	—
4.	«Рух П'яти зірок»	7286550	23,80%	54	—	—	—	—	—	—
5.	«З Монті за Італію»	2797734	9,14%	18	—	—	—	—	—	—

Розраховано і складено за джерелом : Archivio storico delle elezioni – Senato del 9 Aprile 2006 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=09/04/2006&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Senato del 13 Aprile 2008 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=13/04/2008&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>; Archivio storico delle elezioni – Senato del 24 Febbraio 2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elezionistorico.interno.it/index.php?tpel=S&dtel=24/02/2013&tpa=I&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S>

Наукове видання

**БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ
СВЕТЛАКОВА МАРІЯ АНДРІЇВНА**

СУЧАСНА ПАРТІЙНА СИСТЕМА ІТАЛІЇ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Монографія

Технічний редактор Булик М. В.

(українською мовою)